

In de ban van de Betuwse dijken

Deel 5 Malburgen

Een bodemkundig, archeologisch en historisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de Rijndijk te Malburgen/Bakenhof, Arnhem

In de ban van de Betuwse dijken

Deel 5 Malburgen

Een bodemkundig, archeologisch en historisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de Rijndijk te Malburgen/Bakenhof, Arnhem

J. R. Mulder, L.J. Keunen en A.J.M. Zwart

Opdrachtgevers

<i>Naam:</i>	<i>Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Rijkswaterstaat. Directie Oost Nederland</i>
<i>Contactpersonen:</i>	<i>Ing H. Eerden, ing. I. Blok</i>
<i>Adres:</i>	<i>Postbus 9070</i>
<i>Postcode/plaats:</i>	<i>6800 ED Arnhem</i>
<i>Telefoon:</i>	<i>026 3688118</i>
<i>E-Mail:</i>	<i>h.a.p.eerden@don.rws.minvenw.nl</i>
<i>Naam:</i>	<i>Waterschap Rivierenland</i>
<i>Contactpersonen:</i>	<i>Ing. C. G. de Vrieze, H. Verlouw, drs I. M. Lucas</i>
<i>Adres:</i>	<i>Postbus 599</i>
<i>Postcode/plaats:</i>	<i>4000 AN Tiel</i>
<i>Telefoon:</i>	<i>0344 649090</i>
<i>E-Mail:</i>	<i>info@wsrl.nl</i>

Opdrachtnemer Alterra

Opdrachtnemer Alterra

<i>Auteurs:</i>	<i>J. R. Mulder, L.J. Keunen en A. J. M. Zwart</i>
<i>Afdeling:</i>	<i>Landschap en Ruimtegebruik</i>
<i>Telefoon:</i>	<i>0317- 474245</i>
<i>E-Mail:</i>	<i>john.mulder@wur.nl</i>
<i>Vormgeving:</i>	<i>J. Tahitu</i>

Datum: april 2004

REFERAAT

Mulder, J.R., L.J. Keunen en A.J.M. Zwart, 2004. In de ban van de Betuwse dijken. Deel 5. Malburgen. Een bodemkundig, archeologisch en historisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de Rijndijk te Malburgen/Bakenhof, Arnhem. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra - rapport 405, 162 blz. en 61 afb.

In het kader van de dijkverlegging voor 'Ruimte voor Rivieren' heeft Alterra in opdracht van Rijkswaterstaat, Directie Oost Nederland en het Waterschap Rivierenland bij Malburgen/Bakenhof op drie plekken de opbouw en de ouderdom van de Malburgse bandijk onderzocht. Tot 1935 maakte het dijkvak deel uit van de veerdam naar het Malburgse veer en werd in dat jaar verhoogd tot bandijkhoogte, nl tot circa 15,35 m + NAP. De veerdam is in het verleden herhaaldelijk doorgebroken en teruggedregd. De Malburgse dijk vormde de grens tussen de Margarethapolder (uiterwaard) en de polder Malburgen (binnendijks gebied). Tot 1816 behoorden beide polders met Huissen tot het hertogdom Kleef en het koninkrijk Pruisen, waarin Kleef opging. De Rijn heeft zich in de late Middeleeuwen naar het zuiden toe verplaatst, waarbij kasteel Malburgen is verzwolgen. De kerk werd na de opgelopen schade tijdens de tachtigjarige oorlog niet meer hersteld. De funderingsresten van de kerk zijn tijdens het veldonderzoek op de plek van de voormalige boerderij de Oude Tol aangetroffen. Vooral na de Tweede Wereldoorlog heeft het landelijke gebied van de Malburgse Polder plaatsgemaakt voor grootschalige woningbouw vanuit Arnhem. De stad en het ambt Huissen werden beschermd door de Huissense dijk en de Holthuizer dijk, het Gelderse polderambt Over-Betuwe door de Betuwse bandijk. De Margarethapolder was tot aan het begin van de 19e eeuw grotendeels in het bezit van de koning van Pruisen, daarna van Theodorus Baron de Smeth, heer van Deurne en Liessel. De Malburgse Polder was van oudsher in het bezit van enkele grootgrondbezitters zoals Ruijtenberg (17e eeuw), Engelbertz (18e), de gravin van Wassenaar en de familie van Lamsweerde (19e eeuw). De belangrijkste boerderijen waren De Koppel, Jermelo, Bakenhof en de Oude Tol.

Trefwoorden: Malburgen, Bakenhof, Malburgse dijk, Oude Tol, Malburgs Veer, Betuwse dijken, bodemkundig, archeologisch en historisch onderzoek, Holthuizer dijk, Huissen, Kleefse enclave.

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door €27 over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-Rapport 405. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

ALTERRA, Research Instituut voor de Groene Ruimte
Droevendaalsesteeg 3
Postbus 47
6700 AA Wageningen
Telefoon: 0317 - 47 47 00
Fax: 0317 - 41 90 00
E-Mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

© 2004 Alterra

Niets uit dit drukwerk mag worden veeleenvoudig en/of openbaar gemaakt d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra, noch mag het zonder dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Projectnummer 11303.01

[Alterra-rapport 405/JT/04-2004]

Inhoud

1. Inleiding	9
2. Gebiedsbeschrijving en werkwijze	12
2.1 Het studiegebied	12
2.2 Werkwijze bodemkundig en archeologisch onderzoek	13
2.2.1 Het bodemkundig onderzoek	13
2.2.2 Het archeologisch onderzoek	14
2.3 Kaartvergelijking, literatuur- en archiefonderzoek	15
3. Resultaten van het literatuur- en archiefonderzoek en de kaartvergelijking	19
3.1 Geologische ontwikkeling van Malburgen en omgeving	19
3.1.1 Samenvatting en conclusie	26
3.2 Bewoningsgeschiedenis van Malburgen en omgeving	26
3.2.1 Bewoningsgeschiedenis vóór de ontginning van Malburgen	26
3.2.2 Bewoningsgeschiedenis na de ontginning van Malburgen	27
3.2.3 Samenvatting en conclusie	34
3.3 De Malburgse dijken en dijkdoorbraken	34
3.3.1 Ontwikkelingen vóór 1500	39
3.3.2 Ontwikkelingen in de zestiende eeuw	41
3.3.3 Ontwikkelingen in de zeventiende eeuw	45
3.3.4 Ontwikkelingen in de achttiende eeuw	60
3.3.5 Ontwikkelingen in de negentiende eeuw	76
3.3.6 Ontwikkelingen in de twintigste en eenentwintigste eeuw	92
3.3.7 Samenvatting en conclusie	94
3.4 Herkomst en aard van de specie voor het opmaken, onderhoud en verhogen van de dijken	98
4. Het bodemkundige onderzoek	101
5. Het verhaal achter de Malburgse boerderijen	105
5.1 De Bakenhof	105
5.2 De huizen ten westen van de Bakenhof	108
5.3 Het veerhuis	109
5.4 Jermelo	113
5.5 De Koppel	114
5.6 Jermelo en de Koppel verenigd	115
5.7 De Oude Tol	119
5.8 Conclusie	121
6. Bewoningshistorie van vijf panden te Malburgen van 1830 tot 1940	125
6.1 De Bakenhof	125
6.2 Het veerhuis	128
6.3 Jermelo	128
6.4 De Koppel	128
6.5 De Oude Tol	129
7. Eindconclusie	132
Literatuur	135
Geraadpleegde oude kaarten	141
Geraadpleegde recente kaarten	142
Bijlagen	143

Afbeeldingen

- 1 Topografische kaart uit 1995
- 2 Zicht op de werkzaamheden in 2001 bij de Bakenhof/Malburgen vanaf de Pleijbrug
- 3a Profiel 1
- 3b Profiel 2
- 3c Profiel 3
- 4 Anjolein Zwart achter de tekentafel
- 5 Op zoek naar scherven
- 6 Globale geologische kaart van Malburgen met perceelsnamen
- 7 Geologische dwarsdoorsnede vanaf de Rijn tot aan de Holthuizer dijk
- 8a De loop van de Rijn, IJssel en Waal aan het begin van de Romeinse tijd
- 8b De vermoedelijke ligging van de Drususgracht
- 9 Voorlopige reconstructie van rivierlopen in het noordoosten van de Betuwe sinds de Bronstijd
- 10 Uitsnede van de kaart uit 1586 met Malburgen
- 11 Uitsnede van een kaart uit 1632 met het redoute en de Landaan
- 12 Uitsnede van een kaart uit 1586 met het Malburgse veer
- 13 Dijken, dammen en kaden rond Malburgen
- 14 Kaart van onder meer Holthuizen in 1586
- 15 Detail van de kaart van 1632 van de Malburgse Polder
- 16 Detail van de kaart van 1586 met het Malburgse veer
- 17 Detail van de kaart uit 1586 met o.a.' Smalevelts bowhof'
- 18a Kaart van 1586 van de Margarethapolder (geprononceerd)
- 18b Kaart van 1586 van de Margarethapolder
- 19 Kaartje van de Rijn tussen Huissen en Malburgen in 1607
- 20 Overzichtskaart van Rijn en IJssel van Van der Waijen uit 1619
- 21 Kaart van het westelijke deel van de Malburgse Polder in 1621
- 22 Kaart van de Malburgse Polder in 1632
- 23 Kaart van de Margarethapolder uit 1632
- 23b Detail van de kaart uit 1632 met de plek van het voormalige kasteel
- 24 Kaart van Malburgen van Van Geelkercken uit 1637
- 25 Kaart van Van Geelkecken uit 1641
- 26a Kaart van de verzanding van Rijn en IJssel bij Malburgen uit 1652
- 26b Uitsnede van de kaart uit 1652 bij Malburgen
- 27 Uitsnede van de kaart met de voorgestelde doorsnijding van de IJsselmond uit 1696
- 28 Kaart van de Pleij in 1707 van G. Passavant
- 29 Kaart van Rijn en IJssel van Johann Bucker uit 1713
- 30a Kaart van het Malburgse veer in 1735
- 30b Kaart van de 'Malburgse Gemeente' in 1735
- 31 Kaart van de St. Margarethapolder omstreeks 1744
- 32 Kaart van de omgeving van Malburgen omstreeks 1750
- 33 Kaart met de Boven-Betuwe, Malburgen en Meerswijk omstreeks 1755
- 34 Kaart met vier percelen in de Malburgse Polder en de Grote Griet uit 1755
- 35 Kaart van de Margarethapolder van F. Beijerinck uit 1767
- 36 Kaart van de nieuwe en oude Kleefse tol uit circa 1775
- 37 Kaart van de 'nieuwe Mond van de rivier den IJssel' uit 1776
- 38 Uitsnede van de verpondingskaart uit circa 1810
- 39 Overzichtskaart van Malburgen door De Man uit 1810
- 40 Overstromingen van de Bovenrivieren in 1861
- 41 Drie fragmenten van topografische kaarten uit 1898, 1903 en 1927.
- 42 Luchtfoto van de geallieerden van 26 maart 1944

- 43 Luchtfoto uit 1999
- 44 Luchtfoto 2003
- 45a Dwarsdoorsnede A nabij het voormalige Malburgse veer
- 45b Dwarsdoorsnede B tegenover LARENCO
- 45c Dwarsdoorsnede C tegenover de loswal
- 46 Boerderij De Bakenhof vanuit het zuiden omstreeks 1955.
- 47 De Bakenhof stond op een terp.
- 48 Tarieflijst van het Malburgse Veer uit 1843
- 49 Het Groot Kasteel te Deurne vanuit het zuidwesten na de verbouwing van 1908
- 50a Detail van de kaart van 1735
- 50b Detail van de kaart van 1832.
- 51a Detail van de kaart uit 1735
- 51b Detail van de kaart uit 1832
- 52 Mr. Willem Gerard Brantsen
- 53 Het bruidspaar Jonkvrouwe Alwina en Carl Leopold in de tuin van Huis Zypendaal
- 54 De Bakenhof, het Malburgse veer en de kerk op een uitsnede van de kaart uit 1586
- 55 De Bakenhof, het Malburgse veer en de Oude Tol op een uitsnede van de kaart uit 1735
- 56 De Bakenhof, het Malburgse veer en de Oude Tol op een uitsnede van de kaart uit 1832
- 57 Trouwfoto van Johan en Berta van Manen-Reijmes uit 1919.
- 58 De familie Van Manen tegen het hek op de grens van erf en Bakenhofweg omstreeks 1930.
- 59 Derk Jan Reijmes
- 60 De schuur van de Oude Tol vlak voor de sloop
- 61 Dijkwoningen te Malburgen in 2003

Bijlagen

- 1 Boorraai Malburgen-Holthuizen
- 2 Briefwisseling over herstel en betaling van kosten van de doorgebroken veerdam
- 3 Briefwisseling over de positie van de veerdam in 1855

Het is geen aangename weg van Arnhem naar Malburgen. Van de Marktstraat den Westervoortschen dijk opgaande, krijgt men gedurende eene wijl al weinig mooijs te zien van natuur en niets van kunst. Rechts eerst, dadelijk over de sluis, de houtzagerij van den heer de Jongh Luneau, waar tegenover men, als door een groot venster, over de Arnhemsche broek een laatsten blik kan werpen op de heuvelen van den Veluwzoom, met zijn villas en bosschen, tot men komt aan de Broekstraat.

Terstond na den afweg van deze volgt de gasfabriek met hare kolossale gazometers en gebouwen, en daartegenover, hare inrichtingen tot andere producten uit steenkool. Gelukkig heeft men nu aan dien kant open terrein. De Rijn stroomt onmiddellijk langs den dijk, en over die rivier ziet men Malburgen bevallig voor zich liggen.....

Die naar Malburgen wil, gaat daar rechts den dijk af naar het Veer. Hier kan hij in den regel tamelijk lang op den kant staan wachten, tot het den veerman behaagt, met zijne pont over te komen....

A.J.C. Kremer (1894)

1. Inleiding

Aanleiding

In het kader van de dijkverzwaring en 'Ruimte voor rivieren' heeft Alterra in opdracht van Rijkswaterstaat. Directie Oost Nederland en het Waterschap Rivierenland de bandijk van Malburgen op drie plaatsen onderzocht. De Malburgse dijk is aan de oostzijde verzwared en aan de westzijde teruggelegd. Eerdere dijkprojecten zijn uitgevoerd bij:

- Loenen aan de Waal (uitvoering december 1999);
- Oosterhout (alleen het buitentalud en het lengteprofiel, uitvoering oktober 2000);
- Doornenburg langs de Roswaard (uitvoering zomer 2000);
- Angeren (uitvoering najaar 2000);
- Opheusden (uitvoering februari/maart 2003).

De rapporten van de dijkvakken Loenen (1), Oosterhout (2), Doornenburg (3) en Angeren (4) zijn inmiddels verschenen¹. Dit rapport van Malburgen/Bakenhof is het vijfde in de reeks van: ***In de ban van de Betuwse dijken***.

Vraagstelling

Rijkswaterstaat. Directie Oost Nederland en het Waterschap Rivierenland stelden de volgende vragen:

1. Wat is de ouderdom van het betreffende dijkvak?
2. Wat is de relatie met de Huissense, Malburgse en Betuwse dijken?
2. Waarmee is het dijkvak opgebouwd en waar haalde men de specie vandaan?
3. Zijn er fasen in de dijkenbouw te herkennen en zo ja welke?
4. Bevat het dijklichaam archeologisch materiaal?
5. Wat is de geschiedenis van de dijken in relatie tot het landschap van Malburgen?

Om hierover inzicht te krijgen heeft Alterra in juni 2000 opdracht gekregen om een bodemkundig, archeologisch en historisch - geografisch onderzoek naar het oude dijkvak van Malburgen/Bakenhof uit te voeren (afb. 1).

In de literatuur is over de oudste dijken en over de samenstelling van rivierdijken weinig bekend. A. Vierlingh was een expert op het gebied van dijkenbouw in de 16e eeuw². Het betrof voornamelijk zeedijken. Voor algemene kennis over de historie van dijken en dijkdoorbraken verwijzen we naar Beekman (1905-1907) en Gottschalk (1971-1977), voor het rivierengebied naar Van Heiningen (1972, 1978), Mentink en Van Os (1985) en Van Hemmen (2001). Kennis over de lokale geschiedenis van Malburgen is te vinden bij o.a. Kremer 1894, Melchers (1998), Oedin (1946), Smit (1975), Smit en Zweers (1981).

Opzet van het onderzoek

Het onderzoek bevat de volgende onderdelen:

¹ Mulder, Gazenbeek en Van der Linden 2001;
Mulder, Spaan en De Wolf 2002; Mulder 2002;
Mulder, Franzen, Keunen en Zwart 2003.

² Vierlingh 1576-1579.

1. Een archeologisch - bodemkundige veldopname van drie dwarsprofielen van de Rijndijk;
2. De vervaardiging van getekende dwarsprofielen met een historisch - bodemkundige legenda;
3. De vervaardiging van een rapport met daarin:
 - a. De beschrijving van de historisch - landschappelijke en bodemkundige context van het onderzochte dijkvak;
 - b. De beschrijving van de bodemkundige opbouw van de dijk;
 - c. De interpretatie van de diverse fasen van de dijkbouw en hun ouderdom;
 - d. Een bodemkundige analyse van het bodemmateriaal dat in elke fase voor de dijkenbouw is gebruikt.

In overleg met de provinciaal archeoloog van Gelderland, mw. drs. F. de Roode is prof. dr. J. K. Haalebos, verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) gevraagd en bereid gevonden om - indien nodig - archeologische ondersteuning aan het project te verlenen³.

Uitvoering van het onderzoek

Het veldwerk vond juni 2001 plaats en is uitgevoerd door:

- mw. drs. A. Zwart (KUN): veld- en tekenwerk, archeologische begeleiding; interpretatie, archiefonderzoek;
- ing. A.H. Heidema (Alterra), veldwerk;
- ir. L.J. Keunen (Alterra): archiefonderzoek en rapportage;
- J.R. Mulder (Alterra): projectleiding.

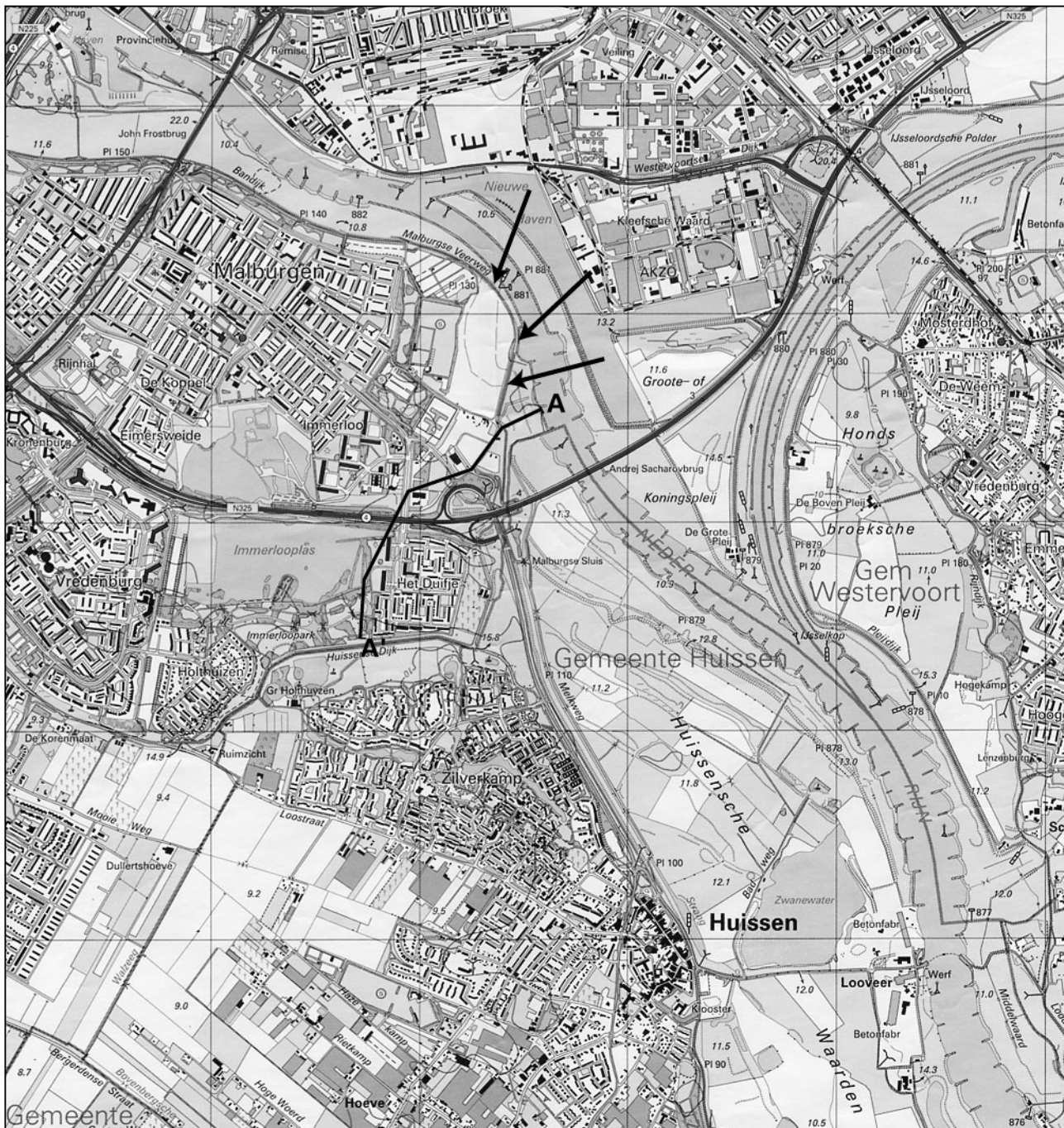
Tijdens het onderzoek hebben we van verschillende zijden medewerking gekregen. Dank gaat uit naar:

- De bewoners van de buurtschap Malburgen voor hun belangstelling tijdens het veldwerk;
- Theo Gerritsen, Robbert Melchers en Cor Neijenhuis (allen lid van de Historische Kring Huessen) voor hun hulp bij het veldwerk of voor het aanleveren van archeologische en historische informatie over Malburgen;
- Cees Janssen van het gemeente-archief Lingewaard te Huissen voor zijn assistentie bij het archiefonderzoek;
- de heer B. Uebbing van de Heimatverein Haldern e.V. voor het verstrekken van informatie over de fam. Van Wittenhorst;
- Arie Bos voor het leveren van informatie over ulanen;
- Adrie Demouge van het archief van het Waterschap Rivierenland voor de plezierige samenwerking;
- Dick en Ans van Manen, voormalig eigenaar van de Bakenhof voor het verstrekken van informatie over de jongste geschiedenis van hun boerderij;
- Kraanmachinist Arie voor de deskundige en plezierige wijze, waarop hij met de bak omging;
- Jannie Menger (voor haar gastvrijheid), Henk Pinkert, Hans Alders en Henk Eerden, allen van Rijkswaterstaat voor hun hulp en plezierige samenwerking;
- De medewerkers van de studiezaal van het Gelders Archief te Arnhem voor hun hulp en service bij het opvragen van de vele kaarten en andere archiefstukken.

Opzet van het rapport

Hoofdstuk 2 van dit rapport bevat de gebiedsbeschrijving en de werkwijze. In hoofdstuk 3 komt de geologische opbouw, bewonings- en bedijkingsgeschiedenis van Malburgen, kortom de strijd tegen het water aan de orde. De resultaten van het bodemkundige onderzoek staan in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 5 en 6 besteden we aandacht aan het verhaal achter van de Malburgse boerderijen. De conclusies staan in hoofdstuk 7. Achterin bevindt zich een literatuur- en bronnenlijst en een lijst met geraadpleegde, oude en recente

³ Vakgroep Provinciaal-Romeinse Archeologie.
Professor Haalebos is op 6 maart 2001 overleden.

Afb. 1 Topografische kaart uit 1995. A-A' ligging diepboorbaai

kaarten. Bijlage 1 bevat de boorbeschrijvingen van de diepboorbaai; bijlage 2 de briefwisseling over het herstel van de Malburgse dam in 1845; bijlage 3 de briefwisseling over de verdeling van de kosten van de Malburgse veerdam in 1855.

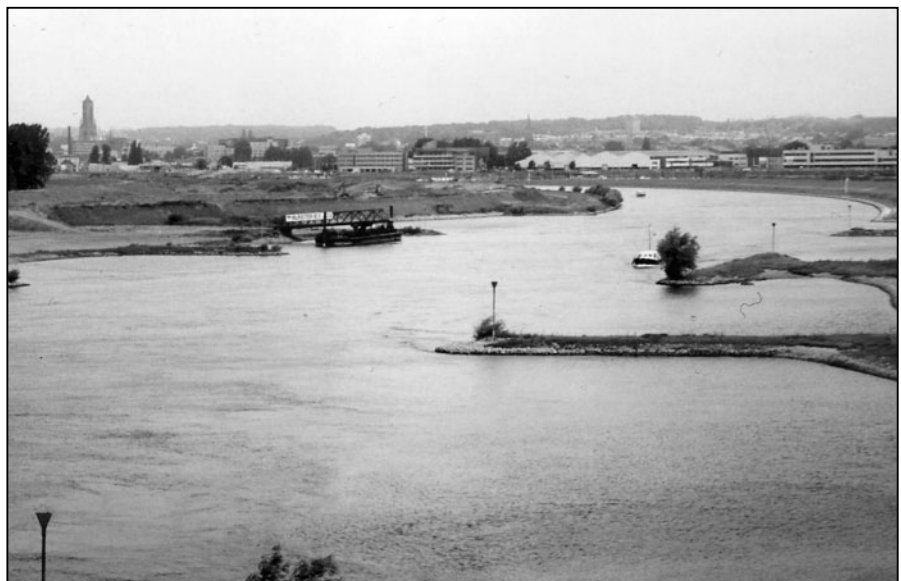
2. Gebiedsbeschrijving en werkwijze

2.1 Het studiegebied

Het studiegebied maakt deel uit van het voormalige ambt Malburgen, dat tot 1816 met de stad en het Ambt Huissen een Kleefse enclave in de Over-Betuwe vormde⁴. De Neder-Rijn met de Huissense Waarden begrenst het studiegebied in het noordoosten, de Holthuizer dijk in het zuiden, de polder Meinerswijk in het westen en de voormalige Stadswaarden van Arnhem in het noorden. Het gebied bestaat uit twee polders: de voormalige uiterwaard, de Margarethapolder of Veerpolder genaamd en de Polder Malburgen. Sinds de tweede helft van de 19e eeuw is een groot areaal kleigronden in de Margarethapolder afgegraven voor de baksteenindustrie. De Immerloplas ten oosten van de voormalige boerderij Jermelo is ontstaan door zandwinning (afb. 1).

Circa 1935 is de Malburgse Veerdam tot bandijkhoogte gebracht. Na de Tweede Wereldoorlog vond grootschalige woningbouw in de Malburgse Polder plaats. Daarvoor werden boerderij de Bakenhof en een noodwoning van De Koppel gesloopt. Jermelo was al in de 19e eeuw gesloopt en De Koppel in 1959 afgebrand. In het kader van 'Ruimte voor Rivieren' is de bandijk van Malburgen - de voormalige Veerdam- afgegraven en naar binnen gelegd (afb. 2). Een paar dagen vóór de dijk werd afgegraven, hebben we op drie plaatsen dwarsdoorsneden gemaakt en de profielwanden onderzocht. De steenfabriek is afgebroken. Een brede nevengeul doorsnijdt de Margarethapolder en maakt deel uit van het natuurontwikkelingsplan de Bakenhof.

⁴ Na de inlijving in 1806 behoorde het gebied van het gericht tot het arrondissement Tiel, kanton Bemmelen. Na de verdrijving van de Fransen nam de Pruisische regering weer bezit van het gebied en in april 1815 volgde de instelling van het Koninklijk Land- en Stadgericht van Zevenaar, waartoe ook Huissen en Malburgen behoorden. Dit gericht werd korte tijd voorafgegaan door het Koninklijk Vredegerecht van Zevenaar, dat eveneens Huissen en Malburgen omvatte. Het Koninklijk Land- en Stadgericht van Zevenaar is tot aan de overdracht van het gebied aan Nederland in 1816 in werking geweest (ORA Huissen en Malburgen. Algemene inleiding op de rechterlijke archieven van de Kleefse Enclaves).

Afb. 2 Zicht op de werkzaamheden in 2001 bij de Bakenhof/Malburgen

2.2 Werkwijze bodemkundig en archeologisch onderzoek

2.2.1 Het bodemkundige onderzoek

Om inzicht te krijgen in de samenstelling van de ondergrond hebben we de profielwand van de dijk op drie plekken beschreven (afb. 1, 3a, 3b en 3c). Verder hebben we op de plek van de afgegraven dijk enkele boringen verricht om inzicht te krijgen in de opbouw van de ondergrond. De profielwanden hebben we geschaafd, ingemeten en getekend (afb. 4).

Vervolgens hebben we een diepboorraai uitgezet vanaf de Rijn via het oude dorp Malburgen naar de Holthuiser dijk (afb. 1) om een beeld te krijgen van de geologische opbouw van het gebied. De raai is circa 2 km lang en bestaat uit 21 boringen variërend van 1,50 m tot 5,00 m diepte (afb. 7).

Verder hebben we enkele boringen verspreid in het gebied verricht zoals bij de voormalige boerderij de Koppel, in de omgeving van de opgravingsput ter plaatse van de voormalige boerderij Oude Tol en in de uiterwaard richting Pleijbrug. De boorstaten van de twee eerstgenoemde lokaties zijn opgenomen in bijlage 1 van dit rapport. De laatstgenoemde lokaties zijn gepubliceerd in Bervaes et al 2002⁵.

Bij het boren is standaard gebruik gemaakt van een 5 cm Edelmanboor; in de omgeving van de boerderij de Oude Tol van een 8 cm Edelmanboor. De diepe boringen zijn met een zuigboor van 3m, 4m en 5m lengte verricht.

De textuur (lutumgehalte, zandgrofheid) en het organische stofgehalte van de klei- en zandlagen zijn geschat. Als referentiepunt voor de schatting hebben we enkele grondmonstersanalyses gebruikt die in de toelichting van de bodemkaart 1 : 50 000, kaartblad 40 Oost en West (p. 172-178) zijn opgenomen. Met zoutzuur is de kalkrijkdom van het materiaal vastgesteld en in de boorstaat in drie klassen weergegeven: 1 kalkloos, 2 kalkarm en 3 kalkrijk.

Verder is gelet op:

- de aard van het materiaal;
- de compactheid van de klei;
- de verticale en horizontale doorlatendheid van het materiaal;
- de homogeniteit van het materiaal;
- eventuele verkleuringen van het materiaal;
- de aanwezigheid van archeologica;
- de aanwezigheid van puin, grind enzovoort;
- de aanwezigheid van houtresten.

⁵ Bervaes, Mulder en Heidema, 2002, p. 43-46.

Afb. 3a Profiel 1

Afb. 3b Profiel 2

Afb. 3c Profiel 3

Afb. 4 Anjolein Zwart achter de tekentafel

2.2.2 Het archeologisch onderzoek

In de directe omgeving van de drie coupures in de oude Malburgse bandijk is een vak van circa 200 tot 450 m² in detail nagelopen op de aanwezigheid van oppervlaktevondsten. De vondsten zijn gezien hun aard en datering ter plaatse achtergelaten. Verder hebben we de profielwanden en de bases van de dijklichamen bestudeerd en op scherven, sporen enzovoort nagezien (afb. 5) evenals de boormonsters uit de ondergrond.

Ook de boormonsters van de diepboorraai en van de boringen verspreid over het gebied zijn op archeologica gecontroleerd en - indien aanwezig - beschreven in de boorstaten. In de directe omgeving van de boringen is voor zover mogelijk een vak van circa 100 tot 200 m² in detail nagelopen op de aanwezigheid van oppervlaktevondsten.

Afb. 5 Op zoek naar scherven

Op het terrein van de boerderij de Oude Tol, direct achter de bandijk, bleek in de winter van 2002 bij hoog water van de Rijn kwel op te treden. Om de oorzaak van de kwel op te sporen hebben we een aantal boringen verricht, waarbij we op puin stuitten. In juni 2002 is besloten om parallel aan de dijk een sleuf te graven om de dikte en omvang van de puinlaag vast te stellen. De verwachting was dat op die plek bewoningsresten van de oude boerderij te voorschijn zouden kunnen komen. Daarom is drs A. Zwart, archeoloog uit Nijmegen en medewerkster van ons dijkenproject Malburgen gevraagd om de graafwerkzaamheden te begeleiden. De methode en de resultaten van dit onderzoek staan in de dagrapporten⁶. Toen we op skeletresten stuitten, hebben we de graafwerkzaamheden direct gestaakt en de stadsarcheoloog van Arnhem, drs. M. Smit gewaarschuwd. Zij heeft de leiding en de werkzaamheden overgenomen. De resultaten van het archeologisch onderzoek zullen te zijner tijd worden gepubliceerd.

Hoogtemetingen

De boorpunten van de boorraai Rijn- Oude Rijn en van het onderzoek in de omgeving van de voormalige boerderij de Oude Tol zijn ingemeten via het meetsysteem 'Total Station'. H. Alders van Rijkswaterstaat heeft de hoogtegegevens op kaart gezet en aan ons beschikbaar gesteld. Verder hebben we gebruik gemaakt van de Actuele Hoogtekaart Nederland (AHN), gecombineerd met bestaande gegevens op hoogtepuntenkaarten van Malburgen en omgeving.

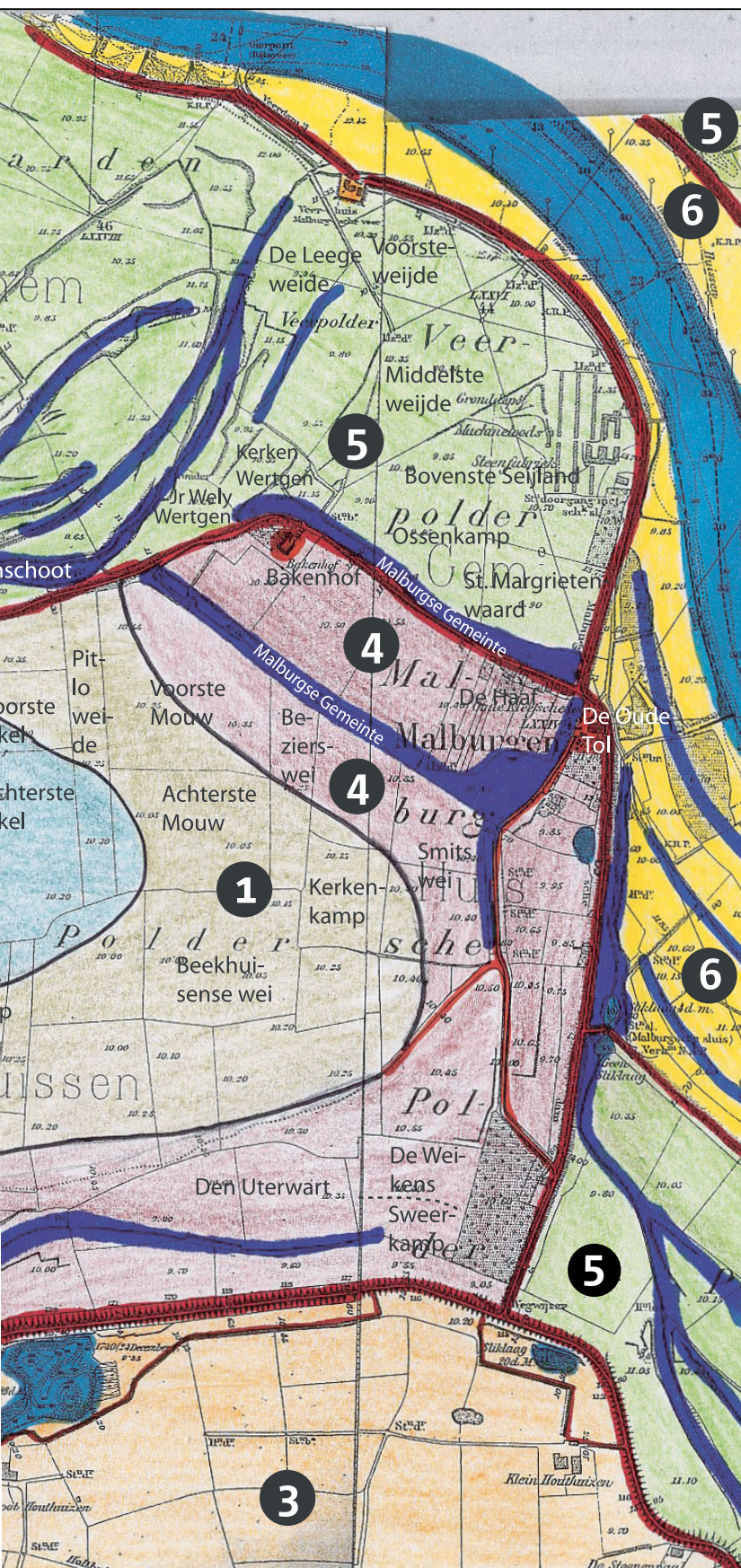
2.3 Kaartvergelijking, literatuur- en archiefonderzoek

Vóór en na het veldwerk hebben we oude en recente kaarten, luchtfoto's en literatuur verzameld en bestudeerd om inzicht te krijgen in de geologische en bodemkundige opbouw van het gebied, en de bewoningsgeschiedenis. Verder hebben we de volgende archieven en bibliotheken bezocht:

1 het Gelders Archief te Arnhem:

	Inventarisnummer
Oud-Rechterlijk Archief Huissen en Malburgen (Kleefse Enclaves)	2945, 2953, 2957, 2958, 2959, 2987, 2988, 2988a
Domeinadministratie van Huissen en Malburgen	9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21
Commanderij van St. Jan	265, 298, inventaris
Burgerlijke Stand Huissen	
Familiearchief Brantsen	zie AKV 690, 691
Archief Marken en Maalschappen	doos 92
Collectie Verpondingskaarten	91, 94
Kadastrale archieven	minuutplans, OAT
Gedeponeerde archieven St. Catharinagasthuis	558
Staten van het Kwartier van Nijmegen	K2, K17
College Neder-Rijn en IJssel	276, 280
Gelderse Rekenkamer	K28, K29
Algemene Kaartenverzameling	64, 334, 335, 690, 691
Veerdienst Malburgen-Arnhem	Inventaris
Gedeputeerde Staten	6568, 8819, 9027, 9398, 9439
Hof van Gelre en Zupthen	2521, 4420

⁶ De dagrapporten worden bewaard in het archief van de Dienst Stadsontwikkeling, afd. Archeologie te Arnhem

Legenda

Bronstijd systeem

pré - Romeinse systeem

late Middeleeuwen
Uiterwaard systeem
jonge aanwassen

Dijken, wegen, boerderijen

strangen en restbeddingen

water

2 Het gemeentearchief Huissen:

	dossiersoort, jaartal
Kadastrale leggers Huissen	serie 1 + 2
Volkstellingen	1829, 1839
Bevolkingsregisters	1839 - 1940
Bouwvergunningen Malburgen	1 doos
Dossiercollectie Malburgen	1 dossier

3 Polderdistrict Betuwe 1400-1838⁷

	Inventarisnummer
Dijkstoel; dijksignaten	1781
Reglementen Beheer	2061, 2063
Dijken: Elden	2456, 2460, 2463
Holthuizen	2257, 2617, 2618, 2621, 2622, 2624, 2625, 2626, 2628, 2631, 2635, 2638
Huissen	2505, 2506, 2507, 2508, 2511, 2514, 2516
Grondgebied: Malburgen/Holthuizen	129
Veerdammen: Malburgen	3274

4 Het 'Nordreinisches Hauptstaatsarchiv' te Düsseldorf

waar we een aantal oude kaarten van Malburgen en omgeving hebben laten fotograferen.

5 de bibliotheek van de Historische Kring Huissen.**6 bibliotheek 'De Haaff' en Universiteitsbibliotheek 'Jan Kopshuis', afd. Speciale Collecties, beide te Wageningen.**

Het archief- en literatuuronderzoek was gericht op:

- het landverlies van het studiegebied sinds de 14e /15e eeuw door erosie van de Rijn;
- de 19e eeuwse ontwikkelingen van dijkterugleggingen in het studiegebied in het kader voor meer ruimte voor de Neder-Rijn;
- de afwatering van het gebied voor en na de bedijking;
- de geschiedenis van de Huissense, Malburgse en Holthuizer dijk in relatie met het Malburgse landschap;
- de geschiedenis van de belangrijkste boerderijen zoals Bakenhof, de Koppel, Groot en Klein Jermelo, het Malburgse veerhuis en hun bewoners en de tolhuizen.

⁷ Het Archief van het voormalige Polderdistrict Betuwe (A.P.O.) te Elst is na de fusie begin 2003 ondergebracht bij het regionale streekarchief te Tiel.

3. Resultaten van het literatuur- en archiefonderzoek en de kaartvergelijking

Om inzicht te krijgen in de landschappelijke context, waarin de bedijking van Malburgen heeft plaatsgevonden, hebben we de geologische ontwikkeling en de bewoningsgeschiedenis van het gebied bestudeerd. Hierdoor kregen we tevens inzicht in de waterstaatkundige situatie van Malburgen vóór, tijdens en na de bedijking. Het behoeft geen betoog, dat de stadsuitbreiding van Arnhem na de Tweede Wereldoorlog in een groot deel van de Stadswaarden en de Malburgse Polder voor het geologische onderzoek een grote beperking was. Toch hebben we een diepboorraai kunnen uitzetten vanaf de Rijn bij het oude buurschap Malburgen tot aan de Holthuizer dijk. De gegevens waren voor de interpretatie van de geologische opbouw van het gebied van grote waarde. Daarnaast hebben we de nodige literatuur geraadpleegd en talloze oude kaarten bestudeerd om het beeld over het ontstaan van Malburgen zo scherp mogelijk te krijgen.

Aan de orde komen in dit hoofdstuk:

- de geologische ontwikkeling van Malburgen en omgeving;
- de vroegste bewoningsgeschiedenis;
- de ontwikkelingen sinds de grootscheepse ontginning in de tiende/elfde eeuw;
- de geschiedenis van de Malburgse dijken.

3.1 Geologische ontwikkeling van Malburgen en omgeving

In het Holocene (circa 10 000 jaar geleden) verbeterde het klimaat en veranderde de Rijn van een vlechtende in een meanderende rivier. Er kwamen stroomruggen en kommen tot stand (Betuwe Formatie). De stroomruggen bestaan uit zandbanken, die zijn afgedekt met zavel en klei. De kommen zijn opgebouwd uit zware klei, plaatselijk met veen in de ondergrond. We hebben vier stroomrug systemen in Malburgen en omgeving onderscheiden (afb. 6, 7 en 9)⁸:

- Bronstijd systeem, Afzettingen van Gendt 0;
- Pré-Romeinse systeem, Afzettingen van Gendt I;
- Middeleeuwse systeem, Afzettingen van Gendt II en III;
- Uiterwaard systeem, Afzettingen van Gendt III⁹.

Bronstijd systeem

In het midden van de Malburgse Polder en aan de oostzijde van de Polder Meinerswijk bevinden zich de oudste afzettingen van het studiegebied. Ze dateren uit de Bronstijd (circa 2000 tot 700 v. chr.; afb. 6, code 1). De top begint op circa 1,50m tot 3m beneden maaiveld. Ze bestaan in hoofdzaak uit fijnzandige, 'sloefige', zware zavel en lichte klei; de kern uit kalkrijk, zeer fijn tot matig fijn zand (Afzettingen van Gendt 0)¹⁰. De kenmerkende afzettingen hebben wij over grote delen van de Betuwe bij eerder onderzoek aangetroffen (afb. 9, code 2), ook in het IJsseldal, maar niet in de Rosandepolder bij

⁸ Hierbij hebben we onder meer gebruik gemaakt van Egberts 1948, Zegers 1958, Harbers en Mulder 1981 en 1984-1985.

⁹ Formeel behoren de Holocene rivierafzettingen tot de Betuwe Formatie. Harbers en Mulder (1981) hebben de Betuwe Formatie onderverdeeld in Afzettingen van Ressen (de oudste) en Afzettingen van Gendt. De laatste zijn weer onderverdeeld in die van Gendt 0, I, II en III.

¹⁰ Harbers en Mulder 1981.

Oosterbeek¹¹. Op grond hiervan veronderstellen we dat de Gelderse IJssel al ver vóór het begin van de jaartelling moet zijn ontstaan¹². De stroomruggen van het Bronstijd systeem in de Malburgse Polder en de Polder Meinerswijk maken derhalve deel uit van de pré-historische Gelderse IJssel. De rivier stroomde vanaf Huissen naar Malburgen en boog bij Meinerswijk terug naar Arnhem om vervolgens naar het noorden te stromen¹³.

De stroomruggen van het Bronstijd systeem zijn later afgedekt door kom- en oeverafzettingen. In het midden van de Malburgse Polder zijn de komafzettingen het dikst (afb. 6, code 2). De afzettingen van het Bronstijd systeem hebben zich over grote oppervlakten van het studiegebied uitgestrekt, maar zijn door jongere rivieren opgeruimd. De sloefige afzettingen van het Bronstijd systeem zijn uitstekend geschikt als grondstof voor de baksteenindustrie¹⁴. Ter plaatse van de Immerloplas en op vele plekken in de Polder Meinerswijk is de klei voor dit doel afgegraven.

Pré-Romeinse systeem

Stroomafzettingen van het pré-Romeinse systeem (circa 700 v. Chr. tot circa 250 na Chr.) komen ten zuiden van de Malburgse Polder langs de lijn Huissen, Holthuizen en Elden voor (afb. 6, code 3; afb. 9, code 3 en 3a). Ze zijn opgebouwd uit zandbanken, bestaande uit matig fijn tot matig grof zand, die zijn afgedekt met zavel en klei (afzettingen van Gendt I). De stroomruggen vormden een onderdeel van de pré-Romeinse IJssel, die evenals het Bronstijd systeem bij Meinerswijk via Arnhem terugboog naar het noorden¹⁵. Tijdens hoge waterstanden zette de rivier over de afzettingen van het Bronstijd systeem zware klei af (afb. 7).

Het stroomgebied van de IJssel was relatief smal ten opzichte van dat van de Rijn. Die stroomde toen nog van Doornenburg via Gendt, Haalderen, Bemmelen en Elst naar Driel¹⁶ en vormde in die periode duidelijk de hoofdrijver. Ter hoogte van de Gelderse Waard bevond zich het splitsingspunt van Rijn en IJssel (afb. 8a en 9). De IJssel volgde in grote lijnen dezelfde weg als in de Bronstijd. Bij Meinerswijk boog de rivier terug om via Arnhem en Westervoort naar het noorden te stromen. Het traject tussen Elden en Driel is waarschijnlijk gegraven door de Romeinse veldheer Drusus tussen 12 en 9 v. Chr. (afb. 8b)¹⁷. Hij verbond daarmee de Gelderse IJssel met de Rijn bij Driel. Anderen menen dat de Drususgracht tussen Westervoort en Doesburg is gegraven. De gelegenheidsdichter Jan Norel bezong de gracht tussen Westervoort en Doesburg al in 1693 in een lofdicht op de IJsselstroom¹⁸. Hieronder hebben we twee strofen uit zijn lofzang op de IJssel gelicht:

¹¹ Harbers en Mulder 1981.

¹² Idem; Van de Meene (1979) komt op een datering van circa 900 v. chr. Teunissen (1980 en 1981) koppelt het ontstaan van de Gelderse IJssel aan het graven van de Drususgracht tussen 12- 9 v. Chr. tussen Westervoort en Doesburg. Poelman (1981a en b) veronderstelt dat de IJssel ergens in de vroege Middeleeuwen is ontstaan.

¹³ Mulder 2002; Mulder, Franzen, Keunen en Zwart 2003; Harbers en Mulder 1981.

¹⁴ Harbers en Mulder 1981.

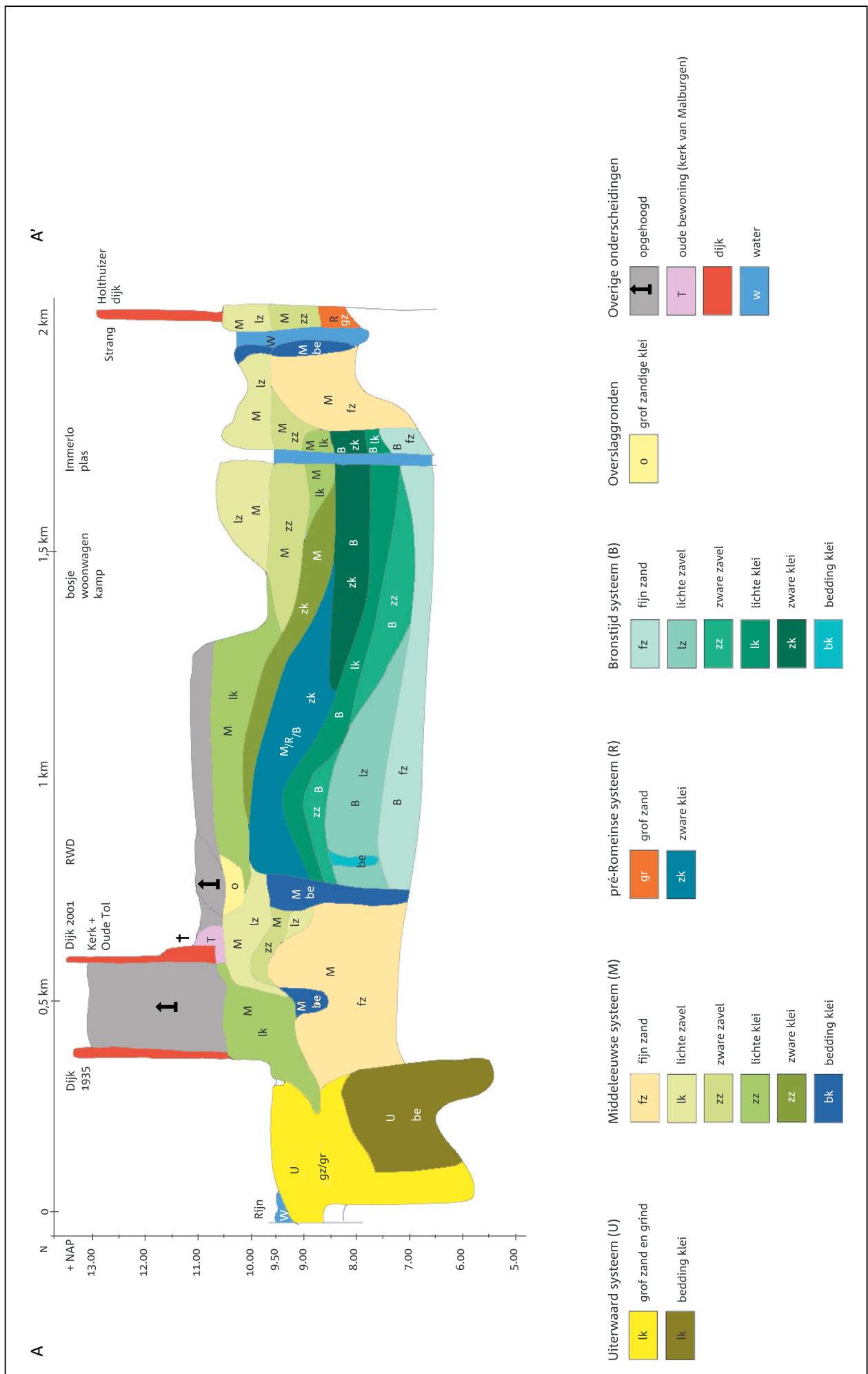
¹⁵ Harbers en Mulder 1981 en 1984-1985.

¹⁶ Idem; Mulder 2002.

¹⁷ Harbers en Mulder 1981, p. 409-412.

¹⁸ O.a. Teunissen 1980 en 1981. Om de nieuwe Rijnloop van meer water te voorzien, legde Drusus volgens Tacitus, een Romeinse geschiedschrijver, een dam of schephoofd in de Waal. De locatie van de dam was en is nog steeds een punt van discussie. Een andere, voor de hand liggende locatie voor de aanleg van de dam is het splitsingspunt van de oude Rijn en IJssel ter hoogte van de Gelderse Waard (zie ook Neijenhuis 2002 p. 44).

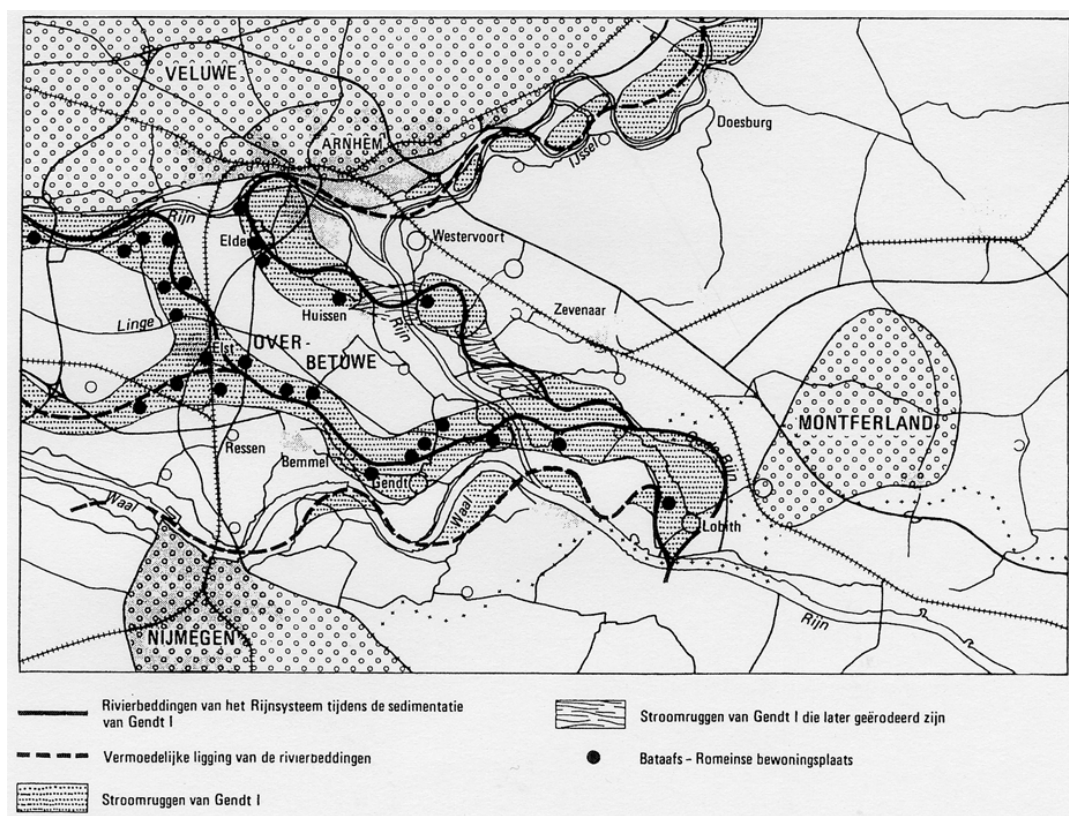
¹⁹ Norel 1693.

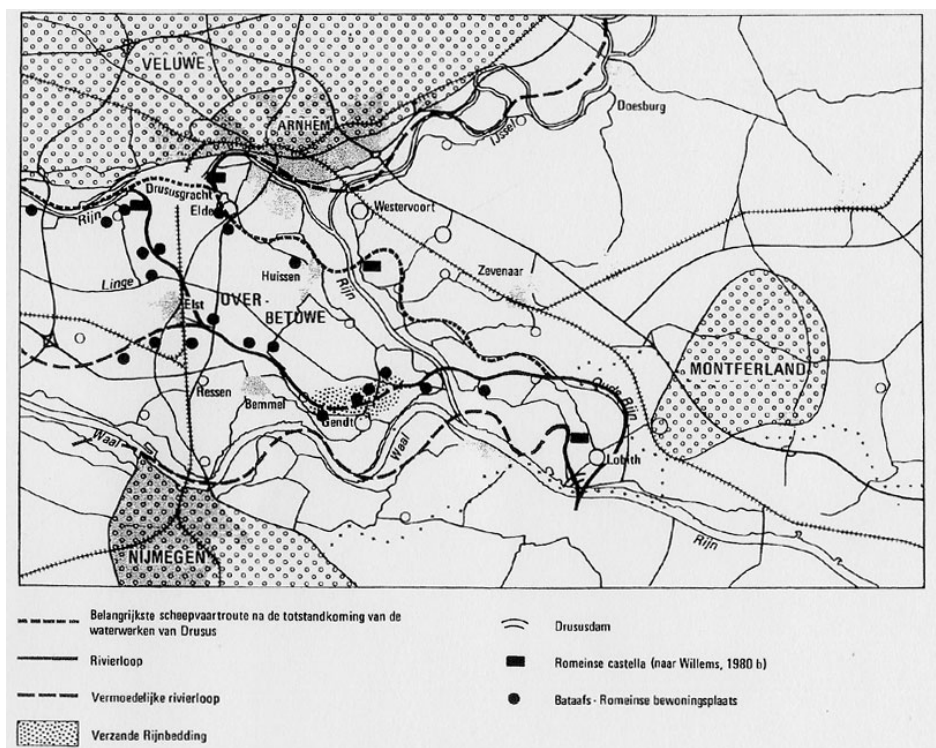
Afb. 7 Geologische dwarsdoorsnede vanaf de Rijn tot aan de Holthuiser dijk

't Is nodeloos de Zon te sieren,
 Een beste wyn behoeft geen krans,
 Een dapper Helt geen lauwerieren,
 Het wel zyn voert zig zelf in trans.
 Onze Yssel mist geen zegewagen,
 Romeinen melden van zyn plas,
 Voor eeuwen, in d'aloude dagen,
 Toen 't Roomsche gebied in aanzien was.
 De grootste veldheers der Augustus,
 Ontzagchelyk en triomfant,
 Op inheemsch en uitheemsche Kusten,
 Bezagen Overysse's strant,
 En Ysselstroom, dien zy doortogen
 Langs opgeregte zegebogen.

Maar Ysselryn, waar vliegt myn veder?
 Uit Drususgraft. Van Ysseloort
 Naar Doesburgs vaart. Daar daalt ze neder
 En draaft gelyk een Postpaart voort.
 Medunkt ik hoor de Stroomnimf spreken:
 Twe andere Yssels nevens my
 Zyn kenbaar aan verscheiden streken:
 Maar werwaart vraagt myn Poëzy?
 De grootste vry van dwang en rampen
 Zelt Doesburg in zyn vaart voorby,
 En Zutphen, Deventer en Kampen,
 Tien grote Mylen van het Y.
 Deze Ysselstroom, 't zy licht of duister
 Munt met 's Lants outheit uit in luister.

Afb. 8a De loop van de Rijn, IJssel en Waal aan het begin van de Romeinse tijd (bron: Harbers en Mulder 1981)

Afb. 8b De vermoedelijke ligging van de Drususgracht

Ondanks deze prachtige lofzang zijn wij niet te vermurwen en blijven bij ons standpunt, dat de Drususgracht tussen Elden en Driel is gegraven. Langs de nieuwe Rijn bouwden de Romeinen later twee of mogelijk 3 forten (bij Loo?, Huissen? en Meinerswijk)²⁰. Ze maakten deel uit van de zogenaamde Limes, de noordgrens van het Romeinse rijk²¹. Wij veronderstellen, dat ter hoogte van Malburgen zich een overloopgeul van de Gelderse IJssel afsplitste, die uiteindelijk de enorme bocht van Meinerswijk afsneed. Dit proces kan al vóór het begin van de jaartelling zijn begonnen. Het splitsingspunt van de nieuwe Rijn en de Gelderse IJssel kwam hierdoor bij Malburgen te liggen. De bedding van de oude meanderbocht van de IJssel raakte in een stadium van verlanding²².

De Waal die ergens tussen 300- 100 v. Chr. is ontstaan, werd steeds belangrijker, terwijl de Oude Rijnarm van Doornenburg naar Driel geleidelijk in onbruik raakte.

Binnen de Malburgse Polder komt een smalle strook met stroomafzettingen van het pré-Romeinse systeem voor tussen de Holthuizer dijk en de oude Rijnstrang (Malburgse Wetering; afb. 6, code 3). De middeleeuwse Rijnloop heeft het noordelijke deel van de pré-Romeinse IJsselafzettingen opgeruimd (afb. 6).

Middeleeuwse systeem

In de Middeleeuwen ontwikkelde de Waal zich tot de belangrijkste rivier. De pré-Romeinse Rijn (van Doornenburg naar Driel) werd een dode rivier. Alleen bij hoog water voerde die rivier nog water af. De bedding verlandde geleidelijk. Een restgeul bij Driel heeft tot circa 800 na Chr. open gelegen (Teunissen 1984). In het noorden stroomde de post-Romeinse Rijn in het voormalige stroomgebied van de Gelderse IJssel naar het westen. Ergens ter hoogte van Malburgen bevond zich het splitsingspunt van Rijn en IJssel (afb. 9, code 4). De Rijn liep vanaf Malburgen via het noorden van Holthuizen met een fraaie bocht oostelijk langs Elden (afb. 6, code 4) naar Arnhem om met een boog om Meinerswijk naar het westen te stromen. De IJssel boog vanaf Malburgen (Bakenhof) naar het noorden richting Westervoort (afb. 6, code 4).

²⁰ Willems 1986.

²¹ Voor meer informatie over de problematiek van de ouderdom van de IJsselloop en de locatie van de Drususgracht verwijzen wij naar onder meer Van der Meene 1979; Poelman, 1981a en b; Teunissen 1980, 1984 en 1986; 22 Willems 1981 en 1986; Harbers en Mulder 1981 en 1984-1985.

²² Geologisch en archeologisch onderzoek op bouwlocaties in het centrum van Arnhem zou duidelijkheid kunnen scheppen of straten als de Kleine en Grote Oord (Oord betekent o.a. opwas in de rivier) en de Oeverstraat op een pré-Romeinse stroomrug van de Gelderse IJssel zijn aangelegd.

De afzettingen van het Middeleeuwse systeem bestaan in hoofdzaak uit matig fijne tot grove zanden, afgedekt door een laag kalkrijke zavel- en klei (Afzettingen van Gendt II en III)²³. Over de oude afzettingen (Bronstijd systeem) zetten de rivieren bij hoge waterstanden aanvankelijk kalkrijke, lichte tot matig zware klei af (afb. 7). Het materiaal is veelal rijk aan schelpjes van zoetwater-slakken en dus goed herkenbaar²⁴. In de late Middeleeuwen tot aan de bedijking in de 13e/14e eeuw werd hierover een laag kalkrijke zavel afgezet. Op afbeelding 7 zijn de twee stroomruggen van het Middeleeuwse systeem weergegeven:

- links de stroomrug van de IJssel met restbedding (later de Gemeente van Malburg of Malburgse Straat genaamd;
- rechts de stroomrug van de Rijn met restbedding (later de Malburgse Wetering).

Jongere Rijnlopen hebben een aanzienlijk deel van het Middeleeuwse systeem in het noorden van het gebied opgeruimd.

Uiterwaard systeem

De invloed van de Waal nam in de Late Middeleeuwen steeds meer toe ten koste van de Rijn. Het stroomgebied van de Waal was tot Nijmegen plaatselijk meer dan 4 km breed. De Rijn sneed oude meanderbochten af en kreeg hierdoor een vrij rechte loop. Evenals in het Rijnstrangengebied ten oosten van Pannerden en in de Angerense Buitenpolder ontstond in de Huissense Waarden het karakteristieke sleuven- en richellandschap (afb. 9, code 5a)²⁵. Het middeleeuwse splitsingspunt verschoof naar het noorden. De oude meanderarm van Malburgen (Bakenhof) en de Rijnloop van Holthuizen -Elden-Praats verlandden geleidelijk. De restbedding van de oude Rijn verzandde bij Malburgen. Het overige deel van de restbedding gebruikten de Malburgers na de bedijking als afvoer van overtollig kwel- en regenwater: de Malburgse Wetering. De oude IJsselarm verlandde en na de bedijking vormde de restbedding de gemeenschappelijke weide van Malburgen, de Gemeente. Na de bedijking kreeg de Rijn vanaf Malburgen een meanderend karakter en ontstonden de kronkelwaarden van de Margarethapolder en de Stadswaarden (afb. 6, code 5). In het midden van de 16e eeuw was de Rijn zover van de stad Arnhem uitgebocht, dat in 1530 hertog Karel van Gelre besloot om de meander kunstmatig af te snijden (afb. 9). Dit was in het voordeel van de stad 'daer sy sonder neeringhe en vol schulden geraeckt was'²⁶. In de zeventiende eeuw bestonden al plannen om de verzande bovenmond van de IJssel aan te pakken. Het duurde uiteindelijk tot 1774. In dat jaar werd de doorsnijding van de IJssel dwars door de Pleij ter hand genomen en in 1777 gerealiseerd (afb. 9)²⁷.

De afzettingen van het Uiterwaard systeem bestaan overwegend uit kalkrijke, grove zanden, afgedekt met een laag zavel (Afzettingen van Gendt III)²⁸. De Margarethapolder of Veerpolder en Huissense waarden zijn over aanzienlijke oppervlakten afgegraven voor de baksteenindustrie.

De jongste aanwassen langs de Rijn zijn opgebouwd uit kalkrijk, grof, grindrijk zand (afb. 6, code 6). Op afbeelding 7 hebben we tussen de Rijn en de dijk in de ondergrond een restbedding aangetroffen (afb. 7). Als gevolg van dijkdoorbraken zijn op diverse plaatsen kolken ontstaan, waarbij overslagzand over de achterliggende landerijen werd uitgespreid. In het oosten van de Malburgse Polder hebben we overslagmateriaal over afzettingen van het Middeleeuwse systeem aangetroffen (afb. 7).

²³ Harbers en Mulder 1981, p. 416.

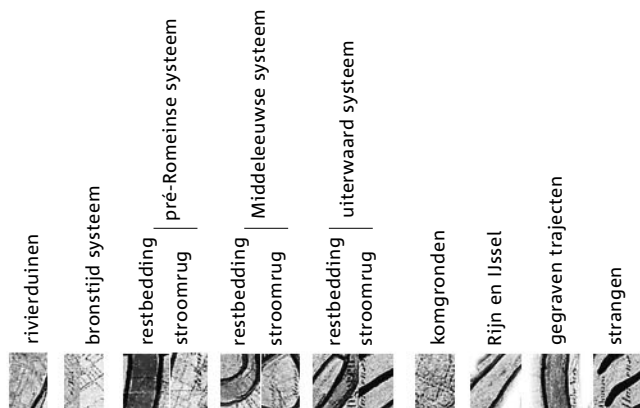
²⁴ Idem.

²⁵ Harbers en Mulder 1981, p. 417; Mulder 2002, p. 17, Mulder, Franzen, Keunen en Zwart 2003, p.19.

²⁶ Markus 1907, p. 446.

²⁷ Van de Ven 1976, p. 356-361.

²⁸ Harbers en Mulder 1981.

Afb. 9 Voorlopige reconstructie van rivierlopen in het noordoosten van de Betuwe sinds de Bronstijd

3.1.1 Samenvatting en conclusie

Door natuurlijke processen en menselijk ingrijpen hebben Rijn en IJssel hun loop talloze malen verlegd. Hierdoor is in Malburgen en omgeving een grillig beeld van stroomruggen, restbeddingen komen en overslaggronden ontstaan. Alleen het centrale deel van de Malburgse Polder (Bronstijd systeem) bleef voor erosie gespaard. Hier is bij hoge waterstanden een laag komklei met daarop een pakket zavel en lichte klei afgezet. De stroomruggen van het pré-Romeinse systeem liggen vrijwel geheel ten zuiden van de Holthuizer dijk. Het splitsingspunt van Rijn en IJssel bevond zich in die periode bij de Gelderse Waard ten oosten van Pannerden. In de vroege Middeleeuwen verplaatste het splitsingspunt van beide rivieren zich naar Malburgen. Stroomafzettingen van het Middeleeuwse systeem treffen we langs de noordzijde van de Holthuizer dijk aan en ter plaatse van het oude Malburgen (Bakenhof). De oude Rijn van Doornenburg naar Driel werd een dode arm. Het uiterwaard systeem is na de bedijking tot stand gekomen met in het oosten de Huissense Waarden, in het noorden de Margarethapolder en de Stadswaarden.

3.2 Bewoningsgeschiedenis van Malburgen en omgeving

In dit hoofdstuk komt de vroegste bewoning van het gebied rond Malburgen summier aan de orde, omdat er simpelweg weinig gevonden is. Op de bewoning uit de late Middeleeuwen kunnen we uitgebreider ingaan.

3.2.1 De bewoningsgeschiedenis vóór de ontginning van Malburgen

Voor zover bekend zijn geen vondsten uit de pré-historie (Steentijd, Bronstijd en IJzertijd) in Malburgen en omgeving gedaan. In de Romeinse tijd is de streek wel bewoond geweest zoals in Huissen bij de Stadswal, de Hazebergh, de Kerkelanden en op diverse plaatsen langs de Loostraat, bij Elden, en tenslotte in Meinerswijk²⁹. Daar bouwden de Romeinen aan het begin van de jaartelling een fort, dat zeer waarschijnlijk Castra Hercules werd genoemd³⁰. In dit opzicht is het opmerkelijk, dat in Malburgen in de 17e eeuw een altaarsteen is gevonden, die gewijd is aan de Romeins-inheemse godheden Hercules Magusanus en Haeva³¹. Eén van de heldendaden van Hercules was de veestaf van Augias, koning van Elis reinigen. De stal bevatte 3000 stuks vee en was 30 jaar lang niet uitgemest. Hercules liet de rivieren Alpheus en de Peneus samenvloeien en leidde de bedding door de stal, zodat alle mest in één dag werd weggespoeld. Haeva was vermoedelijk de vrouw van Donar.

In de Merovingische tijd (400-800 na Chr.) vernatte het gebied en trokken veel bewoners van de Betuwe weg naar de hogere gronden. In Meinerswijk en Huissen bleven niettemin mensen wonen³². Sinds de Karolingische tijd (800-900 na Chr.) raakte het gebied rond Malburgen intensief bewoond zoals Angeren (9e eeuw), Huissen (850-865: in Husnin) en 855 Rineshem (bij Elden)³³.

Hoewel Malburgen in 1093 (Arnolph de Malburg)³⁴ of in 1118 (Riguiners de Malberge)³⁵ voor het eerst wordt genoemd, is het mogelijk dat de nederzetting in de Karolingische tijd is gesticht. De naam Malberg zou kunnen duiden op een gerechtsplaats uit de Frankische tijd³⁶. Op archeologische gronden is vastgesteld dat de plek van de voormalige boerderij de Koppel in de Malburgse Polder mogelijk bewoond was in de Karolingische tijd en in ieder geval in de twaalfde eeuw. De terp dateert uit de veertiende eeuw³⁷.

Voor wat betreft de ligging van de nederzetting Malburgen ten opzichte van Rijn en IJssel zijn er - als onze reconstructie klopt - twee mogelijkheden:

²⁹ Willems 1986, nrs 126-135; 140-141.

³⁰ Willems, 1980 en 1986.

³¹ Kremer 1894, p. 18; Neijenhuis 2002. In Houten (prov. Utrecht) is bij een archeologische opgraving in 1986 in een oude restbedding van de Rijn ook een altaarsteen gewijd aan Hercules Magusanus aan het licht gekomen (Van Es en Hessing 1986).

³² Willems 1986.

³³ Künzel, Blok en Verhoeff, 1989.

³⁴ Volgens Van der Aa (1839-1847); Kremer (1894) vond deze vermelding niet terug.

³⁵ Künzel, Blok en Verhoeff, 1989.

³⁶ Kremer 1894, p. 18; Smit en Zweers 1981, p. 87.

³⁷ Borman 1979/1980; Hulst 1970.

1. op een stroomrug ten noorden van de IJssel. De Gemeente van Malburgen zou dan in die periode nog deel uitmaken van de actieve meanderbocht van de IJssel en lag Malburgen in de Liemers;
2. op een stroomrug even voorbij de splitsing van Rijn en IJssel. De oude meanderbocht van de IJssel evenals de oude Rijnloop naar Holthuizen zou dan al door de jonge Rijn zijn afgesneden. In dat geval hoorde het gebied van Malburgen bij de Betuwe noch bij de Liemers. Het gebied lag dan op een (schier)eiland, begrensd door de Oude Rijn in het zuiden en de nieuwe Rijn in het noorden en noordwesten. De nederzetting Malburgen bevond zich dan op een klein (schier) eiland met in het noorden de Rijn, in het zuiden de dode arm van de IJssel (de latere Gemeente).

Het landschap van de stroomruggen in de Betuwe en dus ook van Malburgen moet in de tiende/elfde eeuw uit parkachtige loofbossen hebben bestaan met onder meer eik, iep, beuk en linde. Binnen open ruimten in de bossen hadden de boeren hun akkers en weiden. De Margarethapolder (later ook Veerpolder genoemd) en de Stadswaarden waren in de late Middeleeuwen nog in ontwikkeling.

Het moerassige, centrale komgebied was onbewoonbaar en begroeid met ruigten, wilgen- en elzenstruweel. Waarschijnlijk heeft het komgebied zich naar het noorden toe uitgestrekt en is door de Rijn in de loop der eeuwen aangetast.

3.2.2 Bewoningsgeschiedenis na de ontginning van Malburgen

Waarschijnlijk is de Betuwe vanuit de Karolingische nederzettingen in de tiende/elfde eeuw ontgonnen. Er ontstonden nederzettingen als Huissen (850 Husnin), Holthuizen³⁸, Elden (855 in Elti) en Meinerswijk (814 Meginhardeswich) aan de zuidzijde van de Oude Rijn, en Malburgen aan de noordzijde. Arnhem, ontstaan aan de St. Jansbeek (893 Arneym) groeide uit tot stad. Aan de rechteroever van de IJssel treffen we Westervoort (1025 Westerwrd)³⁹ aan; op de linkeroever IJsseloord (een voormalige opwas in de IJssel).

De bewoning van Malburgen concentreerde zich op de stroomruggen van Rijn en IJssel van het Middeleeuwse systeem. Het verkavelingspatroon varieert van blok- tot strookvormig (afb. 6). Heggen en sloten vormden vrijwel zeker de perceelsscheidingen. De mensen woonden in boerderijen veelal langs dode rivierarmen en langs de Rijn. De boerderijen Jermelo en de Koppel in de Malburgse Polder ontwikkelden zich op de stroomrug van de Oude Rijn (nu Malburgse Wetering); de nederzetting Malburgen (met kerk en kasteel) en de latere boerderij de Bakenhof op die van de IJssel (de Gemeente c.q. Malburgse Straat c.q. Huissense Straat). Beide stroomruggen behoorden tot het Middeleeuwse systeem (afb. 6). Verder was sprake van een hof te Malburgen. In 1219 verpachtte het kapittel van Sint Marie de tol van Smithuizen samen met de hoven Slijk-Ewijk en Malburgen voor 42 pond en 200 malder tarwe⁴⁰. De locatie van de hof van Malburgen is niet bekend⁴¹. Boerderij Groot-Holthuizen ligt buiten het gebied aan de overzijde van de Oude Rijn op de pré-Romeinse stroomrug van de Gelderse IJssel.

Van oudsher vormde Malburgen een belangrijke schakel in het wegverkeer van Nijmegen naar Arnhem. Voordat de Grift en Griftdijk werden aangelegd, was vervoer van Elst naar Arnhem in de winter vrijwel onmogelijk. Het komgebied tussen de stroomruggen van de pré-Romeinse Rijn en IJssel vormde een natuurlijke barrière. Elden, Rijkerswoerd en Aam waren dan alleen via diepe, kronkelige karresporen te bereiken. De officiële weg liep over Lent, Bemmelen en de Karstraat naar Huissen en vandaar via het Malburgse veer naar Arnhem⁴².

³⁸ Eerste vermelding 1392 (Nederend-Goris 1994).

³⁹ Künzel, Blok en Verhoeff, 1989.

⁴⁰ Palmboom 1995, p. 292.

⁴¹ Kremer 1894, p.19, Melchers 1998, Palmboom.

⁴² Mentink en Van Os 1985, p. 96: 'In 1650 liet een Nijmeegs gezelschap zijn paarden in Bemmelen staan; het vroor te hard. Bij een boer huurden ze een kar en tot over de oren in een deken gewikkeld, ging het hotsebotsend over Huissen en Malburgen naar Arnhem'.

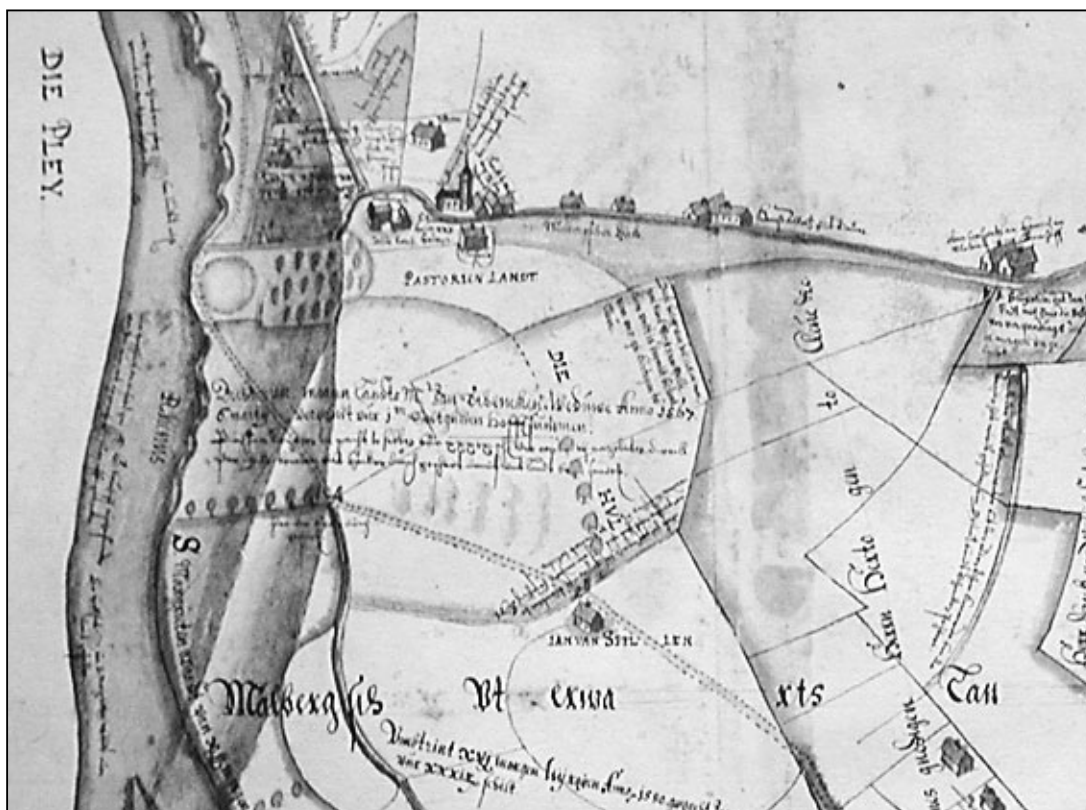
De buurtschap Malburgen telde omstreeks 1840 zestien huizen en ruim 110 inwoners (90 katholieken en ruim 20 hervormden). Er was ook een school⁴³. De kermis viel op H. Sacramentsdag.

De Rijn stroomde in de vijftiende/zestiende eeuw een paar honderd meter oostelijker dan nu en verplaatste zich naar het westen. Een perceel land 'de Schmalen thient' en twee Malburgse boerderijen verdwenen door erosie in de rivier (afb. 10), namelijk:

- 'die hofstadt unser genedigen Herren bauhoff upgestanden, daar Jan van Oort up gewoont...'

- 'die hofstadt St. Margrieten Wardt over boert gefallen'.

We denken dat de oorspronkelijke weg van Huissen naar Arnhem langs bovengenoemde boerderijen heeft gelopen. Bovendien heeft de rivier in de 16e eeuw ten minste 5 dijkwoningen verzwolgen, waaronder die van 'Mary Kusters, Jan Derricksen, Jan Pauwels en Jan Everts⁴⁴'. Ook het kasteel van Malburg moest eraan geloven en verdween aan het begin van de 17e eeuw in de golven (paragraaf 3.3.3)

Afb. 10 Uitsnede van de kaart uit 1586 met Malburgen

Slechts 's zomers zal het Malburgse komgebied begaanbaar zijn geweest en dreven de boeren er hun vee in. Waarschijnlijk is de uitweg van Jermelo en de Koppel⁴⁵ richting de Stadswaarden een voorbeeld van zo'n veedrift. De veedrift heette in 1621 de 'Jemerlosche Strait' en is ouder dan de Malburgse Dijk, die de straat kruist. Waarschijnlijk heeft de veedrift nog een eind verder naar het noorden gelopen, en is in de late Middeleeuwen door de Rijn aangetast. Het komgebied van Malburgen zal later verkaveld zijn dan de stroomruggen. De Malburgse dijk is over het verkavelingspatroon heen gelegd en daarmee stellen we vast, dat ook de verkaveling ouder is dan de dijk.

⁴³ Van der AA 1837-1846.

⁴⁴ Volgens een copie van de kaart van 1586, uit het legerboek van Huissen, nr. 9)

⁴⁵ Coppel betekent onder meer gemene weide (Künzel et al 1989). Dit slaat wellicht op het komgebied nabij de boerderij de Koppel.

De 'Gemeinte' van Malburgen vormde een brede laagte als restant van een oude IJssel/Rijnbedding. In de loop der eeuwen is de bedding verland. Sindsdien gebruikten de Malburgers de laagte eerst als gemeenschappelijke weide, later ook als weg en heette voortaan de Malburgse Straat. In 1911 werd de Malburgse Straat als markenorganisatie opgeheven en werden de diverse delen verdeeld onder de geërfd. Uiteindelijk maakte het zuidelijke deel van de straat deel uit van de weg Arnhem - Huissen. Vanaf die tijd werd dat deel van de Gemeinte Huissensestraat genoemd. De naam Malburgse dijk heette omstreeks 1930 de Zomerdam en werd later omgedoopt tot Bakenhofweg.

De kerk van Malburgen

De oudste vermelding van de Malburgse kerk dateert uit 1309. Plebaan (pastoor) Theodericus Palmart 'in Malbergh' kocht in dat jaar van Theodericus de Weda en Aleydis zijn vrouw hun hoeve aldaar⁴⁶. Malburgen viel onder het dekanaat Emmerich. In 1586 werd de kerk van Malburgen tijdens de oorlogshandelingen vernield en vrijwel geheel afgebroken. In 1618 stond nog een tufstenen gebouw, dat nadien werd gesloopt. De tufsteen werd met een samouzeus (een scheepstype) naar Holland afgevoerd. In 1725 restte nog een stuk muurwerk van de kerk, dat in 1824 werd gesloopt⁴⁷.

De kerk was gewijd aan St. Margaretha⁴⁸. Op afbeelding 10 heeft de cartograaf de kerk fraai afgebeeld pal langs de Malburgse dijk met buitendijks de 'alde borch Malenberg'. Linksboven de kerk vinden we de weem (pastorie) en onder het dijkhuis van de koster, de 'custerie'. De exacte locatie van de voormalige kerk was tot voor kort niet duidelijk. Tijdens archeologisch onderzoek op de terp van de voormalige boerderij 'De Oude Tol' vonden we in de ondergrond (op circa 2,50 m - mv.) een aantal menselijke skeletten, restanten van oude, stenen muren, een vloertje, aardewerkscherven uit de 14e tot 17e eeuw etc⁴⁹. Vrijwel zeker hebben we te maken met resten van de kerk of van het kerkhof van Malburgen⁵⁰. Op de funderingsresten van de kerk is ergens in de 17e eeuw een tolhuis gebouwd. Nadien kwam op die plek een boerderij, die heel toepasselijk de Oude Tol werd genoemd.

Kasteel Malburgen en andere versterkingen

Over de geschiedenis van kasteel Malburgen is weinig bekend. We weten niet door wie en wanneer de burcht van Malburgen is gebouwd. In 1358 was 'het huis te Malborghen, geheeten die Borch en het Vorgeborght' in het bezit van de Commanderie van St. Jan te Arnhem. In dat jaar verpachtte de commandeur de burcht voor 25 jaar aan Dideric van Cleve tegen 3 kleine ponden per jaar. Kremer (1894) veronderstelt dat de burcht kort nadien is verwoest als gevolg van de twisten tussen Hertog Reinoud en zijn broer Eduard. In 1556 ontvingen Jan en Foeils Engelen en hun dochter Wolter voor drie lijven het goed 'de Borch' in het kerspel van Malburgen. Het kasteel moet toen in een vervallen staat zijn geweest. Zij legden op een perceel ernaast een appel- en perenboomgaard aan.

De burcht van Malborghen is vrijwel zeker gebouwd op een stroomrug van het Middeleeuwse syteem nabij de splitsing van de Rijn en de Gelderse IJssel. Door veranderingen in de loop van beide rivieren kwam de burcht aan de Rijn te liggen. Op de kaart uit 1586 (afb. 10) bevindt de burcht zich in de uiterwaard. Door erosie heeft de Rijn de burcht in de zeventiende eeuw verzwolgen⁵¹.

Blokhuis

In de Betuwe lag omstreeks 1480 tegenover Arnhem een blokhuis. Arnhem werd toen nog door de hertog van Kleef in pand gehouden. De Geldersen probeerden vanuit het blokhuis om de stad aan de rivierzijde te blokkeren en de verbinding tussen Arnhem en de Kleefse plaatsen Malburgen en Huissen te verbreken: 'Dess maendages post Severijni by schriftelicken beveell herthogen Frederix bin

⁴⁶ Loeff 1950; Smit en Zweers 1981.

⁴⁷ De Beaufort en Van den Berg, 1968; Smit en Zweers 1981.

⁴⁸ Er zijn twee heilige Margaretha's, (www.heiligen.net), die patrones van de Malburgse kerk zouden kunnen zijn:
1. de Romeinse martelares Margaretha van Antiochie (20 juli), patrones van de boeren, maagden, meisjes, pleegmoeders, gehuwde vrouwen, moeilijke geboorten en vruchtbaarheid.
2. Margaretha van Schotland, patrones van Schotland (16 november).

⁴⁹ De dagrapporten van de archeoloog A. Zwart zijn zowel beschikbaar bij Alterra als bij de gemeente Arnhem.

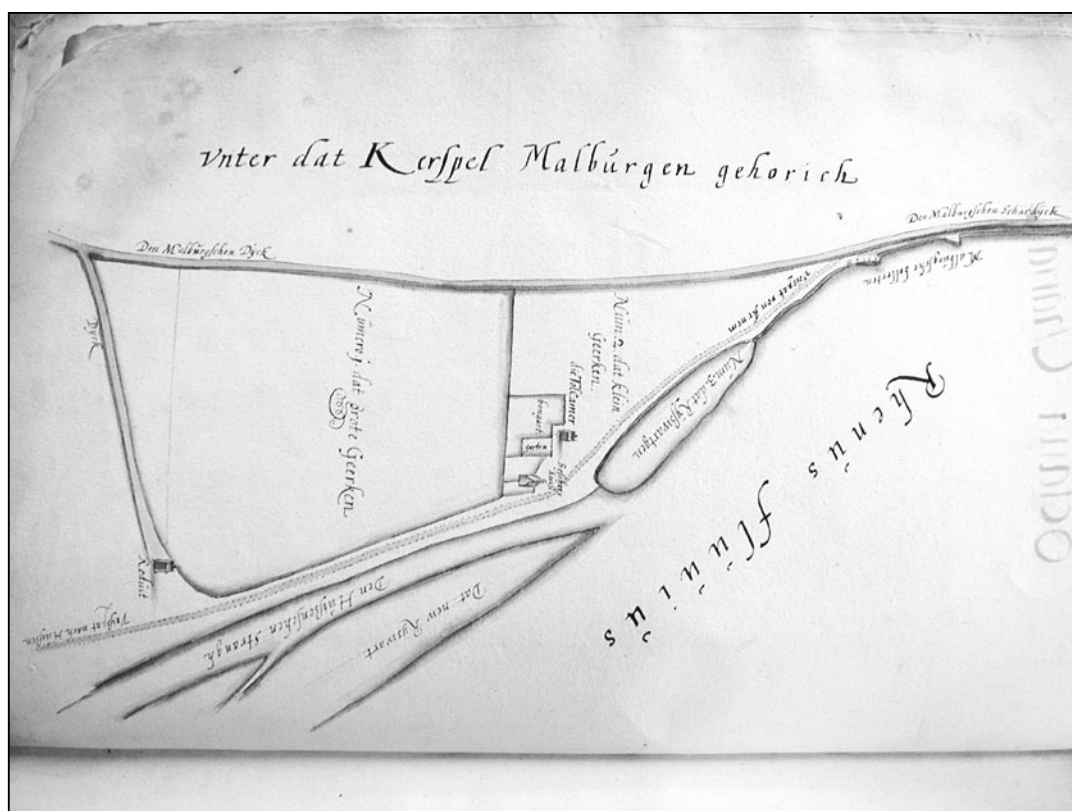
⁵⁰ Meer informatie over de opgraving van de kerk van Malburgen zal afd. Stadsarcheologie van de gemeente Arnhem te zijner tijd publiceren.

⁵¹ Voor meer informatie over de geschiedenis van kasteel Malburgen verwijzen wij onder meer naar Kremer (1994) en Melchers (1998).

ick mitten clockenslach toe perde ind toe voet in den Betuwen getagen om voert na den blochuyss voir Arnhem te trecken ende bin onderwegen windich worden⁵². Omdat er over de Betuwe wordt gesproken, nemen wij aan dat het blokhuis ergens in de Polder Meinerswijk heeft gestaan.

Redoute

Prins Maurits begon vanaf 1589 met de systematische aanleg van redoutes en blokhuisen langs de Waal, Rijn en IJssel. Ze bestonden meestal uit een houten blokhut van twee verdiepingen of uit een stenen toren. Vandaar hadden de wachtposten een goed overzicht op de rivier en op de tegenoverliggende oever. Bovendien konden ze via vlaggen, rook- of lichtsignalen de naastgelegen posten waarschuwen. De wachttorens waren omgeven door een aarden wal en vaak nog omringd door een natte gracht. Afbeelding 11 is een uitsnede van een kaart uit 1632 en toont de locatie van een redoute nabij Malburgen even beneden de Landaan, het toenmalige tolhuis⁵³. Vanaf Schenkenschans stonden langs de Rijn 13 redoutes op een bukschot (Büxenschuss) van elkaar. Ook bij IJsseloord aan de overzijde van Malburgen bevond zich een redoute. Langs de IJssel stonden 27 redoutes⁵⁴.

Afb. 11 Uitsnede van een kaart uit 1632 met het redoute en de Landaan

Rijn-IJsellinie

Van 1952 tot 1960 maakte de Malburgse Polder deel uit van een uitgestrekt inundatiegebied. Uit angst voor het Rode Leger bedacht het Ministerie van Defensie een nieuwe waterlinie, die de Russen op afstand moest houden. Er kwamen drie stuwen (caissons): in de Waal (Ooypolder), in de Neder-Rijn bij Arnhem en in de IJssel bij Olst met in een straal van 1 à 1,5 km verdedigingswerken en commando-voorzieningen. De Rijn-IJsellinie heeft nooit gefunctioneerd.

⁵² Kuys 1987, p. 275.

⁵³ In 1750 stond op die plek de kaatstede de Ronduijt genaamd. ORA Huissen en Malburgen (0569), inv. nr. 2945.

⁵⁴ Beekmans, J.R. en C. Schilt (red) 1997.

De Malburgse (Huissense) tollen

De eerste tollens langs onze rivieren dateren van voor het jaar 1000 (o.a. Wijk bij Duurstede en Tiel). Het waren scheeps- of watertollens. Graven en hertogen verdienden in het algemeen veel geld aan het heffen van tol. Ze stelden tollenaars aan, die voor de inkomsten moesten zorgdragen. Op zijn beurt had de tollenaar een beziender of besier (taxateur)⁵⁵, een tolschrijver en tolknechts in dienst. Zij hielden het tolboek bij.

Aan de Rijn werd tol geheven in de buurt van Arnhem. Die tolplaats verhuisde verscheidene keren van de ene 'strategische' plek naar de andere, omdat de bisschop van Utrecht de Gelderse graaf herhaaldelijk dwars zat. Volgens Mentink en Van Os (1985) had de graaf van Gelre waarschijnlijk twee tollens bij de afsplitsing van de IJssel tussen Malburgen en Westervoort, één ervoor en één erachter. Nu gooide de graaf van Kleef echter roet in het eten. Hij legde beslag op Huissen en stichtte bij deze plaats een nieuwe tol. De Gelderse graaf zou dat niet op zich laten zitten en verplaatste zijn tol naar Angeren⁵⁶. Die tol komt echter al in 1145 voor; die van het Kleefse Huissen wordt pas in 1242 voor het eerst genoemd⁵⁷. Hoe het ook zij: in 1222 verhuisde de Gelderse tol naar Lobith en kwam de tol van Angeren te vervallen.

Waar oorspronkelijk het Huissense toluhuis heeft gestaan, weten we niet. Wel is de tol in 1394 door veranderingen in de Rijnloop naar de aanlegplaats de Landaan (Lentaen) nabij Malburgen verhuisd. De Landaan lag bij de samenvloeiing van de Huissense Vaart of Strang en de Rijn⁵⁸. Afbeelding 11 is een uitsnede van een kaart uit 1632⁵⁹ met de 'Tolkamer, bongert, garten en besiners-huis'. Het geheel lag op perceel 'dat Klein Geerken' (groot 1 morgen en 179 roeden) langs het voetpad van Huissen naar Arnhem. In de beginperiode van de tolkamer aan de Landaan was de Rijn daar nog actief. In de loop der tijd verplaatste de rivier zich naar het noorden en werd de Oude Rijn een nevengeul. Het 'Bollerten' (korte krib) moest de 'Malburgschen Schaardijck' beschermen. Op het einde van 'dat Grote Geerken' stond de hierboven besproken 'reduit'. Het perceel was ruim 7 morgen groot en destijds in gebruik door 'Juffer Smalevelts'.

In het begin van de zeventiende eeuw namen de inkomsten van de Huissense tol af vanwege de slechte bevaarbaarheid van de Rijn. De Huissense tol werd in 1656 daarom naar Emmerik verplaatst. Bij de Landaan bleef een kleine neventol gevestigd. Omstreeks de totstandkoming van het Pannerdens Kanaal in 1707 keerde de Huissense tol naar Malburgen terug, maar nu naar de plek van de kerk van Malburgen. Het Besiendershuis van Malburgen stond in 1713 (afb. 29) aan de westzijde van de voormalige kerk van Malburgen langs de weg naar het veer. Het toluhuis van Malburgen is tussen 1741 en 1748 naar het besiendershuis verplaatst. In 1751 kwam nog een licentkantoor bij Malburgen, waar accijns of 'Glaidtgelt' (geleidegeld) werd geheven⁶⁰. Op de plek van het oude toluhuis op de plek van de voormalige kerk werd een boerderij gebouwd, die heel toepasselijk de naam 'De Oude Tol' kreeg.

Het Malburgse veer

Om Arnhem te bereiken waren drie pontveren; een over de IJssel naar Westervoort en twee over de Rijn, namelijk bij de Praets (Meinerswijk) en het Malburgse veer. De oudste belening van het Malburgse veer dateert van 22 januari 1371. De hertog van Kleef beleende toen Wijnand van Arnhem⁶¹. Door veranderingen in de Rijnloop is het veer en veerhuis in de loop der eeuwen naar het westen toe verplaatst. Vanaf 1586 kunnen we de locatie van het veer en veerhuis via oude kaarten volgen. Afbeelding 12 geeft de situatie van het veer en veerhuis in 1586 weer.

⁵⁵ Opzichter, taxateur of schatter (WNT).

⁵⁶ Mentink en Van Os 1985, p. 45.

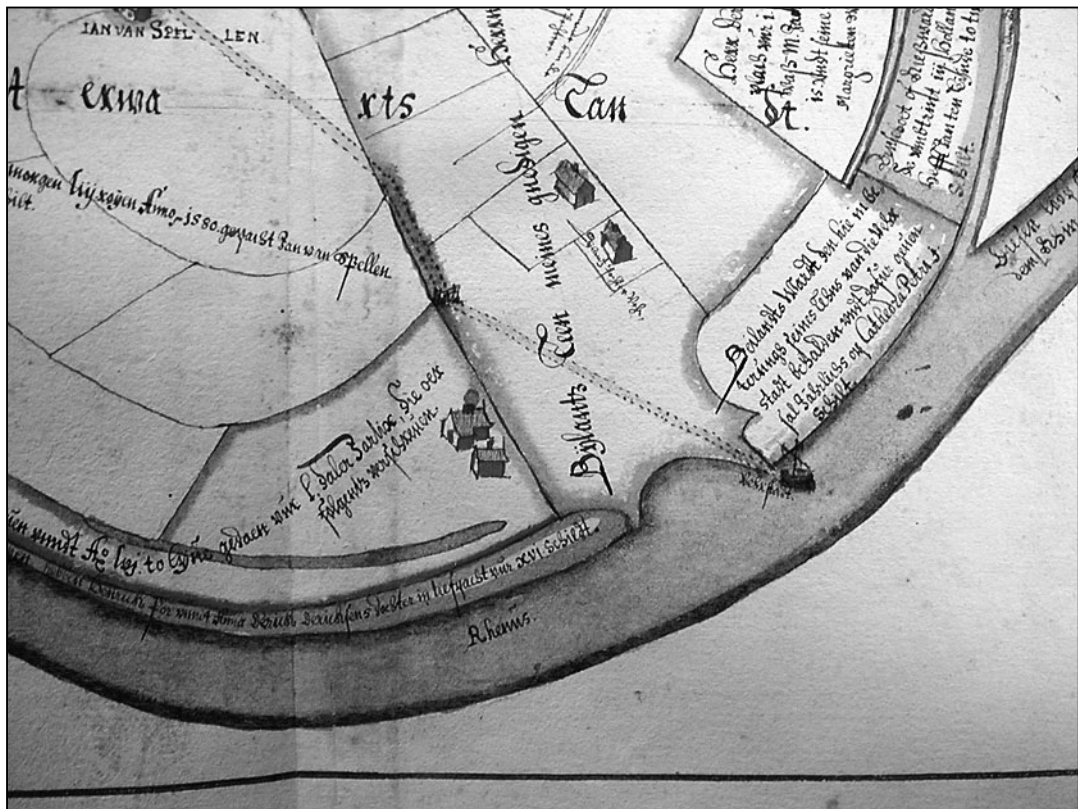
⁵⁷ Petersen 2002, p. 486-489.

⁵⁸ Petersen 2002, p. 144.

⁵⁹ Gelders Archief, Domeinen Huissen, 0367, kaart 15.

⁶⁰ Petersen 2002, p. 486-489.

⁶¹ Dösseler en Oediger, 1974, p. 408-409.

Afb. 12 Uitsnede van een kaart uit 1586 met het Malburgse veer

In 1396 trok Catharina van Holland, echtgenote van Willem van Gelre ter bedevaart naar het kapelletje van Malburgen en overnachtte in het veerhuis⁶². Uit de stadsrekeningen van Arnhem blijkt, dat in 1401 de dijk (veerdam) 'aen Malburgen veerstat' is gemaakt. Johan van Heese opten Weerdt heeft in 1430 'beneden tegen Malberghen veerstat aver gepaet dat sandt dat daer aangeworpen was, ende oick bynnen yn den Ryseweert gepaet'. Er was dus sprake van een aanwas even beneden het Malburgse veer. In hetzelfde jaar verbleven Johan Wiggert en zijn knechts een nacht in het veerhuis, toen ze bij 'Huessen soe bolwerckten'⁶³.

Met de aanleg van de Grift kwam in 1603 de schipbrug bij Praets gereed. Omstreeks 1908 sneed Rijkswaterstaat de bocht van de Rijn af bij het Malburgs veer. Opzichter Douwe de Jong woonde van 1905 tot 1907 op het oude veerhuis. Even ten westen van het oude veer verrees een nieuw veerhuis. Tot 1935 was het Malburgse veer hier in bedrijf. De kinderen van de fam. Van Manen gingen in Arnhem op school (Spijkerkwartier) via het pontje⁶⁴. Na de bouw van de John Frostbrug (1935) en de verhoging van de Malburgse veerdam tot bandijk, werd het veer verplaatst naar de Praets, maar bleef de naam 'Malburgse veer' houden. In 1977 hief de gemeente Arnhem ook dit pontveer op, nadat de Nelson Mandela brug gereed was. Voor meer informatie over eigenaren en bewoners van het Malburgse veer verwijzen we naar hoofdstuk 6.

Steenfabricage

Vroege vermeldingen van steen- of veldovens in Malburgen kennen we niet. Pas in de negentiende eeuw ontdekten steenfabrikanten de Margarethapolder als leverancier van klei. De eerste fabriek kwam in 1843 tot stand, de tweede in 1849⁶⁵. De Margarethapolder is voor een groot deel afgegraven. De laatste steenfabriek is in de jaren negentig van de 20e eeuw gesloopt om ruimte te

⁶² Beuger 1981, 4-5.

⁶³ Jappe Alberts, 1967-1985.

⁶⁴ Mondelinge mededeling Dick van Manen, oud bewoner van de Bakenhof.

⁶⁵ Gemeente archief Huissen, Kadastrale Legger Huissen, 1e serie art. 238.

maken voor de rivier. In de Malburgse Polder is klei afgegraven ten oosten van de voormalige boerderij Jermerlo en daarna is zand gewonnen. De zandplas is in de zestiger jaren van de 20e eeuw ontstaan en kreeg de naam Immerloplas.

Perceelsnamen in Malburgen

Dankzij Dick van Manen kwamen we in het bezit van een perceelsnamenkaartje van de Malburgse Polder. Het kaartje is mogelijk samengesteld aan de hand van de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van het Kadaster uit 1832. Het kaartje hebben we -voor zover mogelijk- aangevuld met perceelsnamen op oude kaarten en weergegeven op afbeelding 6. Een aantal percelen in de Margarethapolder is in de loop der eeuwen geheel of gedeeltelijk door de Rijn verzwoegen. Het gevolg was dat de verkaveling op de aangetaste plaatsen werd aangepast. Die perceelsnamen konden we derhalve niet op kaart aangeven. Hieronder geven we een korte opsomming van perceelsnamen die we wel en die we niet hebben kunnen traceren.

Griet of de Grote Griet: gebied tussen de Malburgse Wetering en de Griftdijk (in 1740 de Grietsche Kleidijk, voorheen Sleuteldam). Griet betekent onder meer grof zand of grind. We hebben hier te maken met een op- of aanwas van de Oude Rijn. De naam komt al in 1516 voor: 'een teende tot Elden in Eldermaet opden Gryeten'⁶⁶.

Die Koye: perceel tussen de Oude Rijn (Malburgse Wetering) en Jamerlose Straat. In 1553 '....dat het convent en het zusterhuys te Huysen van plan was, van het oude land, genaamd **de Koey**, in Malborghen, af te kribben op de nieuwe waard, die de commandeur had laten bepoten, en dat hij den richter verzoekt het convent te zeggen, zich aan het waterrecht te houden....'. De naam komt ook voor op een kaart uit 1621 (afb. 21). De Malburgse dijk loopt dwars over het perceel. Naar de betekenis van de naam kunnen we slechts gissen. Mogelijk heeft er een schaapskooi gestaan of heeft de naam te maken met de aanwezigheid van een eendenkooi.

De Koppel: naam van voormalige boerderij langs de Oude Rijn. Waarschijnlijk slaat de naam terug op een stuk land, dat gemeenschappelijk eigendom was van meerdere personen. Schönfeld (1955) veronderstelt zoveel land als een span ossen in één dag kan beploegen als oorspronkelijke betekenis.

Jermelo: naam van voormalige boerderij ten oosten van de De Koppel. Lo duidt onder meer op bos of op een waterloop. Over de betekenis van het voorvoegsel Jerme, Jamer tasten we in het duister.

Bakenhof: naam van voormalige boerderij aan de Malburgse dijk. De naam Bakenhof komt voor het eerst voor in 1735, maar al in 1586 stond op deze plek een boerderij. De naam heeft verschillende betekenissen. Zo zou de naam kunnen duiden op een baken, waarop schippers op de Rijn en IJssel zich oriënteerden. Dit is echter onwaarschijnlijk, gezien de betrekkelijk grote afstand, die de boerderij innam ten opzichte van beide rivieren. Het middelnederlandse woord *bake* betekent ook het vette rugstuk van een varken, en ook het geslachte of levende dier zelf⁶⁷. De Bakenhof zou dan een specifieke boerderij zijn geweest, waar varkens gehouden werden. Wellicht is de naam afgeleid van het woord *baka*, dat hoogte of welving betekent⁶⁸.

Bezierswei: perceel ten zuiden van de Huissense weg. De weide was kennelijk in het bezit van de beziender van de Malburgse tol.

⁶⁶ Dösseler, E. und F.W. Oediger, 1974, p. 148.

⁶⁷ WNT.

⁶⁸ Rentenaar 1990, p. 55.

Mouw: perceel grenzend aan de Malburgse Gemeente en de Malburgse dijk (de voorste en achterste Mouw). De betekenis van de naam mouw(e), moude is onder meer aarde, grond, terrein van een strijd, grond waarop iemand is bijgezet⁶⁹.

De ligging van de volgende percelen is niet bekend:

De Wenghe: In 1380 is sprake van een stuk land, 'geheeten de Wenghe, gelegen in het kerspel Malborgen⁷⁰. De naam kan glooiend, afhellend land betekenen, maar ook kade (bijv. zijdwange).

De hoge Hof: De naam komt al in 1470 voor.

Die Provest: In 1338 '....in erfpacht gegeven heeft aan Korstinne des Costers 2fi morgen land, genaamd die Provest, gelegen te Malberghen bij het **Bruninghe land**, en een hofstede aldaar bij het **Kanunnikenland**⁷¹.

Verder weten we geen raad met de ligging van de **Holthuysens Kämpe** im Gericht Malburgen, 20 holl. morgen (4 kempe) zwischen **Geynsche wayde und Geenboem, Cleynhostede**, in den Sweacker, in den **Middelwert** en in den **Haveacker**⁷².

3.2.3 Samenvatting en conclusie

De oudste bewoningssporen te Malburgen zijn aangetroffen onder de voormalige boerderij De Koppel en dateren uit de Karolingische tijd. Malburgen wordt voor het eerst in 1093 vermeld. In die periode zal de verkaveling van Malburgen in volle gang zijn geweest. De stroomruggonden hebben in hoofdzaak een onregelmatig blokvormig verkavelingspatroon, de komgronden een strookvormig. De Koppel, de Bakenhof en Jermelo waren de belangrijkste boerderijen. De Rijn stroomde in de vijftiende/zestiende eeuw een paar honderd meter oostelijker dan nu en verplaatste zich naar het westen. Enkele Malburgse boerderijen en dijkhuizen, en uiteindelijk ook kasteel Malburgen verdwenen in de golven van de rivier. De Malburgse veerdam vormde de belangrijkste verbindingsweg naar Arnhem. De Malburgse Gemeente maakte deel uit van een oude restbedding en was als gemeenschappelijke weide in gebruik.

De kerk van Malburgen werd gedurende oorlogshandelingen in de Tachtigjarige oorlog vernield en nadien afgebroken. Tijdens een archeologische opgraving in 2002 zijn skeletten en funderingsresten van de kerk te voorschijn gekomen. Hierop is later het Malburgse tolhuis gebouwd en in de negentiende eeuw op die plek de boerderij de Oude Tol. Over de geschiedenis van kasteel Malburgen is weinig bekend. Het is vrijwel zeker gebouwd op een stroomrug van het Middeleeuwse systeem nabij het splitsingspunt van Rijn en IJssel.

3.3 De Malburgse dijken en dijkdoorbraken

Wanneer de oudste dijken in de Betuwe zijn aangelegd, is niet precies bekend. Tot nu toe namen we aan, dat aan het eind van de dertiende eeuw de Betuwe geheel was bedijkt. Mogelijk kreeg de bedijking al in het midden van dertiende eeuw zijn beslag. Een belangrijke aanwijzing hiervoor is de 'schiedspruch' (arbitrage) van 27 juni 1257. De graaf van Kleef werd door de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland gehouden om zijn dijken naar behoren te onderhouden⁷⁴. Bovendien diende hij zijn dijken op gelijke hoogte en breedte te brengen als bij zijn westerburen. In 1319 gaf graaf Dietrich IX van Kleef acht hoeven bij Huissen in erfpacht uit, waarbij hij uitdrukkelijk bedong, dat de erfpachters de kosten voor het dijkonderhoud zelf moesten dragen⁷⁵. De Holthuiser dijk (tot aan de Kleefse Wal) blijkt in 1433 over te gaan naar het ambt

⁶⁹ Verdam 1932.

⁷⁰ Loef 1950.

⁷¹ Idem.

⁷² Dösseler, E. und F.W. Oediger, 1974.

⁷³ Van Heiningen 1972, 1978.

⁷⁴ Schreiner 1995, p. 79.

⁷⁵ Schreiner 1995, p. 80.

Over-Betuwe. In een akte uit dat jaar bepalen (afzetten met palen) ambtman en heemraden van de Over-Betuwe de loop van de Holthuizer dijk en nemen het onderhoud voor rekening van het ambt Over-Betuwe. Ze geven Arndt van Holthuysen vergunning de dijk met wilgen te bepoten⁷⁶. Vermeldenswaard is verder, dat in 1320 de geërfden van Huissen van de Gelderse graaf Reinald II toestemming kregen om bij het afwateringssysteem van de Betuwe aan te sluiten⁷⁷.

De Betuwe werd in 1327 door graaf Reinald in twee ambten gesplitst: de Over- en Neder-Betuwe. De parochiale indeling viel niet samen met de rechterlijke indeling. Het ambt Over-Betuwe bestond uit vijf schout- of panderamten: Elst, Valburg, Heteren, Bemmelen en Herwen en Aerd, die alle meer dan één kerspel omvatten. De ambtman stelde schouten of panders aan. Ze hadden een ondergeschikte functie. De criminele en civiele rechtspraak berustte bij de vijf rechtbanken van Elst, Ressen en Doornik (later Bemmelen), Andelst (later Valburg), Lent, Herwen en Aerd. Voor de hogere rechtspraak konden de Betuwnaren terecht bij de klaarbank van De Praets (aan de Rijn bij Meinerswijk)⁷⁹. In die periode waren ambt en stad Huissen, en het ambt Malburgen al Kleefse gebied. Zij hadden hun eigen rechtspraak met de klaarbank te Huissen. Het is niet bekend wanneer de overgang van Gelders naar Kleefse gebied heeft plaatsgevonden. In ieder geval moet dat vóór 1222 zijn geweest (toen de tol naar Lobith werd verplaatst)⁸⁰. Voor meer informatie over de Kleefse enclaves verwijzen we naar Smit (1975).

Het gebied rond Malburgen neemt voor wat betreft de bedijkingsgeschiedenis een bijzondere positie in. We treffen allerlei soorten dijken, dammen en kaden aan (afb.13). We laten ze hieronder in het kort de revue passeren.

De Betuwse bandijk

De Betuwse bandijk was tot circa 1935 de belangrijkste dijk. Hij bestaat in ons studiegebied uit drie dijkvakken: de Huissense dijk, de Holthuizer dijk en de Eldense dijk. De Huissense dijk en de Holthuizer dijk (tot aan de Kleefse Wal, afb. 14) zijn vrijwel zeker door de Huissense ambtman c.q. graaf van Kleef aangelegd. Het onderhoud van de Holthuizer dijk kwam in 1433 voor rekening van het ambt Over-Betuwe. De Huissense dijk liep van het westen van Angeren tot even voorbij het tolhuis aan de Landaan. De dijk heeft vroeger meer oostelijk gelegen, maar is door dijkdoorbraken teruggelegd. Vandaar ging de bandijk verder als Holthuizer dijk tot aan de Kleefse dijk of Kleefse Wal (vroeger ook Holthuizer Landweer genoemd). Dit was een zijgade of zijdwende en vormde de westgrens van het Kleefse gebied. Bij de Kleefse Wal begon de Eldense dijk. De dijk volgt voor een groot deel de meanderbocht van de Oude Rijn, nu de Malburgse Wetering. Ter hoogte van de Rijkerswoerdse Straat verlaat de bandijk de Malburgse Wetering. Het gebied ertussen heette 'het Groote Griet'.

De Malburgse dijk

De Malburgers hebben hun gebied (oude land) beschermd tegen hoog water vanuit de Rijn en IJssel door de aanleg van de Malburgse dijk. We weten niet wanneer de Malburgse dijk is aangelegd en of de dijk ouder of jonger is dan de Betuwse bandijk. In ieder geval hebben we gezien, dat de dijk jonger is dan het verkavelingspatroon van de Malburgse Polder. De Malburgse dijk volgt de restbeddingen van het Uiterwaard systeem (afb. 6). De dijk sloot aan op de Sleuteldam of Sleuteldijk (later opgenomen in de Griftdijk) via een sluis in de Malburgse Wetering (afb. 15)⁸¹. De sluis wordt al in een rekening van priesterprovisor Deric Johans soen uit 1396/1397 genoemd: 'Item tot eenre schuttlake aen die sluse te Malburgen van den goede te Jamerlo', waar in de buurt graafwerkzaamheden zijn verricht⁸². Kennelijk was de sluis in bezit van boerderij Groot Jermelo. De Malburgse dijk heeft evenals die van Huissen meer oostelijk

⁷⁶ APO 1400-1838, inv. nr. 2617.

⁷⁷ Schreiner 1995, p. 80.

⁷⁸ Maris 1939, p. 163-164.

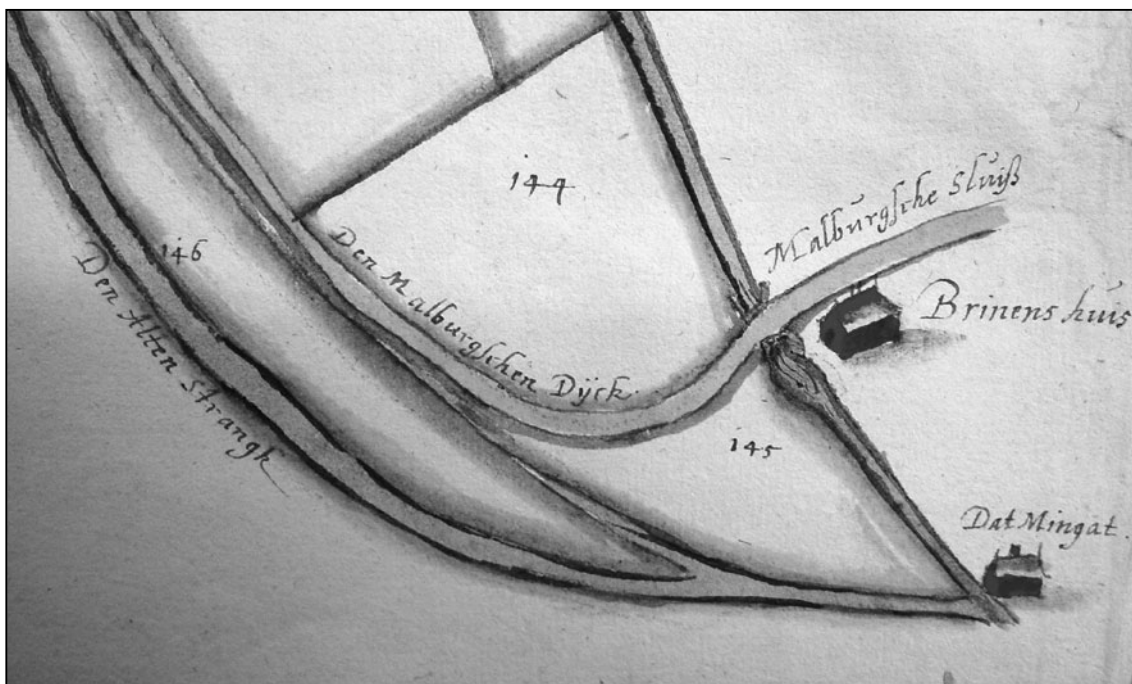
⁷⁹ Mulder en De Wolf 2002.

⁸⁰ Mentink en Van Os 1985, p. 45.

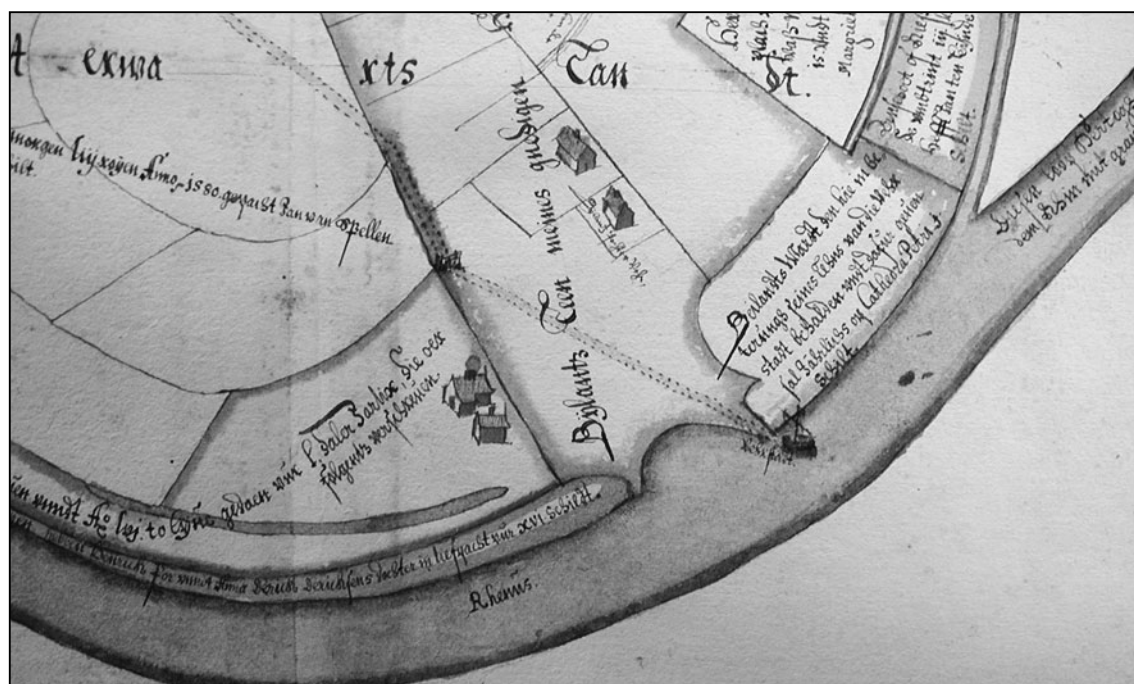
⁸¹ Uitsnede kaart van het Legerboek van Huissen uit 1632.

⁸² Leppink 1996, p. 145.

gelegen, maar is als gevolg van diverse dijkdoorbraken teruggelegd (afb. 10 en 13). Bij de Betuwse dijkverzwaringen aan het eind van de achttiende/begin negentiende eeuw vielen de Huissense en Malburgse dijken buiten de boot. Ze lagen immers in Kleef gebied. Na de Gelderse inlijving van 1816 is de Malburgse dijk evenmin verzaard. Aan het begin van de twintigste eeuw spraken de Malburgers niet meer over de Malburgse dijk, maar over het Koffiestraatje. Dick van Manen weet nog, dat het postadres van zijn boerderij de Bakenhof omstreeks 1930 niet de Malburgse dijk was, maar de Zomerdam. Later veranderde de naam in Bakenhofweg en heet nu nog zo. Hier staan de laatste woningen van het oude Malburgen, stammend uit de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Afb. 15 Detail van de kaart van 1632 van de Malburgse Polder

Afb. 16 Detail van de kaart van 1586 met het Malburgse veer

De Malburgse veerdam en de zomerkade van de Stads Waarden

De Malburgse veerdam vormde de zomerdijk van de Margarethapolder (ook Veerpolder of Malburgse Buitenlanden genoemd) en leidde naar het Malburgse veer. Volgens de stadsrekening uit 1396/1397 werden in de omgeving van de 'diken by Malburger veerstat' graafwerkzaamheden uitgevoerd. Dit is waarschijnlijk niet de Malburgse veerdam geweest, maar de Arnhemse Broekdijk. De Malburgse veerdam is herhaaldelijk door erosie van de Rijn teruggelegd. Afbeelding 16 laat de situatie in 1586 zien⁸³. De veerdam is op de kaart met twee stippellijntjes aangegeven met aan het einde de 'Vehrstaet'. Daarboven (zuidelijk) bevond zich het veerhuis. De veerdam sloot aan op de zomerkade van de Arnhemse stadswaarden. De zomerkade is relatief jong en is aangelegd langs het gegraven traject van de Rijn in het midden van de zestiende eeuw. De zomerkade sloot aan op de Sleuteldam van Meinerswijk bij de Praets. Hier was de klaarbank gevestigd, waar veroordeelde Betuwnaren in hoger beroep konden gaan.

De Sleuteldam en de Griftdijk

De Sleuteldam (ook wel Sleuteldijk of Meinerswijkse dijk) beschermde de heerlijkheid Meinerswijk tegen hoog water vanuit de Oude Rijn en de Neder-Rijn. In wezen hebben we met een dijk te maken om het oude land van Meinerswijk te beschermen zoals de Malburgse dijk om het oude land van de Malburgse Polder ligt. De Sleuteldam volgt fraai de meanderbocht van de Rijn. Vanaf Elden tot aan de Malburgse Wetering keerde de Sleuteldam het overstromingswater vanuit de 'Groote Griet' (afb.13). Het noordelijke stuk tot aan de Praets hebben de Meinerswijkers pal langs de restbedding van de Oude Rijn aangelegd. Daar fungeerde de Sleuteldam als zijkade⁸⁴. In 1602 werd dit traject van de Sleuteldam opgenomen in de Griftdijk. De Betuwse dwarsdijk liep van Nijmegen naar Arnhem, waarlangs aan de oostzijde de Grift werd gegraven. De trekvaart diende om het goederenverkeer tussen beide steden weer op gang te brengen. De Rijnmond was namelijk nabij Lobith zodanig verzand, dat in tijden van lage waterstanden scheepvaartverkeer op de rivier niet of nauwelijks mogelijk was. De Grift heeft niet lang gefunctioneerd. De trekvaart verzandde voortdurend. Nadat het Pannerdens kanaal was gegraven, nam de belangstelling voor de Grift af. De trekvaart is uiteindelijk gedempt. De Griftdijk bleef echter de belangrijkste vervoersader van Nijmegen naar Arnhem.

We volgen hieronder de ontwikkelingen die de hierboven beschreven dijkvakken in de loop de eeuwen hebben parten gespeeld.

3.3.1 Ontwikkelingen vóór 1500

Kaartmateriaal uit de periode van vóór 1500 hebben we tijdens onze speurtocht naar de geschiedenis van het gebied rond Malburgen niet aangetroffen. In de stadsrekeningen van Arnhem vonden we de nodige aantekeningen uit de veertiende en vijftiende eeuw over het Malburgse veer aan de Arnhemse kant, de aanleg van kribben en hoofden in de Rijn enzovoort⁸⁵. Zo is in 1401 vijf gulden uitgegeven om 'den dyc te maken aen Malburgen veerstat' (de Arnhemse Broekdijk).

Een jaar later in 1402 werd Gerrit Assenrade naar Malburgen gezonden om een hoofd in de Rijn te maken. Het hoofd was in 1403 nog niet klaar. Er moest flink in de buidel worden getast voor 'des meisters kost die dat hoeft te Malburgen ghemaket soude hebben' en voor het benodigde rijshout. In 1432 werd de kennis over de bouw van een hoofd in de Rijn van buiten gehaald. 'tot Haskens verteert mit den man van Lobede, die een meester was van hoifden te maken, ende verkalden (verkende) mit hem woe men die hoefde tot Malborgen best leggen ende maken soulde, 24 bln., ende verdroncken 8 quarten wyns...'

⁸³ Uitsnede kopie van een kaart uit het Legerboek van Huissen uit 1586.

⁸⁴ In de negentiende eeuw is een deel van de Polder Meinerswijk als 'Groene rivier' ingericht. Dit zal een reden zijn geweest om de Sleuteldam niet te verhogen tot bandijk.

⁸⁵ Jappe Alberts 1967 -1985.

In 1403 begaf de dijk het 'bi der Visschersweide Lange Peter'. We weten niet waar de dijk lag, maar waarschijnlijk aan de Arnhemse zijde. Het gat werd gestopt. Bijna tien jaar later was het daar weer raak: 'Nae Midwynter Heyn Baer die ryse opten Weerdt die van den groeten water uytgedreven waren weder op te lesen ende te bynden ende dat scap by der Vysscheweyde wede te stoppen dat van den groeten water geschoert was 6 daige 2 lb'. Willem Brokerhoff hielp Hein om 'die ryse uytten groeten water op te slopen ende op dat hoege te vueren van den Weerde'.

Er stond nogal wat rijshout in de uiterwaarden. Johan Senger vervoerde in 1401 rijshout van Malburgen naar de stad Arnhem. In 1404 verdiende Gerrit van Vlyeterden 56 gulden voor het poten van rijshout in de waard boven Malburgen. Johan van Heese pootte in 1430 de jonge aanwas 'beneden tegen Malberghen veerstat' in met rijshout. Dezelfde Johan van Hese sneed 'op den Weerdt' 4 1/4 vim rijshout voor de aanleg van het Malburgse hoofd in de Rijn.

Over de perikelen rond Rijn en IJssel in de veertiende en vijftiende eeuw levert ons Buisman (1996) de nodige gegevens. We doen een greep uit de lijst. Zo was de stand van het water op de rivieren in 1342 zo hoog, dat dijkdoorbraken plaatsvonden langs Waal, Rijn en Maas. De Over-Betuwe en de Gelderse Poort liepen onder. In 1412/1413 trad schade aan dijken, sluizen en hoofden op door het hoge water in de Rijn. In de winters van 1417 - 1420 lag de vaart op Rijn en IJssel tijdelijk stil vanwege de vorst. De dijk in het Arnhemse Broek liep na hoog water in mei 1421 averij op. Vijf mannen waren vier dagen en vier nachten in de weer om de schade te herstellen. In de zomer van 1427 dreigde de Weerd bij Arnhem te overstromen. Negen dagen en negen nachten waakten enkele mannen om de haver veilig te stellen. In november 1431 was het vanwege de vorst 'quaet varen' op de Rijn. In die periode begon de zogenaamde Kleine IJstijd (circa 1430), die tot circa 1820 zou duren⁸⁶.

In januari 1433 zat de Rijn volledig dicht. Het vroom dat het kraakte. Daarna trad de dooi in. Het ijs begon te kruien en op twee plaatsen braken de dijken bij boerderij Groot Holthuizen en Klein Holthuizen door. '.... Hoe dat in den jaere 1433 bij het bevangen van de waden der gemeijnen, gescheurden dijk des Ampsts Over- en Nederbetuwe, gelegen in de erfnis en goede Holthusen, en voert door die Holthusersche Landweer bis aen Havesaede toe heen gedijckt wierdt'. De Malburgse dijk die als een soort slaperdijk fungeerde, zal eerst zijn doorgebroken, waarna de Malburgse Polder volliep en uiteindelijk de Holthuiser dijk het begaf. De Neder-Betuwe kwam blank te staan. Het water hoopte zich op tegen de Diefdijk, de dwarsdijk tussen Holland en Gelderland. De Lingedijken begaven het hierdoor, zodat ook de Tielerwaard tot aan Gorinchem onderliep⁸⁷. Het Kleefse Huissen had weinig belang bij het onderhoud van de Holthuiser dijk. De dijk lag benedenstrooms aan de westelijke punt van het Kleefse grondgebied ver weg van de stad. Bij een doorbraak van de Holthuiser dijk had de stad Huissen geen last van overstromingswater, des te meer de Betuwe. Van de stelling: 'wie het water deert, die het water keert' maakte het Huissense ambtsbestuur handig gebruik. Het trof een regeling met dat van de Over-Betuwe, dat het onderhoud van de in slechte toestand verkerende Holthuiser dijk van de Huissenaren overnam. Tegen de keur van de Betuwse dijken in kreeg Aernd van Holthusen in 1433 toestemming om aan beide zijden op de dijk bomen te poten.

In de winters van 1438-1441 zat de Rijn geregeld dicht. In 1446 brak de Rijndijk bij Huissen door. IJsgang op de Rijn was ook de oorzaak waarom de bode van Arnhem in 1448 vanwege zijn moeizame tocht naar Huissen een ongemakken-toeslag kreeg. Drie jaar later lag de scheepvaart op de Rijn stil door ijsgang evenals het veer te Malburgen⁸⁸.

⁸⁶ Buisman 1998, p. 737-739: De Kleine IJstijd kent twee belangrijke adempauzen, namelijk de eerste twee decennia van de zestiende eeuw en in de eerste helft van de achttiende eeuw. Het derde kwart van de zestiende eeuw was aanzienlijk kouder dan het voorafgaande. 1551-1625 vormden gezamenlijk het voornaamste dieptepunt van de Kleine IJstijd.

⁸⁷ Van Hemmen 2000.

⁸⁸ Buisman 1998.

3.3.2 Ontwikkelingen in de zestiende eeuw

In de zestiende eeuw rukte de Rijn richting Malburgen op, terwijl de rivier zich van de stad Arnhem afwendde. Omstreeks het midden van de zestiende eeuw sneden de Arnhemmers de meanderbocht van de Rijn om de Stadswaarden af (afb. 9), zodat de stad weer aan het water kwam te liggen.

*Uit het archief van de commanderie van St. Jan te Arnhem*⁸⁹

Agressief kribben in de Rijn leverde Malburgen in deze eeuw ook land op. Claes Smaellevelt, richter en dijkgraaf te Huissen en Malburgen verklaarde op 12 oktober 1548 het volgende. Hij was met heer Johan Beltgen, commandeur van het klooster van St Johan te Arnhem naar een stuk land van het klooster in het kerspel Malborge aan de Rijn gegaan. Hij heeft gezien, dat de commandeur droogvoets van het oude land naar een stuk zand, dat was aangewassen kon lopen. Vervolgens is de commandeur dat zand gaan afpalen en beplanten. Het betreffende stuk land zou het 'St. Jans wertgen' zijn geweest.

Op 11 september 1553 verklaarden Claes Smaellevelt en zijn schepenen dat volgens Johan Beltgen het convent en het zusterhuis te Huissen van plan waren om het oude land, genaamd de Koey (afb. 6) 'af te kribben op de nieuwe waard, die de commandeur [Johan Beltgen] had laten bepoten'. Hij verzoekt de richter het convent te zeggen, zich aan het waterrecht te houden. Hetzelfde stuk land komt in 1621 nogmaals ter sprake (paragraaf 3.3.3).

Beltgen verzoekt in hetzelfde jaar Smaellevelt en de schepenen te Malburgen mee te gaan naar een stuk land, **de Koe** genaamd. De eigenaar, het convent te Huissen had naast Beltgen's pas ingeplante 'nieuwe eerd'(aanwas), een kleine duiker laten leggen 'boven de Weterkuyl naar den Rijn en aarde had laten uitgraven uit den Weterkuyl'. Hiermee zal de oude Rijnstrang zijn bedoeld. Kennelijk was er onenigheid over de waterlossing van het buitendijkse deel van het perceel de Kooij.

Johan Smysynck (van St. Jan te Arnhem en Nijmegen) verklaarde op 28 september 1554 aan Johan Beltgen verpacht te hebben een dreef land in het kerspel Malburgen, 'waar de dijk middendoor gaat' bij de waard van Beltgen. De dreef land was mogelijk de Jamerlose Straat (zie afb. 6).

Claes Smaelefelt komt in januari 1556 nogmaals in beeld. Hij legde vast, dat Johan Smysynck het land te Malborghen, dat door de Orde (van St. Jan) d.d. 16 mei 1485 aan Jan Engelen, zijn vrouw Arcke en hun zoon Engel in lijftocht was gegeven, weer door de commanderie in gebruik was genomen. In ruil hiervoor kregen 'Jan Enghelen, diens vrouw Foeils en hun oudste dochter Wolter':

- het goed de Borcht, waarvan zij een appel- en perenboomgaard zouden maken;
- een stuk land, waarop Jan Enghelen 'de Hofstad van de heeren van St. Jan' had gebouwd;
- een losplaats aan den Rijn.

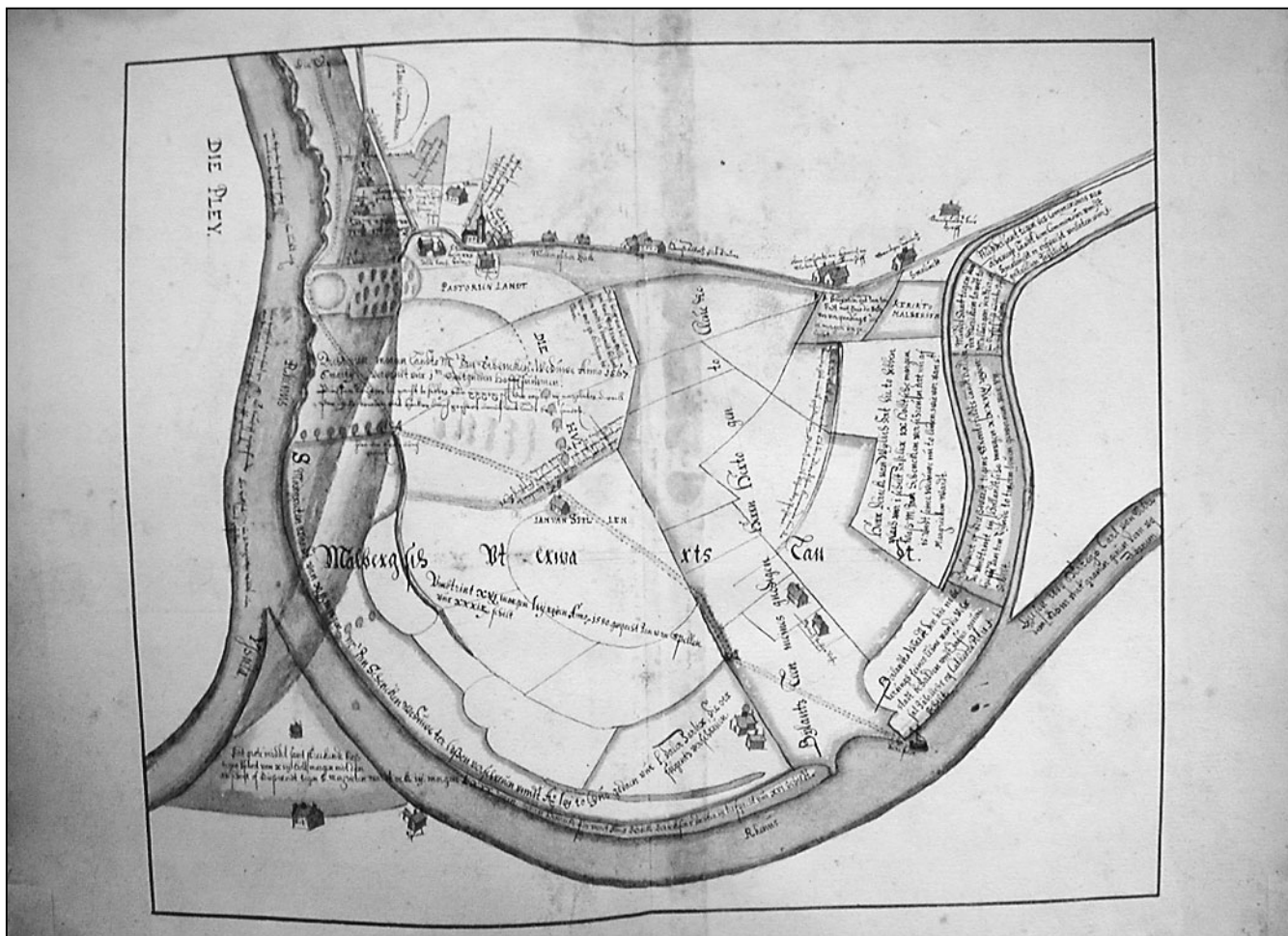
Afbeelding 17 is een detail van de kaart van de Margarethapolder uit 1586. Rechtsboven vinden we langs de Malburgse dijk 'Smaelefelts bowhof'. Dat is mogelijk de boerderij van Claes Smaelefelt geweest.

Herstelwerkzaamheden aan de Holthuizer dijk

Omstreeks 1550 is een keur opgesteld om de Holthuizer dijk (400 roeden en 25 voet lang) te herstellen. Ambtman Karel van Lynden en de heemraden Rutger van Welij, Henrik Hackfort, Derk van Rijswijk (vanwege Nijmegen) en Gijsbert van Mekeren, heer tot Meijnerswick (wegens Arnhem) hebben de gebreken aan de

⁸⁹ Loeff 1950.

Ten noorden van het kasteel treffen we het 'Pastorie landt' aan. Het gebied 'Die Hul' eronder is in het bezit van Mr Schencken's weduwe evenals de lange strook grond langs de Rijn. De rivier heeft volgens de kaart behoorlijk wat grond van Schencken's land afgesnoept. Tussen het bovengenoemde land en de Rijn rest een zeer smalle, jonge aanwas die met een groene kleur is aangegeven. De

Afb. 18a Kaart van 1586 van de Margarethapolder (geprononceerd)

strook is verpacht aan 'Berndt Dericksen dochter'. Tussen de Hul en Schencken's weduwe land heeft Jan van Spellen ruim 16 morgen. Zijn huis staat pal naast de veerdam.

Aan de westzijde van Jan van Spellen vinden we 'Bijlantz Leen meins gnedigen herren Hertogen to Cleve'. Op zijn grondgebied bevindt zich het 'Bijlantschen Vehr'. De afstand van het veerhuis naar de 'Vehrstadt' is behoorlijk groot. Het perceel naast de 'vehrstadt' langs de Rijn heet 'Beilands Werdt'. (Al deze goederen, gelegen in de Veerpolder, had de familie Van Bijlant in leen van de hertog van Kleef). Daaraan grenzen achtereenvolgens de 'Anschoot of Rieswardt', het 'Middelsant tegen het Kerckenlandt to Malburgen' en het 'Middelsant tegen des commandeurs van Arnhem'. De opwassen worden aan weerszijden begeleid door een strang. Het zijn relictten van de Oude Rijn vóór de bochtafsnijding in het midden van de zestiende eeuw. Rechtsonder bevestigt de cartograaf de kunstmatige afsnijding van de rivier. In de Rijn heeft hij geschreven: 'Diesen loop Hertog Carl van Gelre dem Rhin mit graven gevenden op Arnhem'.

We keren terug naar het laatstgenoemde middelzand. Daarboven ligt een klein hoekje land langs de Malburgse dijk, 'Smalevelt' genaamd. Daarachter liggen drie boerderijen, van rechts naar links: die van 'Smalevelt, Gerritgen Lamberts en Henrick van Vlotens bowhof' (de latere Bakenhof, afb. 17). De kerk van Malburgen grenst met haar perceel aan dat van Smaleveld; daarnaast met lichtbruine markering 'herr Derick van Wylich' land.

De cartograaf tekende tegenover Henrick van Vloten een 'Sluysken'. De noordwest grens van Bijlands Leen bestond uit een voormalige 'Dijck der dat stroomwater uit den Alden Rhijn komend van die leeghden' moest keren. Waarschijnlijk hebben we te maken met een oude zomerkade of veerdam. De oude meander van de Rijn (Uiterwaard systeem) is nog op te maken uit het verkavelingspatroon, met name in het land van Jan Spellen. Door landaanwinst is de zomerkade in onbruik geraakt en legden de Malburgers even noordelijk een nieuwe veerdam aan.

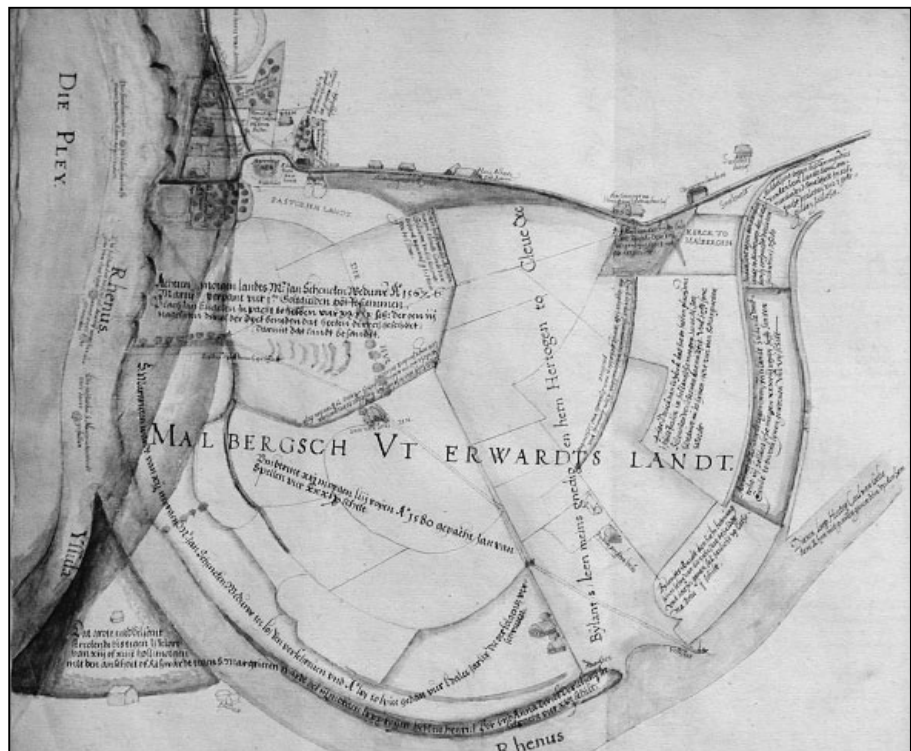
Op de splitsing van Rijn en IJssel ligt 'dat grote middel sant streckende bies tegen Iselort' met oostelijk een belangrijk huis, voorzien van een trapgevel. Stroomopwaarts heeft de tekenaar drie symbooltjes in de Rijn weergegeven, die lijken op een @. Vanaf de IJssel staat achtereenvolgens geschreven:

- 'die hoffstat bei St Margrieten Wardt over boert gefallen';
- 'die hoffstat da unsere genedigen herren bauhoff upgestanden. Daar Jan van Oort up gewohnt overgebrocken';
- 'der Schmalen Thient, ein plecksken landts also genant. van den Rhijn afgebrocken'.

Er zijn dus twee boerderijen met landerijen door erosie in de rivier verdwenen. Dat moet niet zo lang vóór 1586 hebben plaatsgevonden, want de cartograaf wist (nog) wie er woonden.

In het zuidoosten heeft de Rijn de oude inlaagdijk (schaardijk) met een aantal dijkhuizen verzwolgen, waaronder dat van Mary Kusters, Jan Dericksen, Jan Pauwels ('custerien gut tho Malb.') en Jan Everts ('kercken gut tho Malb.'). De 'alde borch' is buiten gedijkt en wordt door de Rijn bedreigd. Uit het kaartbeeld kunnen we verder opmaken, dat de Malburgse dijk zich naar het oosten richting Pleij heeft uitgestrekt. Het perceel de Smalle Tiend lag toen vrijwel zeker binnendijs. Een groot deel van de boomgaard ten noordoosten van het kasteel (die Jan van Engelen in 1556 aanlegde) is in de Rijn verdwenen evenals het zuidelijke deel van de veerdam. Tussen de boomgaard en veerdam lijkt de cartograaf een kolk te hebben getekend, maar zeker weten doen we het niet. In het uiterste zuidoosten blijft voor ons de betekenis van het toponiem 'Die Caperen' in nevelen gehuld. De nieuwe, rechte inlaagdijk, die aansluit op de oude Malburgse dijk is op de kaart als schaadijk weergegeven. We missen op de kaart kribben of hoofden in de Rijn. Die moeten er wel geweest zijn.

De kerk van Malburgen staat nog in volle glorie pal naast de Malburgse dijk. Naar het westen toe passeren we twee dijkhuizen om vervolgens bij 'Hans Albertz gut Raven' aan te komen. Hier bij deze T-boerderij beëindigen we de rondgang door 'Malburghs Uterwarts Landt'.

Afb. 18b Kaart van 1586 van de Margarethapolder

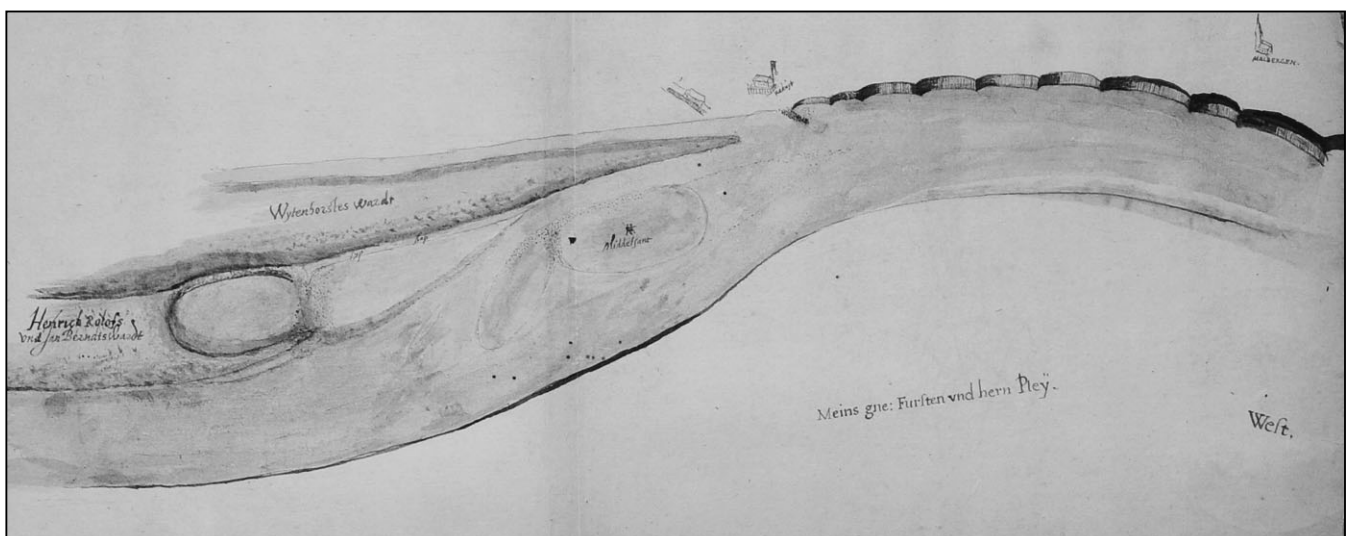
3.3.3 Ontwikkelingen in de zeventiende eeuw

In het begin van de zeventiende eeuw ging de erosie door de Rijn op Malburgs grondgebied onverminderd voort. Het kasteel Malburgen, althans wat er nog van over was, verdween uiteindelijk geheel in de golven van de rivier. De Malburgers moesten alle zeilen bijzetten om hun schaarlijk voor doorbraken te behoeden, terwijl aan de overzijde de Pleij aangroeide. In de zeventiende eeuw zijn talloze kaarten gemaakt van de situatie van en rond het splitsingspunt van Rijn en IJssel. Ze vertellen hieronder hun eigen verhaal.

De kaart van de Rijn tussen Malburgen en Huissen uit 1607⁹⁴

Het legerboek van Huissen bevat een eenvoudig kaartje van de Rijn uit 1607 (afb. 19). De cartograaf is niet bekend. De kaart toont enerzijds de verzanding van de Rijn en de afkalving van gronden benedenstrooms voor Malburgen. Geheel links is 'Henrick Rolofs und Jan Berndts Wardt' groen ingekleurd dat wil zeggen dat de

⁹⁴ Gelders Archief, Domeinen Huissen, inv. nr. 11.

Afb. 19 Kaartje van de Rijn tussen Huissen en Malburgen in 1607

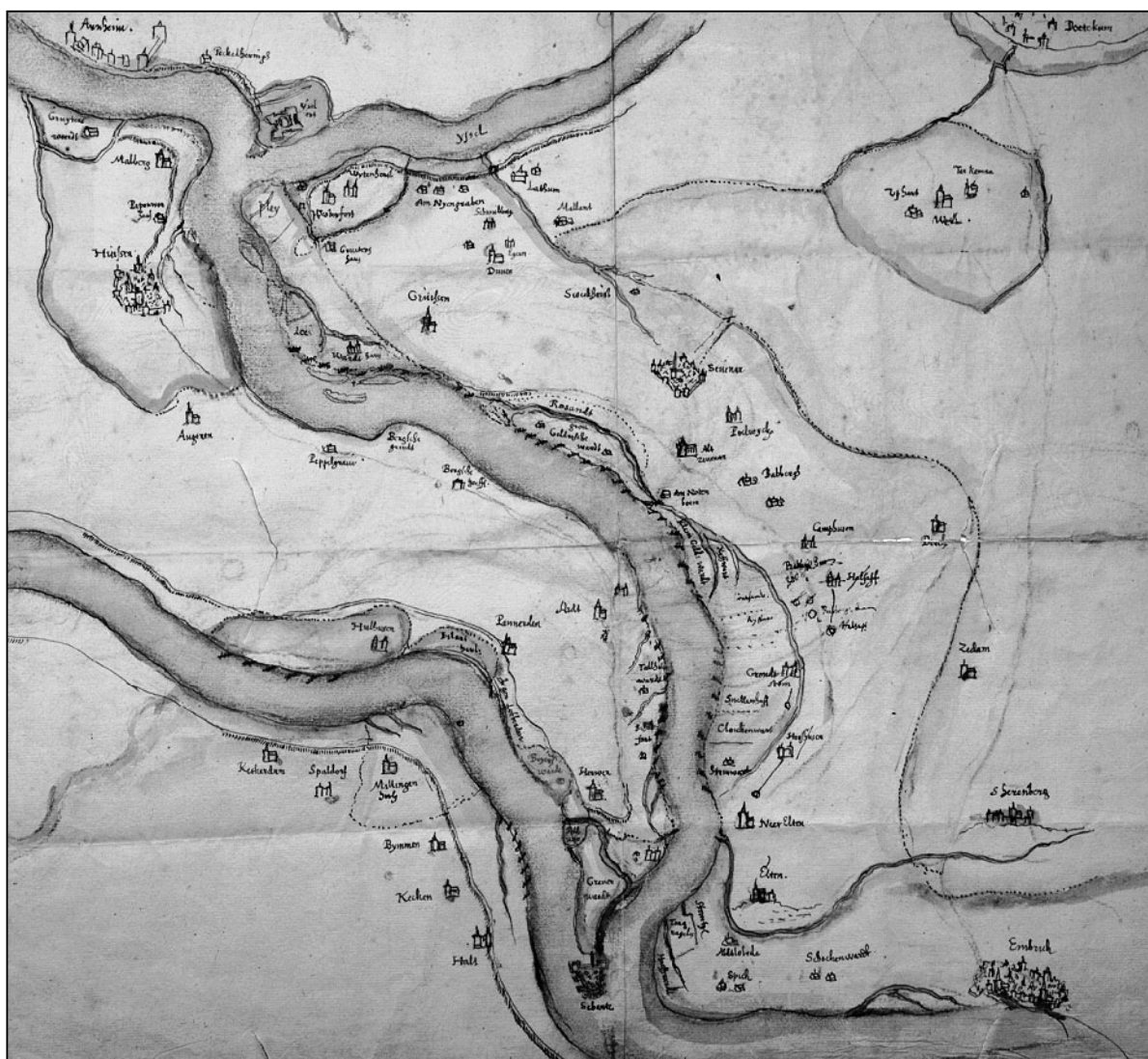
opwas is in gepoot. Dat geldt tevens voor 'Wytenhorstes Wardt'. Het maagdelijke 'Middelsant' was kennelijk lopend door een ondiepte in de rivier te bereiken gezien de aanwezigheid van de twee mannetjes.

Even verder aan de linkeroever van de Rijn treffen we het 'Reduyt' aan, voorzien van een seinpaal of uitkijkpost of iets dergelijks. De Tachtigjarige oorlog was nog in volle gang. De positie van de krib en de steile kanten van de oever laten niets aan duidelijkheid te wensen over. Subtiel heeft de cartograaf de kerk van Malburgen weergegeven. Aan de overzijde van de Rijn groeit de Pleij gestaag aan.

De kaart van Jordanis van der Waijen uit 1619⁹⁵

Afbeelding 20 toont de Waal, Rijn en de bovenloop van de IJssel in 1619. Jordanis van der Waijen is de maker, Johann Türck heeft de kaart gekopieerd. De fraaie kaart bevat twee kleuren. De Kleefse gebieden zijn met een bruine kleur aangegeven; het Gelderse lichtblauw. Voorbij Lobith wordt aan beide zijden van de Rijn driftig bekribd tot aan de Kleine Gelderse Waard. Vandaar tot aan Angeren komen alleen aan de rechteroever van de Rijn kribben voor. In hoeverre dit beeld betrouwbaar is, weten we niet. De stad Huissen ligt dan al aan een strang (Huissense Vaart). Aan de overzijde van Huissen komen zandbanken in de Rijn voor. 'Malberg' is kennelijk nog steeds in het bezit van een kerktoeren. Van een schaardijk onder Malburgen is op de kaart geen sprake.

⁹⁵ Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2365.

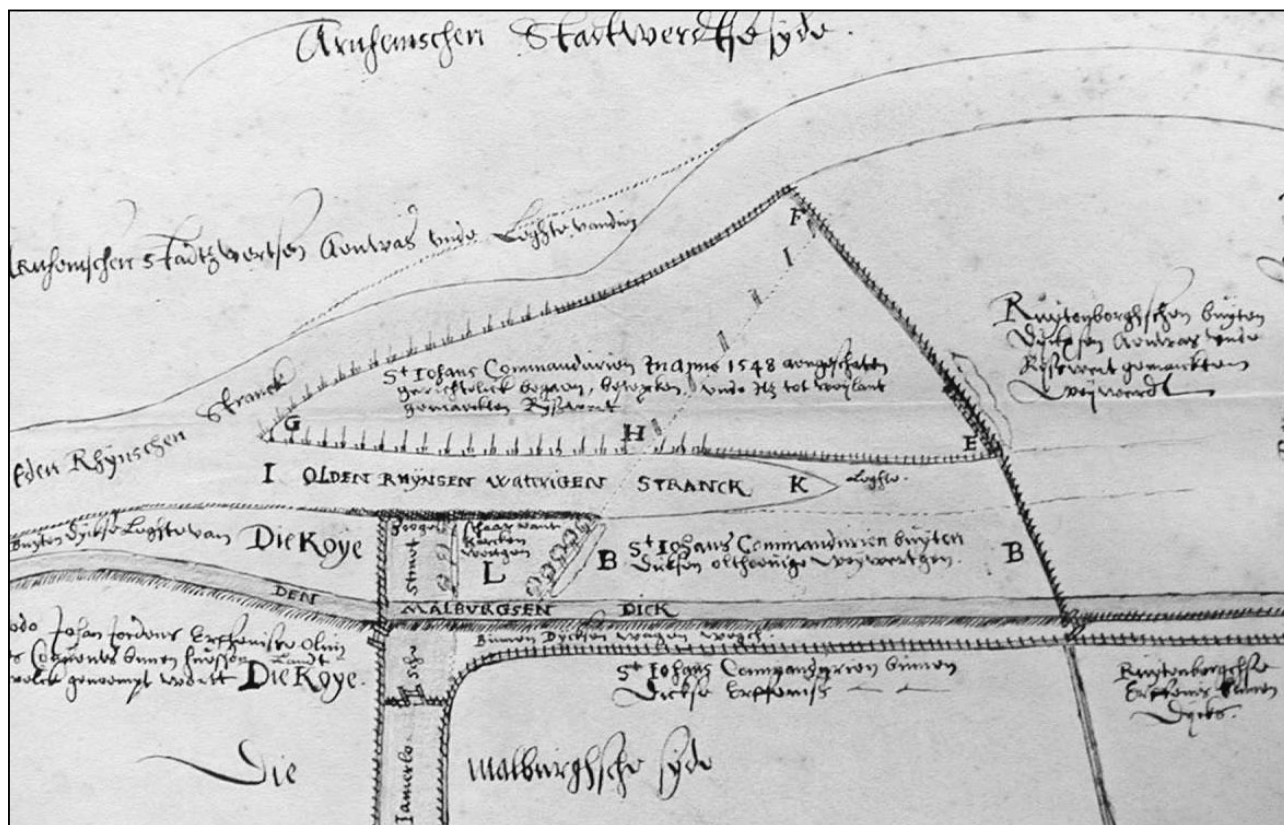

Afb. 20 Overzichtskaart van Rijn en IJssel van Van der Waijen uit 1619.

Die was er toen wel. Het fort 'Yselort' ligt zeer strategisch op het splitsingspunt van Rijn en IJssel.

Kaart van het westelijke deel van de Arnhemse Stadswaarden en de Malburgse Polder uit 1621⁹⁶

De gedetailleerde kaart (afb. 21) uit 1621 verwijst onder meer naar het jaar 1548. Claes Smalefeld zag toen de Commandeur Johan Beltgen droogvoets van het oude land naar een stuk zand lopen (zie paragraaf 3.3.2). Voordat we verder gaan, geven we een korte beschrijving van de kaart.

Afb. 21 Kaart van het westelijke deel van de Malburgse Polder in 1621

De 'Arnhemse Stadswaarden' vinden we bovenin, de 'Malburgse zijde' beneden, geheel rechts het 'Baven stroomse eynde' en het 'Beneden stroomse Eynde' uiterst links. 'Den Malburgsen dick' doorsnijdt de kaart van rechts naar links. De hoofdletters in de buitendijkse percelen worden nergens verklaard. In ieder geval staan deze percelen voor de kaartenmaker centraal. De 'Olden Rhijnsschen Stranck' vormde ongeveer zeventig jaren geleden nog de hoofdstroom van de Rijn. De 'Olden Rhijnsschen waterigen stranck' is een voormalige nevengeul van de Rijn die kennelijk in een vergevorderd stadium van verlanding verkeert. Met de twee dunne, evenwijdige lijntjes en daarin geschreven 'leghte' suggereert de tekenaar, dat de strang verder naar het oosten heeft doorgelopen.

Waarom de kaart is gemaakt, laat zich raden. We vermoeden, dat het hier een juridisch steekspel betrof of het aangeschoten land tussen de twee strangen een aanwas dan wel een opwas is geweest. De tekst in het perceel verwijst daar ook naar: 'St. Johans Commanderie in Anno 1548 aengesloten gerichtelick begaen, beteyken und itz tot weylant gemaecten Rijsswart'. Tussen de twee hoofdletters B lezen we: 'St. Johans Commanderie buiten dicken olthoevige weijwartgen'. In het naastliggende perceel met de letter L is geschreven: 'schaar vant kercken wertgen'. Ook dit was 'althoevige land', dat zich vroeger naar het

⁹⁶ Gelders Archief, Archief Commanderie St. Jan, inv. nr. 298.

noorden heeft uitgestrekt, maar door erosie van de Rijn is afgekalfd. Hetzelfde gold voor de 'Jamerlosche straet' en het perceel 'Die Koye'. Zoals in hoofdstuk 3.2.2 ter sprake kwam, is de Malburgse dijk jonger dan de verkaveling van de Malburgse Polder. Overigens blijkt vanaf de Jamerlose straat pal naast de dijk richting Malburgen een weg te gaan, namelijk de 'binnen dijcksen wagen wegh'.

Ten zuidoosten van de oude Rijn ligt de 'Ruytenborghschen buitendijckxen aenwas vande Rijsswart gemaecten weijwardt'. Tot slot wijzen we op de aard van de perceelsscheidingen. Langs het water lijkt een 'natuurlijke' heg te zijn gepoot. Hierdoor kan eventueel het vee het water bereiken om te drinken. De rest van het perceel is omgeven door een dichte rij palen, waarlangs latten lijken te zijn aangebracht zoals we vaak bij omheiningen van 'bakken' van manege's aantreffen of hebben we te maken met vlechthekken. Dergelijke heiningen sieren ook de Malburgse dijk en de Jamerlose Straat.

De kaart van de Malburgse Polder uit 1632⁹⁷

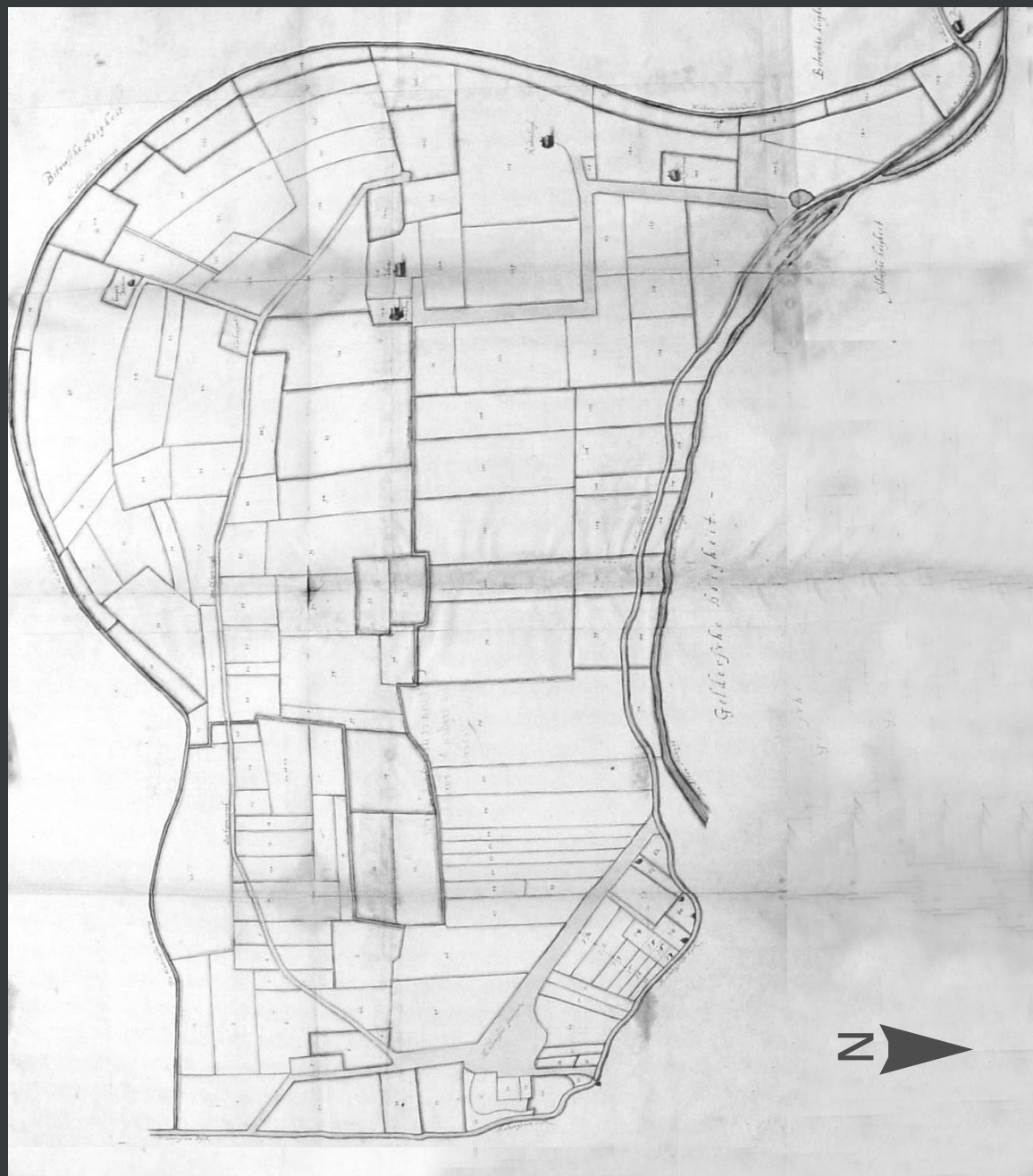
Afbeelding 22 betreft de Malburgse Polder in 1632. De kaart staat op zijn kop. De naam van de cartograaf is niet bekend. Op deze verkleinde weergave is niet of nauwelijks te zien, dat elk perceel op de originele kaart een nummer bevat. Het nummer correspondeert met dat op de bijbehorende tiendlijst⁹⁸. Daarop staat vermeld de eigenaar en de grootte van het perceel, indien tiendplichtig, het tiendbedrag en soms de perceelsnaam of het bodemgebruik zoals 'gronlant' (weide), seilant (bouwland) of 'hoylant'. De perceelsnamen hebben we genoteerd op afbeelding 6.

De kaart geeft een fraai beeld van het verkavelingspatroon en het stelsel van wegen in 1632 van de Malburgse Polder. Aan de rand van het gebied domineert het onregelmatige, blokvormige systeem; in het centrale deel de regelmatige strokenverkaveling. De Malburgse Wetering vormt de zuid- en westgrens, de oude Rijnstrang de noordgrens. De Kleine Malburgse Wetering draagt zorg voor de afwatering van het centrale deel van de polder. Bij de Malburgse Gemeente begint de Hoge weg die over de stroomrug van het Middeleeuwse systeem leidt naar boerderij de Koppel, rechts op de kaart. Boerderij Groot Jermelo heeft zijn uitweg op de Malburgse dijk en de 'wagen weg' (zie afb. 21). De kaart maakt een betrouwbare indruk.

Zoals we ook al hiervoor hebben gezien, lopen de perceelsscheidingen van het centrale komgebied onder de Malburgse dijk door. De perceelsnummers voor en achter de dijk zijn meestal dezelfde. Met andere woorden de dijk is over bestaande percelen heen gelegd. De dijk is dus jonger. De buitendijks gelegen percelen hebben zich onmiskenbaar naar het noorden toe uitgestrekt. Bij de opmars van de Rijn vanaf Arnhem richting Malburgse Polder zijn de buitendijkse landerijen van de Koppel en Jermelo vrijwel geheel in de rivier verdwenen. Dat brengt ons op de gedachte dat het westelijke deel van de Malburgse dijk eertijds noordelijker heeft gelegen. Dit idee wordt versterkt door de knik in de Malburgse dijk, even voorbij de plek van de latere boerderij de Bakenhof, en het vervolgens terugwijkende dijkvak naar het zuiden. Het dijkvak lijkt daar te zijn teruggelegd, mogelijk al lang vóór de bochtafsnijding van de Rijn bij Arnhem in het midden van de zestiende eeuw. Die bochtafsnijding moet overigens een zegen zijn geweest voor de eigenaren van de landerijen van de Malburgse Polder, want hij voorkwam dat de Rijn de dijk verder aantastte met alle gevolgen van dien.

⁹⁷ Gelders Archief Domeinen Huissen, inv. nr.13.

⁹⁸ Octavia et decima Charta des Grossen Malburgschen Zehendes. De lijst bevat 146 nummers.

Afb. 22 Kaart van de Malburgse Polder in 1632⁹⁹

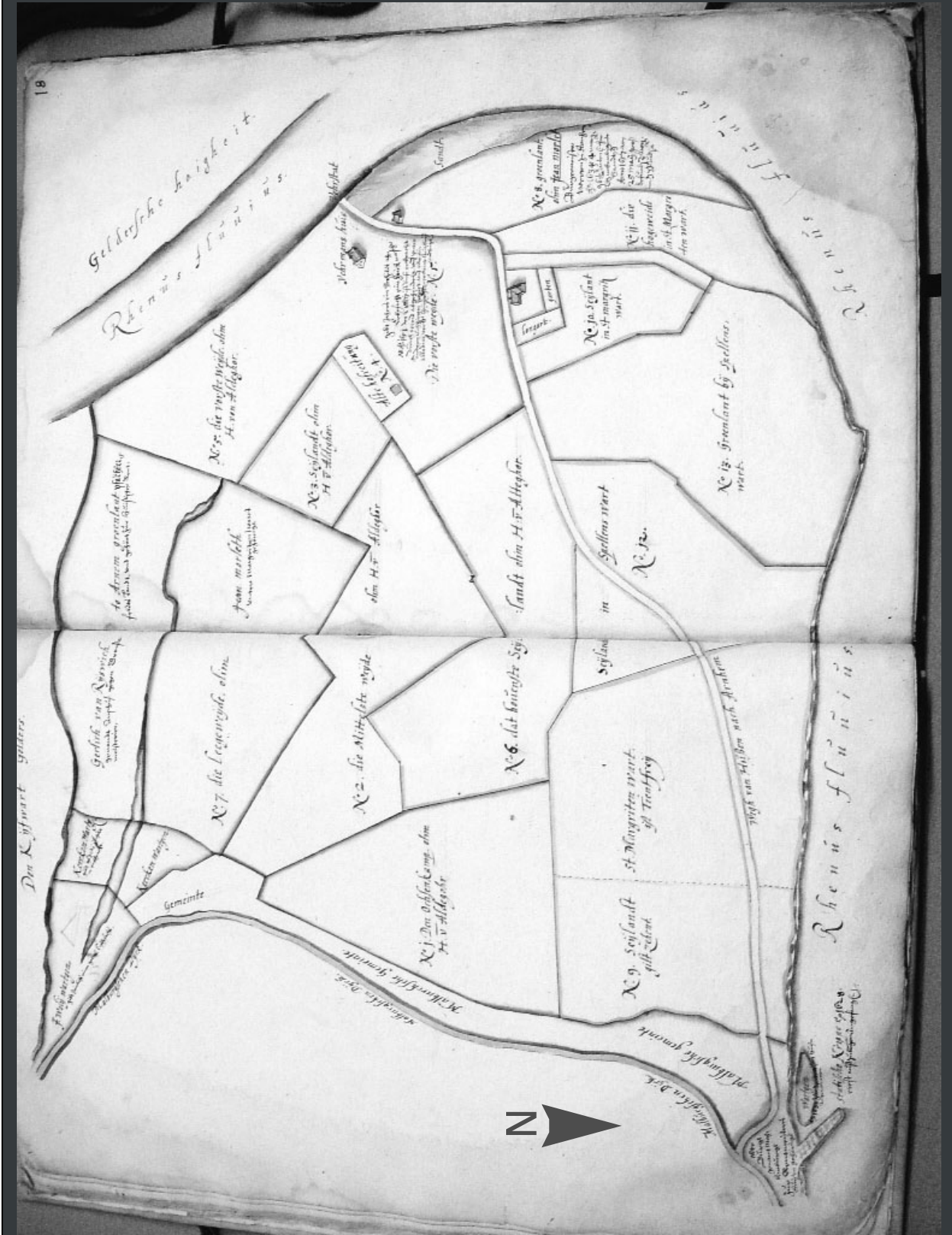
⁹⁹ Gelders Archief, Domeinen Huissen,
inv. nr. 13.

De kaart van de Margarethapolder uit 1632

De fraaie kaart komt uit het kaartboek van domeinlanderijen en tienden te Huissen en betreft de Margarethapolder in 1632 (afb. 23). Van deze kaart zijn meerdere kopieën gemaakt. De cartograaf is vrijwel zeker dezelfde als die van de Malburger Polder (afb. 22) gezien de stijl en de betrouwbare indruk die de kaart maakt. De kaart bevat wel verschillende handschriften. Het noorden is boven. De perceelsnamen hebben we voor zover mogelijk op afbeelding 6 genoteerd.

Vergelijken we de kaart met die van 1586 (afb. 18a en b) dan valt ons op, dat de middelzanden van toen inmiddels 'groenlant' zijn geworden. De betreffende percelen worden nog steeds aan weerszijden begeleid door een strang. Het perceel waarop het 'Vehrmans huis' staat, heet nu de 'vorste Weijde'. De afstand tussen het veerhuis en de 'veerstat' is aanmerkelijk korter dan in 1586.

De restbedding van de Rijn langs de Malburgse dijk is als 'gemeinte' in gebruik en dijd naar het zuiden toe uit. Afbeelding 23b betreft een detail van de kaart in de omgeving van het oude kasteel. We lezen: 'Alte Burgh genant Mahlenburgh zur Rentmeisterij Huissen gehörigh'. Schuin in de Rijn steekt een 'statische Krippe anno 1628', die de Rijnstroom van de Margarethapolder af moet leiden en/of de verzanding van de IJsselmond tegen moet gaan. In de luwte achter de krib is een 'wartgen' ontstaan, dat anno 1630 in het bezit van de 'rentmeisterij' van Huissen is gekomen. De kerk van Malburgen was kennelijk al gesloopt.

Afb. 23 Kaart van de Margarethapolder uit 1632

*De kaart van de Rijn bij Malburgen van Van Geelkercken uit 1641*¹⁰¹

Het splitsingspunt van Rijn en IJssel bevindt zich in 1641 in een dusdanige fase van verzanding (afb. 25), dat er kennelijk maatregelen moeten worden genomen. Van Geelkercken heeft de zaak in ogenschouw genomen, de boel opgemeten en in kaart gebracht. We tonen het grootste deel van de kaart (afb. 25). Het noorden is beneden. Uiterst links boven treffen we in de uiterwaard de 'Reduijt' en de 'Landaen opt tol' nabij de samenvloeiing van de Huissense Strang en de Rijn (zie ook afb. 11). 't Groot Sant' voor de Pleij is een jonge aanwas in de binnenbocht van de Rijn. Aan de overzijde bedreigt de rivier de Malburgse schaaldijk. Bij Malburgen, op de plek van de kasteelruïne, lezen we 'Capel toe Malburgen'. Twee kribben steken schuin de Rijn in. Gezien het lijnstelsel (zichtlijnen) fungeerde de linkse, forse krib als richtpunt voor Van Geelkercken's meetwerk. Stroomafwaarts blinkt een opwasje in de Rijn. Op het splitsingspunt is een 'schepkrib' gebouwd als vervanger voor de 'oude krib'. Aan het einde van de veerdam heeft van Geelkercken drie huisjes getekend, waaronder dat van het 'Veer tot Malburgen'.

¹⁰¹ Gelders Archief, Archief Rekenkamer, kaart 28.

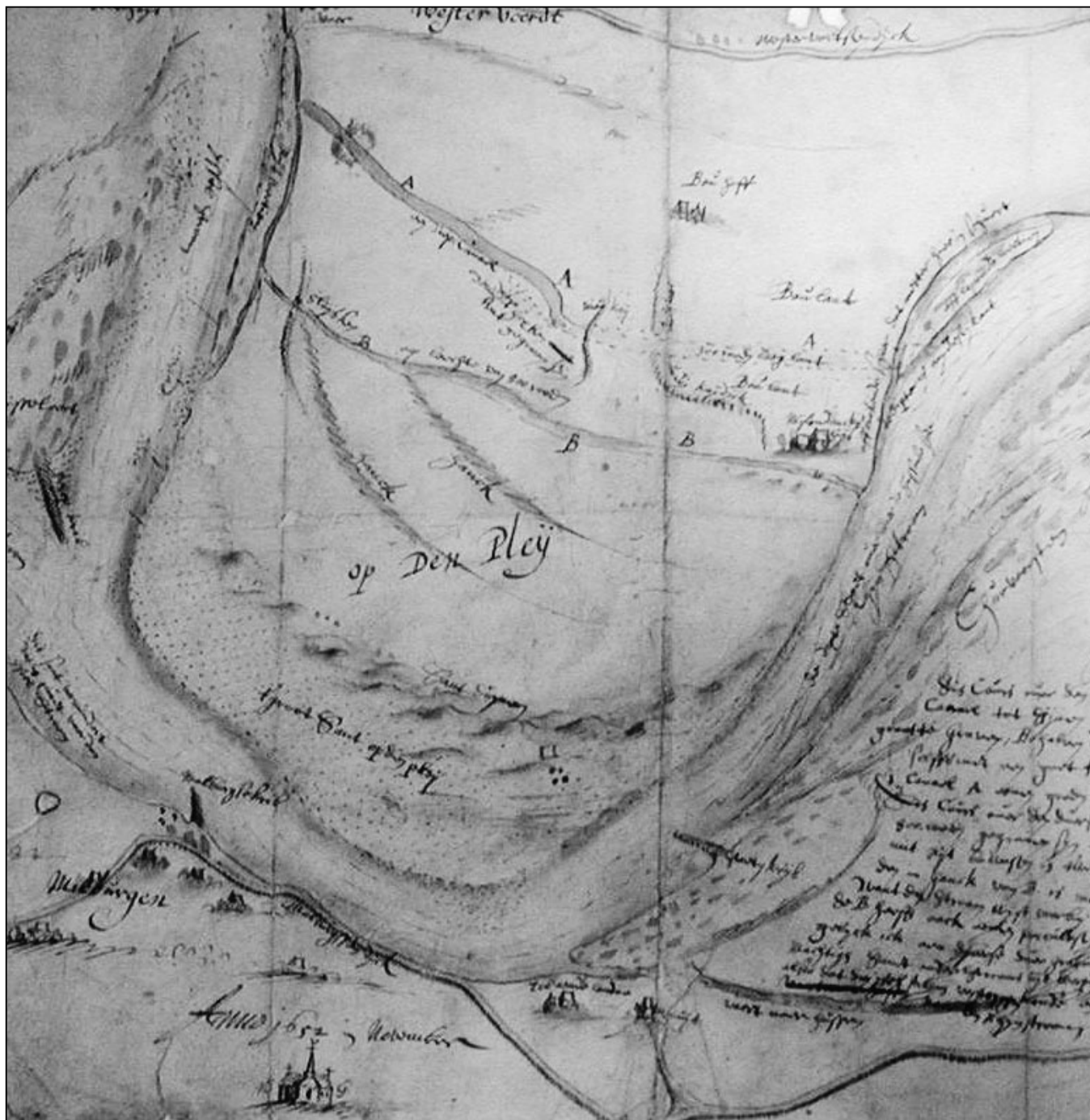
De kaart van de verzanding van Rijn en IJssel bij Malburgen uit 1652¹⁰²

Op afbeelding 26a hebben we voor het overzicht de gehele kaart weergegeven; afbeelding 26b is een uitsnede met de nadruk op het gebied rond Malburgen. De kaart is gemaakt door Nicolaas van Geelkercken in het jaar 1652. De essentie van de kaart is de verstopping van de IJsselmond. Volgens Van Geelkercken kan het probleem op twee manieren worden opgelost:

- een doorsnijding bij A met gebruikmaking van een bestaand, 'diep Canael'. Door het graven van een 300 roeden lange gracht zou 'de Rhijnstroom van sich selfs met een goet fatzoen daerin' een diepe bedding uitschuren.
- een doorsnijding bij B even boven de Pleij, waar een 800 roeden lang kanaal gegraven zou moeten worden.

De voorgestelde maatregelen zijn niet uitgevoerd. Waarschijnlijk heeft de kaart van Van Geelkercken in 1774 model gestaan toen de Pleijroute van de IJssel werd gerealiseerd.

¹⁰² Gelders Archief, Archiefblok 0509, kaarten-verzameling 64*.

Afb. 26a Kaart van de verzanding van Rijn en IJssel bij Malburgen uit 1652 (Van Geelkercken)

Voor wat betreft het Malburgse deel van de kaart (afb. 26b) merken we op, dat de 'tol aende landaen en de reduijt' nog steeds in 1652 in de uiterwaard aanwezig zijn. Dat geldt ook voor de Malburgse krib, maar niet voor het kasteel. Op 't Groot Sant op den Pleij' heeft zich een reeks 'Sant duijnen' gevormd. Tot slot, de kerk onder aan de kaart is niet van Malburgen, die is gesloopt en stond in de knik van de Malburgse dijk. Deze kerk is waarschijnlijk een verzinsel van de cartograaf. Hij heeft zijn initialen aan weerszijden van de kerk achtergelaten.

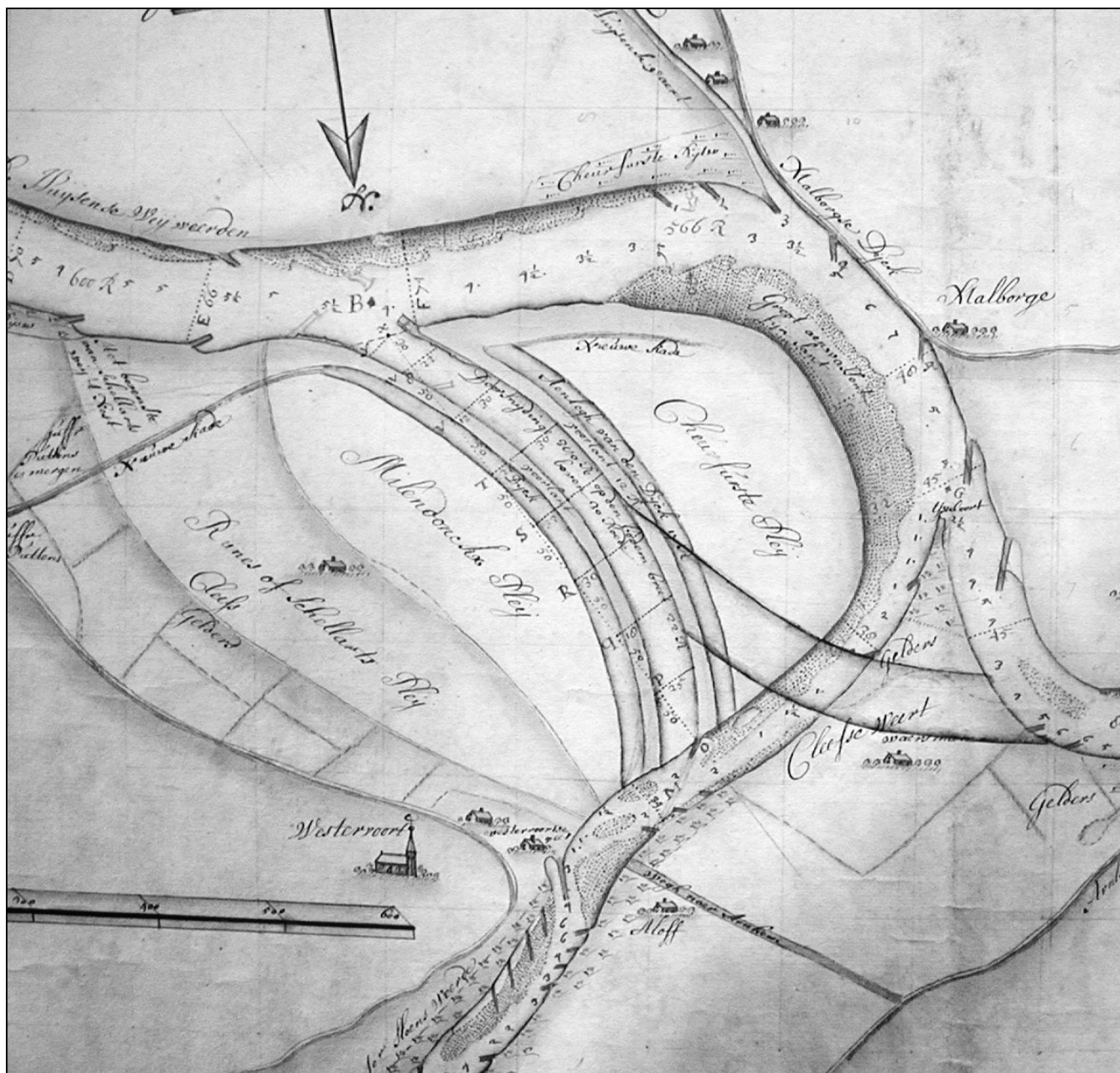

Afb. 26b Uitsnede van de kaart uit 1652 bij Malburgen

¹⁰³ Gelders archief, Staten van het Kwartier van Nijmegen en hun gedeputeerden. Archief blok 0003, K2.

Kaart met de voorgestelde doorsnijding uit 1696 van G. Passavant¹⁰³

De gemoederen over de verzanding en verstopping van de IJsselmond waren aan het eind van de achttiende eeuw nog lang niet bedaard. De kartograaf Passavant bracht de voorgestelde doorsnijding van de Rijn naar de IJssel in 1696 fraai in kaart. Afbeelding 27 toont een flinke uitsnede van de kaart. Voor wat betreft de omgeving van Malburgen merken we op, dat het aantal kribben in de Rijn is toegenomen. De redoute (net buiten het kaartfragment) is verdwenen. Verder lijkt het sinds 1652 rustig aan Malburgse zijde. De situatie bij het tolhuis aan de Landaan, de schaadijk, de Malburgse dijk en het veerhuis lijkt sinds 1652 weinig veranderd.

Afb. 27 Uitsnede van de kaart met de voorgestelde doorsnijding van de IJsselmond uit 1696

Over dijkonderhoud en dijkdoorbraken in de zeventiende eeuw

Het aantal dijkdoorbraken in de omgeving van Malburgen in de zeventiende eeuw was gering. In 1623 was eerder het omgekeerde het geval. De waterstand op de Neder-Rijn en IJssel was zo laag, dat het vervoer van soldaten per schip onmogelijk was. De Tachtigjarige oorlog was opnieuw in volle gang, nadat het

¹⁰³ Gelders archief, Staten van het Kwartier van Nijmegen en hun gedeputeerden. Archief blok 0003, K2.

twalf jarig bestand in 1621 was afgelopen. Om IJsseloord te bereiken moesten de troepen over de Veluwe marcheren. In februari 1624 zorgde de strenge vorst ervoor, dat Rijn en IJssel dicht zaten¹⁰⁴.

De winter van 1650/1651 was koud. In januari 1651 dooide het sterk, gepaard met fikse regenbuien. In de rivieren dreven ijsschotsen¹⁰⁵. De bovenmond van de IJssel raakte verstopt met zand zoals we hierboven hebben kunnen zien. Bij Emmerich ging de dijk door. Een bres in de Malburgse dijk deed de Malburgse Polder onderlopen. Dit had tot gevolg dat aan de westzijde de Holthuizer dijk bezweek. Het wiel verenigde zich met dat van 1433. Na breuken in de dijken langs de Waal kwam de Betuwe grotendeels blank te staan¹⁰⁶. Het dijkgat bij Malburgen werd beringd. Of de kwestie al eerder aan de orde is gekomen, weten we niet, maar in 1651 deed het hof van Gelderland uitspraak over het geschil tussen Over-Betuwe en Neder-Betuwe. Daarbij werd de eerste genoemde veroordeeld het onderhoud van de Holthuizer dijk voort te zetten¹⁰⁷.

Of de uitspraak van het hof direct is opgevolgd, is niet bekend. In ieder geval werd in september 1675 Willem Vermeer, schout van Bemmelen, belast met de taak mensen te ronselen om aan de Holthuizer dijk te werken¹⁰⁸. Ze moesten zich met de klokkenslag aanstaande zaterdag 25 september 's morgens om acht uur op de Holthuizer dijk verzamelen om te 'comen arbeiden', te weten: 'ijder hele bouwman mit een car, leijer enne steecker, een halve bouman mit een car enne leijer, ende een couter mit een schup enne bijll'. Degenen die niet op komen dagen, zullen worden beboet naar het dijkrecht. De schout brengt monsterrollen mee 'om de praesenten aen te teickenen enne tegen d'absenten te procederen over de breucken na behoren'. Verder verzoekt de schout om 'neffens een schup een bijll mede brenge om de tacken van bomen daer van nodig sal sijn aff te houwen enne te gebrucken'. Op de Holthuizer dijk stonden in 1675 kennelijk nog steeds bomen.

De monsterrol van het schoutambt Bemmelen van 6 oktober 1675 bevat een 'Cedulle van de inwoonderen vant scholtamt Bemmelen soo tegen wordich op den Holthuijser dijk moeten arbeiden om die lechten na de hochten ende doorgaens met vuytwaerden moeten herlaeijen'. De lijst bevat dus per kerspel (uit het schoutambt Bemmelen) diegenen die aan de dijk moeten komen werken. Dat zijn er tientallen. We geven als voorbeeld hieronder die van Doornenburg:

Caeren

Peter Jansen een caer leijer en stecker
Gerrit Cornelissen caer leijer en stecker
Aelbert Jansen caer leijer en stecker
Derrick Peters caer leijer en stecker
Jan Grob car leijer en stecker

Halleve bouw luijden

Gijsbert Gerritssen caer en leijer (in de marge: mit geen car - ab)
Jan Claessen caer en leijer

Aerbeiders

Arien Vijsser buermeister (in de marge: ab)
Derrick Vrancken
Guert Ver..uer (in de marge: ab)
Derrick Gerritssen

¹⁰⁴ Beekmans en Schilt 1997.

¹⁰⁵ Buisman 2000, p. 510.

¹⁰⁶ Van Hemmen 2000.

¹⁰⁷ APO 1400-1838, inv. nr. 2620.

¹⁰⁸ APO 1400-1838, inv. nr. 2621.

¹⁰⁹ APO 1400-1838, inv. nr. 2622.

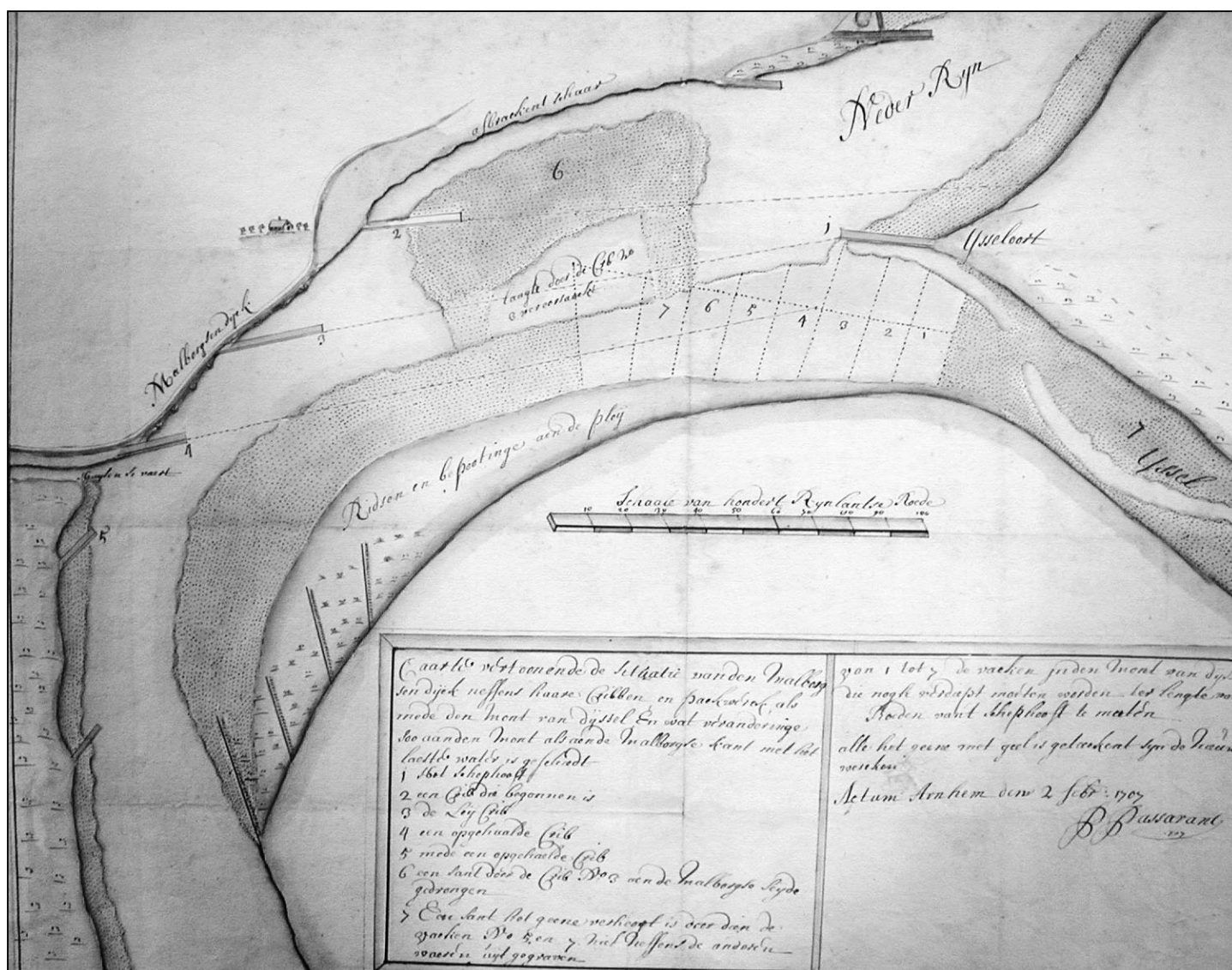
3.3.4 Ontwikkelingen in de achttiende eeuw

De achttiende eeuw staat voor ons studiegebied voor een groot deel in het teken van de verstopping van de IJsselmond en de toestand van de Malburgse dijken. Hieronder bespreken we eerst een aantal oude kaarten van het gebied.

De kaart van de Pleij in 1707 van G. Passavant¹¹⁰

Afbeelding 28 laat een uitsnede van de kaart van G. Passavant uit 1707 zien. Het kaartbeeld spreekt voor zichzelf en behoeft weinig toelichting. De IJsselmond is vrijwel geheel verstopt met zandbanken. Langs de Malburgse dijk steken diverse kribben in de Rijn om het tij te keren. Nummer 2 op de kaart is een 'crib die begonnen is' of te wel die is nog niet klaar. Dan volgt een leikrib (nr 3) en twee 'opgehaalde' kribben (nr 4 en 5) aan weerszijden van de Huissense Vaart. Tegenover de enorme opwas (nr 6) lezen we 'afbreckend schaar'. Een belangrijke rol in de waterverdeling is weggelegd voor het schephoofd (nr 1) bij IJsseloort.

¹¹⁰ Gelders Archief, Archiefblok 0011, College tot Beneficiëring van Neder-Rijn en IJssel. Inv. nr. 280.

Afb. 28 Kaart van de Pleij in 1707 van G. Passavant

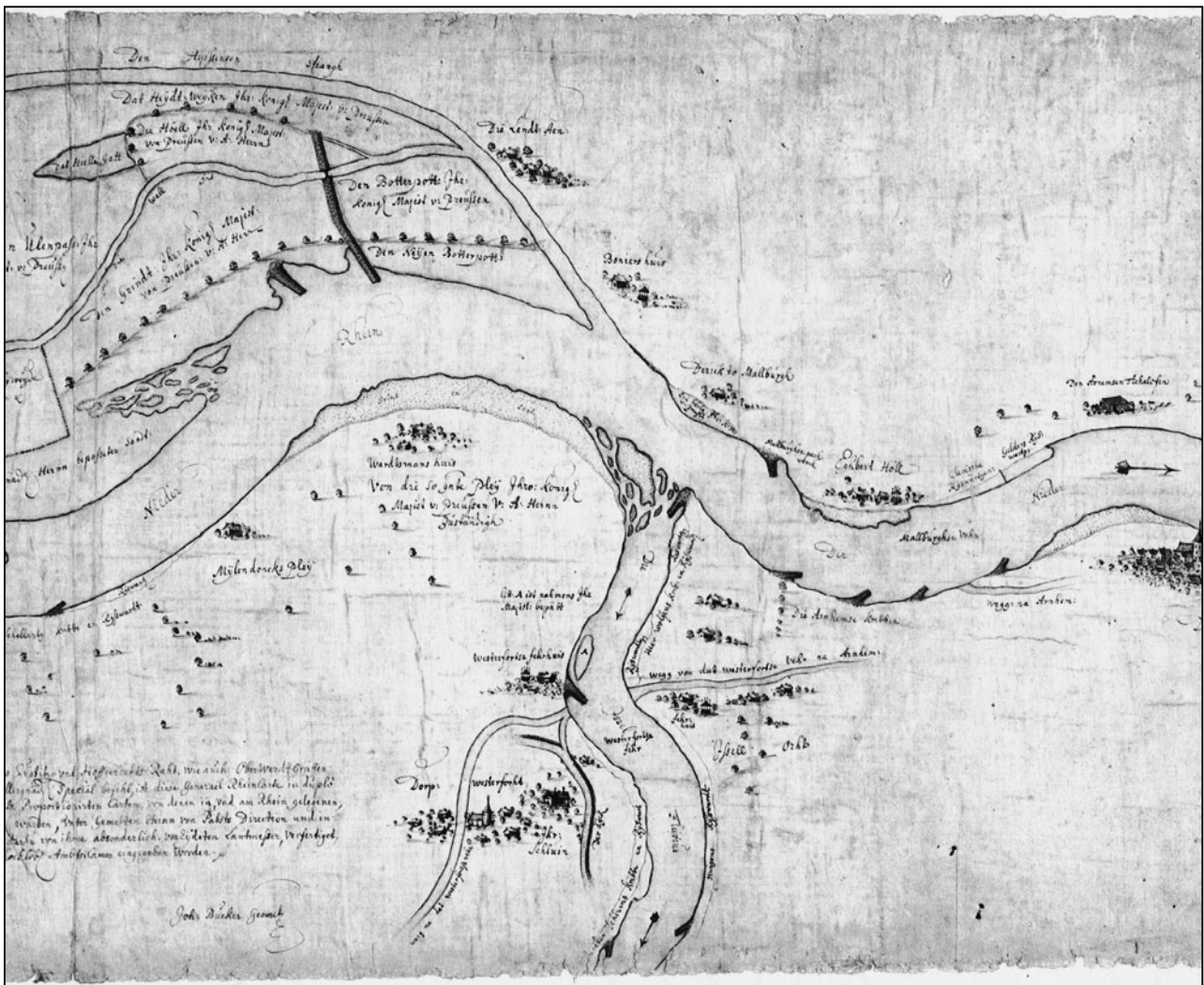
Dijkdoorbraak van de Malburgse Polder in 1711¹¹¹

In maart 1711 brak de Malburgse Dijk bij hoog water door. De Malburgse Polder kwam geheel blank te staan. De Eldense dijk kreeg het hard te verduren en brak uiteindelijk over een lengte van 90 m door bij de oude sluis (kruispunt van de bandijk en de Grift). Het wiel (bij het Zwaantje) had twee kernen door overloop van de Rijndijk en de onderste door overloop van de Griftdijk. Op 24 maart stond de Malburgse Polder nog blank.

De kaart van Rijn en IJssel uit 1713 door Johann Bucker

De kaart van Bucker bestaat uit 14 bladen: vanaf Duisburg (blad 1) tot aan Arnhem (blad 14, afb. 29; heruitgave 1984 door Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv, Düsseldorf). De kaart is zeer fraai uitgevoerd en geeft een globaal beeld van de Rijn en haar oevers. We beperken ons tot het Malburgse gebied. Aan de Huissense Strang links boven de kaart bevindt zich nog steeds 'Die Landt Aen' en even verder het 'Beziershuis' met hooimijt. Dan volgt de boerderij van 'Derick to Malburgh'. Van de kribben uit 1707 (afb. 28) lijkt slechts het 'packwerck' te zijn overgebleven. Even verder bereiken we het 'Malburghse Vehr' van Eghbert Höll. Op Gelders gebied, in de Stadswaarden, treffen we 'Den Arnhemse tichelofen' aan. Beeldend heeft Bucker de verstopping van de IJsselmond op de kaart weergegeven.

¹¹¹ Van Hemmen 2000.

Afb. 29 Kaart van Rijn en IJssel van Johann Bucker uit 1713

*Kaart met het Malburgse veer en de Bakenhof in 1735*¹¹²

De afbeeldingen 30a en 30b zijn twee uitsneden van de omvangrijke kaart van de Kleefse enklaves (Huissen, Malburgen en de Koningspleij), namelijk de omgeving van het Malburgse veer (afb. 30a) en die van de Malburgse Gemeinte (afb. 30b). De kaart is gemaakt om het grondbezit vast te leggen en hoort bij de legger van eigenaren¹¹³. De cartograaf is niet bekend. De nummers op de kaart corresponderen met die op de bijbehorende lijst van eigendommen. 'Das Malburgschen Fehr' was 'Königs domainen guth'. Daarbij behoorden weiland (63), bouwland (64 en 67), 'garten' (65) en 'bungert' (66).

¹¹² Gelders Archief. Rechterlijke Archieven der Kleefse Enclaves. Inv. nr. 2988 en bijbehorende lijst met eigendommen (inv. nr. 2988a).

¹¹³ Zie de achtergrond in de inleiding van de inventaris van de Rechterlijke Archieven der Kleefse Enclaves van het Gelders Archief.

Afb. 30a Kaart van het Malburgse veer in 1735

De Rijn op afbeelding 30b stroomt pal langs de Malburgse dijk (schaardijk). De voormalige opwas van de IJssel binnen de Malburgse gemeente (Middeleeuwse systeem) is duidelijk uit het kaartbeeld op te maken. De gemeente wordt op de kaart als 'Gemeine hütung'(68) omschreven. Op de plek van de voormalige kerk is bebouwing aangegeven, wellicht het tolhuis. Rechtsboven vinden we de boerderij de Bakenhof met 'garten en bungert' (38). Hij was in bezit van Abraham Schmidt.

Afb. 30b Kaart van de 'Malburgse Gemeente' in 1735

De kaart van de St. Margarethawaard uit circa 1744¹¹⁴

Afbeelding 31 geeft het onderste deel van de St. Margarethawaard (Margarethapolder) weer. Het gaat om een inventarisatie van landerijen, die in 1741-1743 herhaaldelijk door de Rijn zijn overstroomd. De veerdam is doorgebroken, er zijn kolken gevormd en er is overslagzand over de achterliggende landerijen afgezet. Bij de inventarisatie van de opgelopen schade heeft de cartograaf gebruik gemaakt van de kaart uit 1586 (afb. 18a en 18b) en uit 1632 (afb. 23) en van de bijbehorende tiendlijsten. De oude en nieuwe kaart lijken op elkaar. Hij stelde verder een 'neuer Register' samen. De percelen zijn genummerd en in het oosten voorzien van hoofdletters. Ze corresponderen met die op de inventarisielijstjes op de kaart.

Zo heeft het 'Besiers Hoff' (A) - volgens het lijstje links onder op de kaart - de overstromingen in 1742/1743 goed doorstaan. De 'besandungh' (B) van diverse landerijen bedroeg 5 morgen en 566 roeden. De 'Straesse oder weg von Huissen nach dem Malburgse Fehr', kortweg de 'Land straesse' (C) is even beneden het beziendershuis doorgebroken. De 'Neuen Damm' (D) kruist de veerweg en strekt zich uit tot bijna aan de Rijn. Verder zijn diverse gronden afgegraven (E) in totaal 2 morgen, 180 roeden, waarschijnlijk voor herstelwerkzaamheden van de dammen. Links onder is het zuidelijke deel van het 'Leinpfad' (F) bij de doorbraken verzwolgen. En zo weten we dat Malburgen ook een lijnpad rijk was. De 'alter damm' is op diverse plaatsen doorgebroken. De doorbraakkolken, de 'löcher' zijn met de letter G aangegeven of er staat 'bruch' of 'durchbruch' geschreven.

Het lijstje bij het 'Malborger Fehr' ziet er als volgt uit:

A. der garten	D. der Weg
B. die Hoff reid	E. der grind
C. besandet	

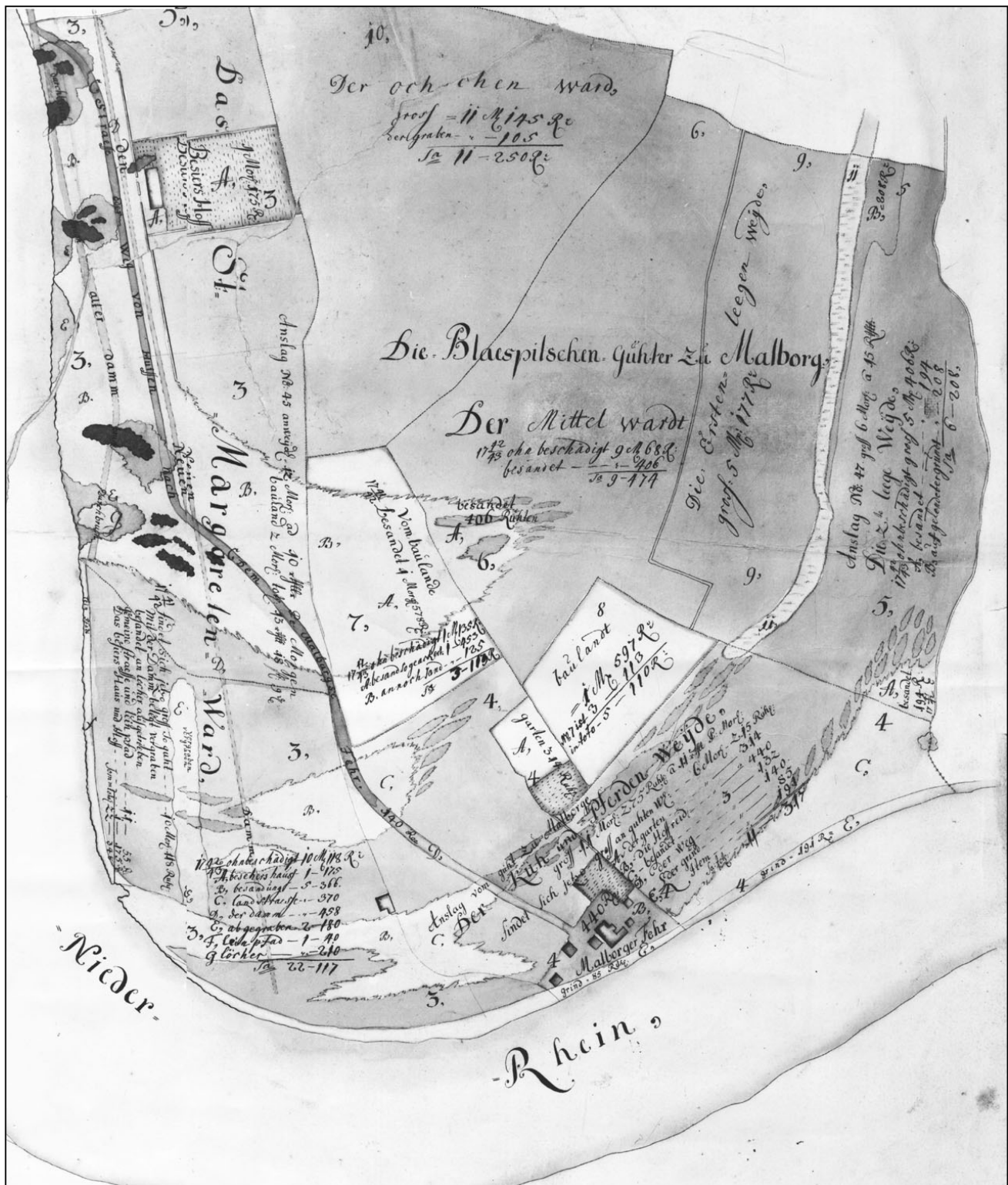
Een groot deel van de landerijen behoort tot 'Die Blaespilschen gühter zu Malborg' (Conradt von Blaspeil). 'Der Och[s]-chen ward, der Mittel wardt, Die Ersten leegen Weijde en Die 2de leege Weijde' hebben betrekkelijk weinig schade opgelopen.

De kaart van de omgeving van Malburgen omstreeks 1750¹¹⁵

De kaart geeft een overzicht van het gebied rond het splitsingspunt van Rijn en IJssel. De exacte datering is niet bekend, in ieder geval van na 1741, want de nieuwe tolkamer op de plek van het beziendershuis is op de kaart aangegeven (afb.32). De Landaan staat nog steeds vermeld evenals het Malburgse veer. Het kolkje ten oosten van de Malburgse dijk is waarschijnlijk bij de doorbraak van 1740 gevormd.

¹¹⁴ Kaartenarchief van Rijkswaterstaat. Directie Oost Nederland. Cartograaf noch de herkomst van de kaart is bekend.

¹¹⁵ Gelders Archief, Staten van het Kwartier van Nijmegen en hun gedeputeerden. Archief blok 0003, K17.

Afb. 31 Kaart van de St. Margarethaward omstreeks 1744

Afb. 32 Kaart van de omgeving van Malburgen omstreeks 1750

De kaart met de Boven-Betuwe, Malburgen en Meerswijk omstreeks 1755¹¹⁶

De kaartenmaker is niet bekend, evenmin de exacte datering van de kaart; in ieder geval tussen 1752 en 1774 (afb. 33). De gemodelleerde kaart wordt van noord naar zuid in tweeën gedeeld door de 'Verhoogde Weg op Nijmegen' (Grift en Griftdijk). Ten westen van Arnhem komen 'Hooge en Bergagtige Landen' voor. Pal onder Arnhem staat een 'Peijl Paal'. De Margarethapolder en de Stads-waarden zijn als 'Uitterwaarden' weergegeven; de Malburgse Polder als een gebied, dat 'al voor lang bedijkt' is. Een stippellijn markeert de grens tussen Kleefs en Gelders gebied. De cartograaf heeft plaats en jaartal van de dijkdoorbraken van de Malburgese Polder op de kaart vermeld. De Malburgse Schaardijk is in 1740 en in 1751 doorgebroken; de Griftdijk in 1740. De doorsnijding van de Rijn naar IJssel heeft nog niet plaatsgevonden.

Vóór het jaar 1740 was de Malburgse Polder een watervrije polder en werd dus beschermd door de Malburgse dijk. De Margarethapolder en de Arnhemse Stads-waarden waren van een zomerdam voorzien. De winter van 1739/1740 was zeer streng. Half november waren de rivierstanden abnormaal hoog: 'extraordinaire en nooyt gehoorde hooge waeteren'¹¹⁷. Op 24 december 1740 brak de Malburgse Schaardijk en de Rijndijk bij Elden door. Er was geen ijsgang op de rivier¹¹⁸.

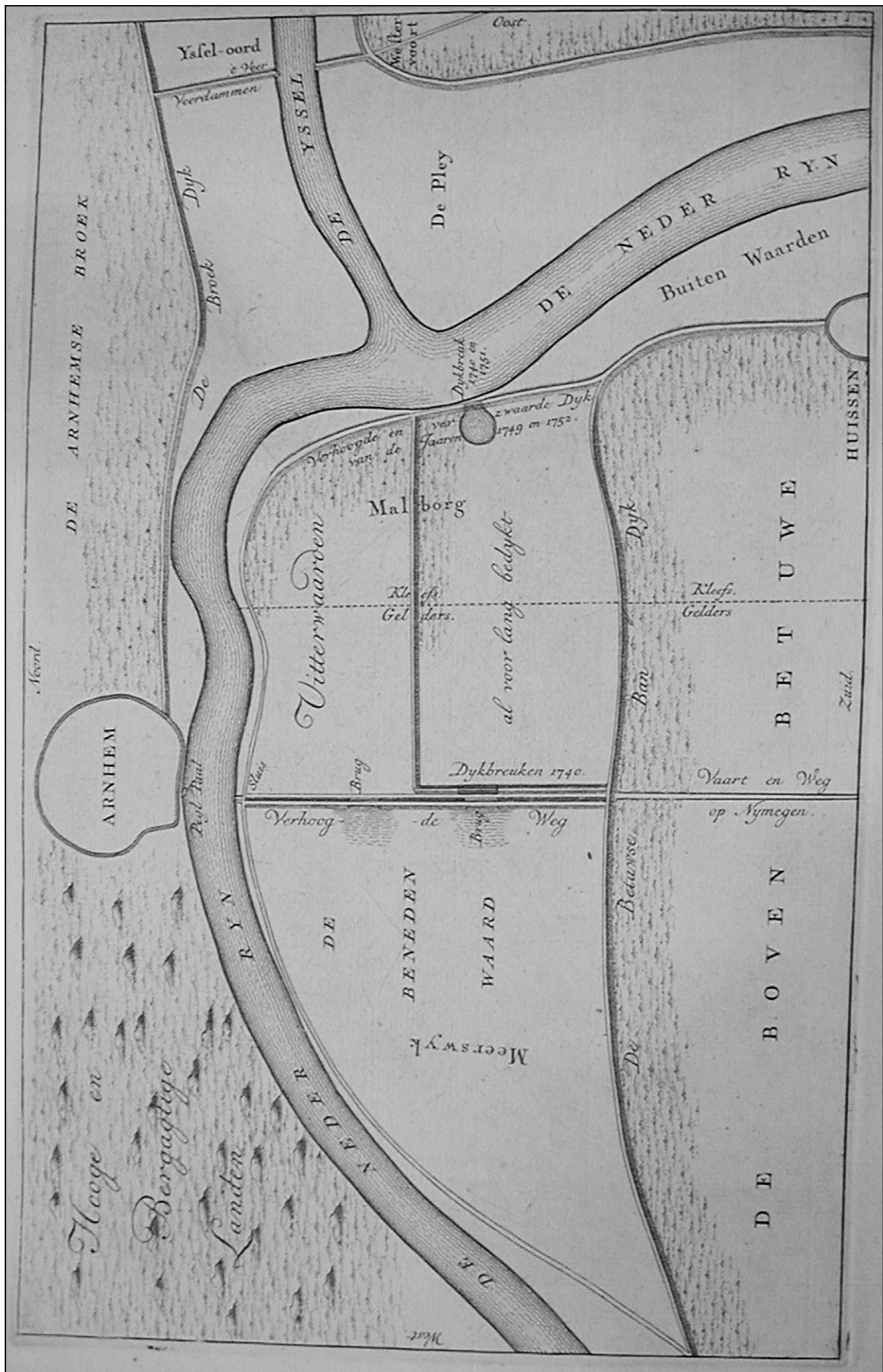
In de jaren 1749 en 1752 werd de Malburgse schaaldijk zodanig verhoogd en verzwaaard, dat de schaaldijk bestand was tegen het hoogste water. In 1754 werd ook de veerdam op bandijkhoogte gebracht. De informatie staat in een brief uit 1851 van de hoofdingenieur van Waterstaat aan Gedeputeerde Staten van Gelderland over klachten van het verhogen van de Malburgse dam (paragraaf 3.3.5)¹¹⁹. Het zal duidelijk zijn, dat de verhoging van beide Malburgse dijken door die van de Lijmers niet in dank werd afgenomen. De kwestie zal tot in de twintigste eeuw herhaaldelijk aan de orde komen.

¹¹⁶ Gelders Archief, Kaartenverzameling.
Archiefblok 0509. inv. nr. 335.

¹¹⁷ APO 1400-1838, inv. nr. 2702.

¹¹⁸ Van Zelle 2001.

¹¹⁹ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv.
nr. 9027.

Afb. 33 Kaart met de Boven-Betuwe, Malburgen en Meerswijk omstreeks 1755

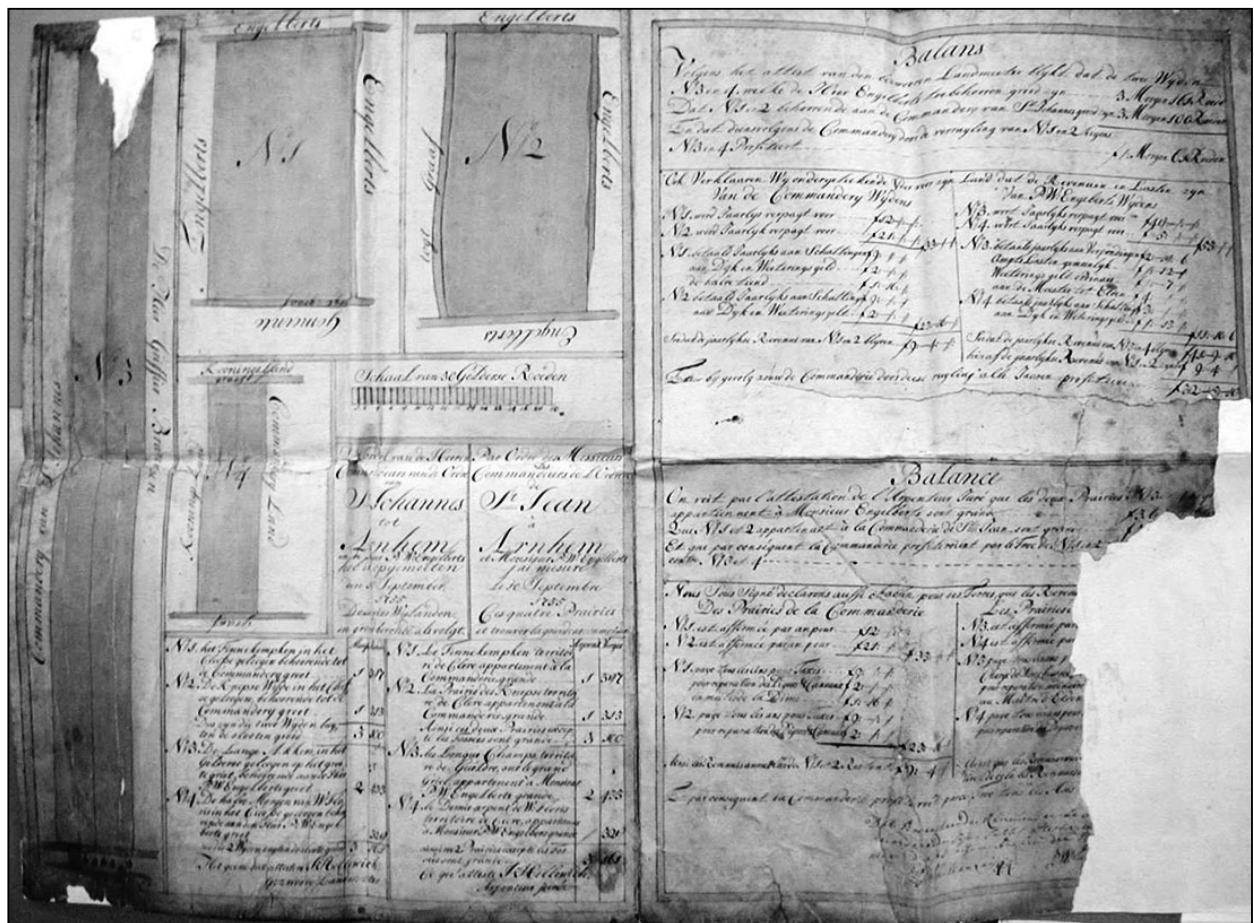
Kaart met vier percelen in de Malburgse Polder en de Grote Griet uit 1755¹²⁰

De kaart is in september 1755 door de 'gezwoore landmeter J. Hellewich opgemeten i.v.m. verpachting van vier percelen, behorende aan de heer Engelberts van boerderij Groot Jermelo en de Commanderie van St. Jan (afb. 34):

- nr 1 het 'Finne kempken' } in bezit van de Commanderie, gelegen in de Malburgse Polder
- nr 2 de 'knipse Wijde'¹²¹
- nr 3 de 'lange Akker' in bezit van hr Engelberts in de Grote Griet gelegen (Gelders);
- nr 4 de 'halve Morgen' (konings land) van W. Floris, in bezit van hr Engelberts in de Malburgse Polder (Kleefs).

Voor perceel nr 1 en 2 wordt jaarlijks aan dijk- en wateringsgeld uitgegeven f 2 - 1 - 1,

voor perceel nr 4 f 1 - 13 - -. De 'gemeenlijke amptslasten' bedragen voor perceel nr. 3 f - 12 - 1.

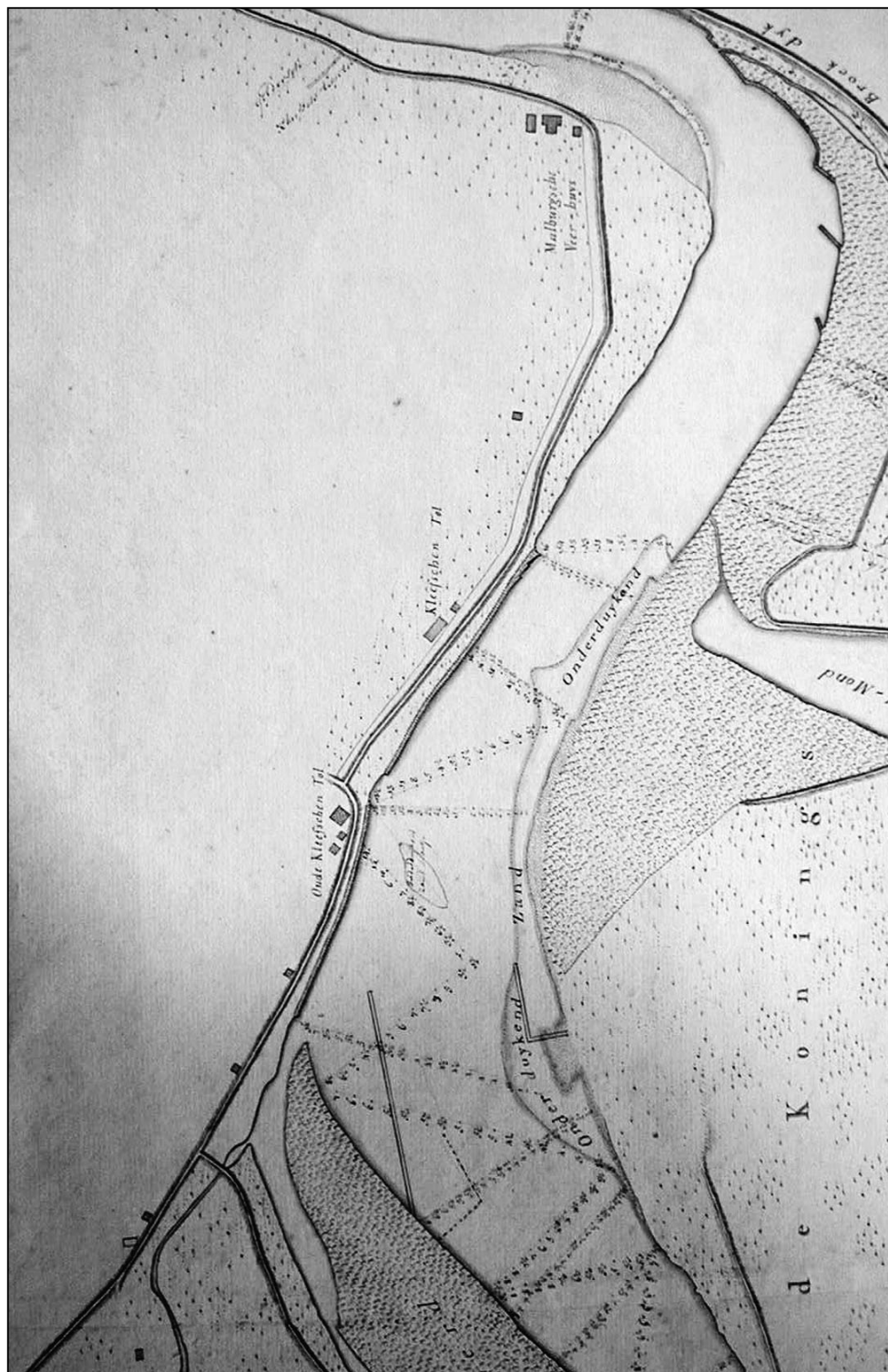

Afb. 34 Kaart met vier percelen in de Malburgse Polder en de Grote Griet uit 1755

¹²⁰ Gelders Archief, Archief van Commanderie van St. Jan, inv. nr. 265.

¹²¹ Knepe Weide (afb. 6).

¹²² Gelders Archief, Gedeputeerde Staaten, inv. nr. 9027.

Afb. 36 Kaart van de nieuwe en oude Kleefse tol uit circa 1775

De kaart van de nieuwe en oude Kleefse tol uit circa 1775¹²³

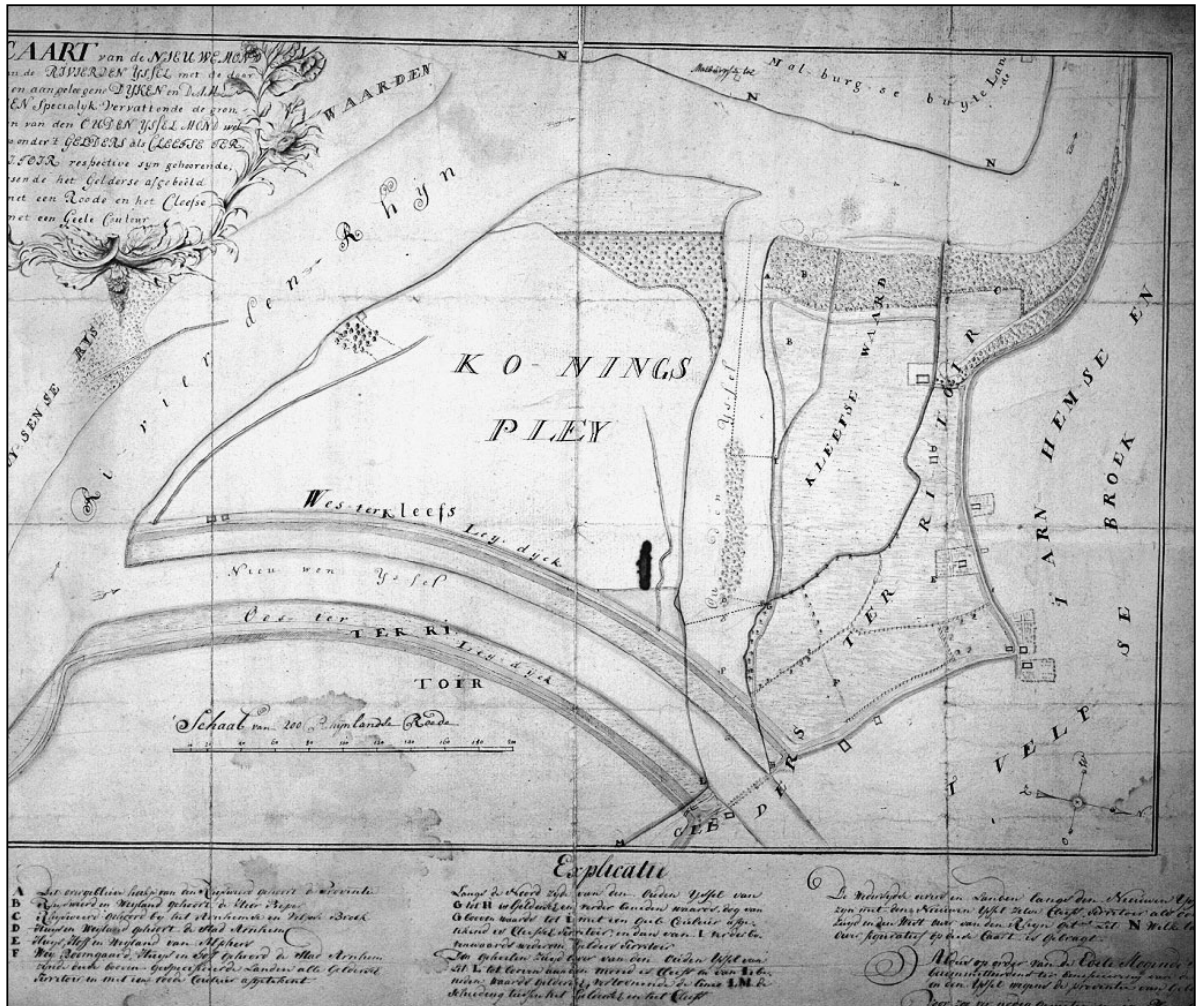
Afbeelding 36 betreft een uitsnede van een kaart van de doorsnijding van de Pleij uit circa 1775. De cartograaf is niet bekend. In de Rijn zijn talloze raaien met dieptepeilingen aangegeven. De IJsselmond is geheel verzand. Aan de overzijde vinden we in Malburgen op de plek van de voormalige kerk de naam 'Oude Kleefse Tol', even verder naar het westen 'Kleefse Tol' en helemaal rechts het 'Malburgsche veerhuys'.

¹²³ Gelders Archief, Archiefblok 0011, College tot Beneficiëring van Neder-Rijn en IJssel. Inv. nr. 276.

De kaart van de 'nieuwe Mond van de rivier den IJssel' uit 1776¹²⁴

M. Beijerink maakte de 'Caart van de NIEUWE MOND van de RIVIER DEN IJSEL met de daarbij en gelegen DIJKEN en DAMMEN en specialyk vervattende de gronden van den OUDEN IJSELMOND welken onder 't GELDERS als CLEEFSE TERRITOIR respectie zijn gehoorende, wesende het Gelders afgebeeld met een Roode en het Cleefse met een Geele Couleur' (afb. 37).

In de 'Malburgse Buyten Lande' is de 'Malburgsche tol' aangegeven.

Afb. 37 Kaart van de 'nieuwe Mond van de rivier den IJssel' uit 1776

Perikelen rond onderhoud en beheer van de Holthuizer en Huissense dijken

Omstreeks 1709/1710 verzoekt de secretaris van Huissen aan de ambtman van Over-Betuwe om voorzieningen te treffen tot verbetering van de Holthuizer dijk vanwege de hoge waterstand¹²⁵. Uit de dijsignaten van 1698-1726 blijkt, dat het ambt Over-Betuwe op 29 juli 1710 de Holthuizer dijk inderdaad zal verhogen¹²⁶. Want de dijk is 'voorleede winter in het uitterste gevaar van overloopen geweest'. Bij een doorbraak van de Malburgse dijk dreigde hierdoor het gehele ambt Betuwe te inunderen. De ambtman refereert aan het accoord van 1433, waarin is vastgelegd, dat het ambt Over-Betuwe zorg zou dragen voor het beheer en onderhoud van de Holthuizer dijk. Binnenkort (zomer 1710) zal de lengte van de dijk 'met de Huissense roede' worden opgemeten.

¹²⁴ Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2189.

¹²⁵ APO 1400-1838, inv. nr. 2624.

¹²⁶ APO 1400-1838, inv. nr. 1781.

Volgens het dijksignaat van 11 augustus 1710 blijkt de dijk 549 roeden en 4 voet lang te zijn (gemeten naar de Gelderse landmaat ad 14 voet op een roede). De dijkgraaf van Malburgen wordt verzocht op de 26e van deze maand naar de Holthuizer dijk te komen om mee te denken over 'in hoeverre het ampt van Overbetuwe tot opmaking van dien dijk soude mogen verplicht te zijn'.

Op 2 september verschijnt de Overbetuwse dijkstoel met enige afgevaardigden van de stad Huissen op de Holthuizer dijk. De laatstgenoemden stellen vast dat de dijk 'sijn begin neemt met het hecken op het gescheij van Elden' (dus bij de Kleefse Wal) en eindigt 'eenige roeden boven aan een hecken' dat het ambt Over-Betuwe altijd met de klokkenslag gemaakt had 'sonder hulp van die van Huissen'. De Betuwnaren nemen hier geen genoegen mee en verzoeken de Huissenaren de oude archiefstukken uit 1433 nogmaals te bestuderen.

Het dijksignaat vermeldt twee jaar later op 24 augustus 1712 dat de dijkgraaf van de Over-Betuwe de dag ervoor op de Holthuizer dijk is geweest. Hij constateert, dat buitendijks tegen het huisje bij de waaij aan de voet van dijk gegraven is. Dat is niet alleen strijdig met de chiering (keur), maar het kan bij hoog water zeer nadelige gevolgen hebben, omdat de waaij binnendijks 'een groote trek en quelling veroorzaakt'. Derk Brants, pachter van de 'bouwinge Groot Holthuisen' zal worden aangeschreven om binnen 14 dagen na ontvangst 'der missive' de zaak te klaren.

We horen een hele tijd niets over de Holthuizer dijk tot 1725. In dat jaar klaagt de Overbetuwse ambtman bij die van Huissen over het onderhoud van de Holthuizer dijk¹²⁷. In een brief van 2 mei laat hij weten, dat 'den Holthuizer dijk beginnende boven 't dorp Elden en vervolgens hoger op tot aen eener hecken over den Cleefsen bodem leggende zedert eenige jaeren herwaerts door de ingesetenen deses ampts is verhooght en gerepareert om daer door den overloop der wateren te beletten'. Het Overbetuwse ambt heeft besloten om de dijk met 'drie voet aerde' te verhogen. Ze zijn al begonnen met het 'afhouwen' van het houtgewas aan de voet van de dijk om de boel ook daar te versterken. De ambtman wijst echter op de lage Huissense dijken boven en beneden de stad. Bij hoog water en, ijskropping' dreigt niet alleen de Overbetuwse dijk over te lopen, maar ook die van Huissen zelf 'en een doorbraeck causeren'. Daarbij zou ook het 'beneden districkt tot aen de stad Gorcum een irre parabile schade' oplopen. Kortom: de Betuwse ambtman verzoekt aan de 'Regeringhs Raden van 't Hartogdom Cleve en Marck' om de Huissense dijken met 2 á 3 voet te verhogen.

Op 7 augustus 1725 volgt het antwoord uit Kleef. De Huissense dijk zal onder andere aan de binnenkant 'met een sort aerde' ongeveer één voet worden opgehoogd, ook 'tegens den Tighel Cuijl'. Het werk zal plaatsvinden 'bij het eerste bequame weer inde aenstaende herfst soo haast de aerde bij laagh waeter te bekomen is'.

Voor wat betreft de Holthuizer dijk ontvangt Simon van Diepenbroeck, rentmeester van de koning van Pruissen in Huissen eind 1727 een brief van de heer van Huissen¹²⁸. Daarin schrijft hij, dat hij op 19 november j.l. een verzoekschrift van dijkgraaf en heemraden van Over-Betuwe heeft ontvangen 'tot removeren van de opgaende Boomen, als anders staende aen den binnen voet van den Holthuser Dijk'. En weer wordt teruggегреpen naar het akkoord van 1433 met de 'conditie, dat Aerndt van Holthusen sijnde damaels eigenaer van Holthusen, off sijnen erven met voorseijde dick in geene wijs te doen soude hebben. Soo wat schaede, krot¹²⁹ off hinder daerop quame, off hier naemaels komen mogt'. De brief gaat als volgt verder:

¹²⁷ APO 1400-1838, inv. nr. 2625.

¹²⁸ APO 1400-1838, inv. nr. 2617 en 2626.

¹²⁹ slechte toestand (WNT).

'Soo is den voorseijde Aernt van Holthusen niet alleen gegondt, maer gebeden, en gegondt door Johan Heer tot Homoet en Wisch ende Gerit van Wije in der tijt amptman in Overbethu ende Gijsbert van Ranwick heer toe Doernick, Jacob van Aem, Willem Hoeyck, Berndt Hackvoert ende Otto van Herven sementlijcke Heijmraden in Overbethu den voornoemde dijk tot het gemeijne landts orber of welsijn te bepalen, binnen dijcks en buijten dijcks van boven bis beneden toe, soo veer voorseijde dijk reickt en keert omdat denselven avermits den paden tot bet[?] gesteckt, besteunt en bebreedt souden werden. En daerbij is door voorseijde heeren van des gemeijne landts wegen aen Aerndt van Holthuysen voorseijd en sijn erven, off wen Aerndt van Holthusen off sijne erven dat bevelene weren, gegondt het houdt daarvan te mogen houwen, knoten en gebruycken tot sijn en sijnen erven besten orber en welgevallen'.

De werkzaamheden aan de Huissense dijken schieten evenmin op. Sinds de brief van 1725 aan het Betuwnaren tot 1728 gebeurt vrijwel niets aan de Huissense dijken. Dijkgraaf en heemraden van de Over-Betuwe dienen daarop in 1728 een request in bij de Staten van Gelderland over de verhogingen van de Huissense dijken¹³⁰. Bij het voeren van de 'Eertschouw op den Rhijn' op 1 augustus jongstleden zien ze bij het passeren van de Huissense dijk boven de stad tot aan Angeren, dat de dijk daar nog steeds met '2 á 3 voeten met mest en aertdammen' is opgehoogd. Die voorlopige ophoging was bij hoog water in 1725 geschied en de dijkstoel had bij Huissen herhaaldelijk op aangedrongen om de dijk definief op te hogen. Ook hier wijzen dijkgraaf en heemraden de Gelderse Staten op het gevaar van inundatie van de Betuwe tot aan Gorkum toe. En of de heren Staten zelf 'aen sijne Koninklijke Majesteijt van Pruijsen' willen verzoeken dat 'de nodige ordres tot verhoginge der meergenoemde dijken voor den aanstaende winter moogen gestelt worden'.

Wat er na die tijd allemaal heeft plaatsgevonden tot 1740, weten we niet. Wel, dat op 23 december van dat jaar bij hoog water de Malburgse Schaardijk en de Griftdijk boven Elden het hebben begeven. Beide doorbraken veroorzaakten diepe kolken¹³¹. De Malburgse Polder liep geheel onder. De Holthuiser dijk werd hierdoor bedreigd.

Op 21 september 1741 klommen de Betuwnaren weer in de pen en stuurde een brief naar de Pruissische koning. Ze kregen op 7 november antwoord van de heer J.P. Raesfelt, 'extra ordinaris Envoye van sijn Majesteijt'¹³²: 'sijn majesteijt heeft altijt getragt te geeven de blijken Uwe Hooggeborene koomen te bewilligen aen die verhooging', maar.... dat de betreffende dijken 'genoeg verhevenheijt om te bevrijden de aerde of gront van sijn majesteijt'. Zij twijffelen ook 'geensints dat 't interesse van geseghde verhoging niet willende opbrengen alle de onkosten die sij kunnen optellen'. Kortom de Raad en Domeinen van zijne majesteit in Kleef zullen niet nalaten om deze zaak in De Haag voor te leggen.

Op 15 november richt de dijkgraaf van Over-Betuwe zich weer in wanhoop tot de 'krijghs en de Domaine Camer tot Cleve' over de verhoging van de Huissense dijken¹³³. Hierin somt de dijkgraaf nog eens de toestanden op, die zij tijdens de aardschouw in 1727! op de Huissense dijk aantroffen. Het is niet hun intentie geweest, aldus de dijkgraaf in zijn brief, dat de Huissense dijk boven de stad 'extra ordinair boven vorige jaeren behoorde verhoogt te worden' zoals die van Kleef hadden gesuggereerd. De Betuwnaren verzoeken voor de zoveelste keer, dat 'den voorseyde dijk in sodanen staet van hoogte en breedte voor desen aanstaende winter moge werden gebragt...'.

¹³⁰ APO 1400-1838, inv. nr. 2505.

¹³¹ Van Hemmen 2000.

¹³² APO 1400-1838, inv. nr. 2505.

¹³³ APO 1400-1838, inv. nr. 2505.

Dijkgraaf en heemraden van de Over-Betuwe krijgen op 20 november 1741 al antwoord terug van de Krijgs- en Domeinkamer in Kleef en worden als volgt afgepoeierd¹³⁴. De magistraat van Huissen zal 'enige gelder' verstrekt worden voor de reparatie en ophoging van de Huissense dijken. De magistraat zal er verder op toezien, dat de ophogingswerkzaamheden aan de minst biedende aannemer 'verdingt' wordt. Verbliven wij als goede burens met de meeste hoogachting enzovoort. 'Der herren dienstwillige gute freunde und nachbahren, königh Pruijsen würcklich geheimer Etats ministre und zur Clev Marckischen Kriegen und Domainen Camer verordne ... Prasident, directores vice, director und rätthe'.

In 1751 is de Malburgse dijk doorgebroken (zie ook kaart 33) en stond de Malburgse Polder blank. Kennelijk zijn de ophogingswerkzaamheden van de Huissense dijken deugdelijk uitgevoerd, want het duurt tot 9 juli 1753 eer we wat over die kwestie vernemen. De Overbetuwse ambtman kaart nu weer de slechte staat van de Holthuizer dijk aan bij die van Huissen¹³⁵. Hij gelast om 'ten eersten bij dit droge seisoen door de inwoonderen van Uedele aanbevoolen schoutampt dien Holthuiser Dijk op een behoorlijke hoogte en breedte als den Huissense dijk te laten brengen, waerop mij sal verlaten'. Of dit is gebeurd valt te betwijfelen, want in 1754 moet de dijk tussen Holthuizen en Huissen zijn verzakt. Dijkgraaf en heemraden van Over-Betuwe spreken de directeur der Domeinen de heer Munts hierover aan. In hun brief van 13 augustus 1754 melden ze dat bij het voeren van de schouw de verzonken dijk tussen de stad Huissen en Holthuizen slecht gerepareerd is. Er is wat losse grond aan de binnenkant van de dijk gestort (en dus gevoelig voor 'doorsijpinge'). De verzakkingen hadden met karren 'vast in malkanderen moeten gevaeren en opgereden zijn geworden'. En dan komt het oude liedje weer, dat de kans bij hoog water in het aanstaande winterseizoen groot is dat de Betuwe tot aan Gorkum onder komt te staan. En of die van Huissen de dijk deugdelijk willen repareren.

Precies drie jaar op 13 augustus 1757¹³⁶ later schrijft de Betuwse ambtman aan die van Huissen, dat de Holthuizer dijk 'omtrent alle defecten gerepareert zijn', de Huissense dijken zich echter in dezelfde staat bevonden zoals hij bij 'laatstleden ijsganck en hoogh water' aantrof. Er was niets aangedaan, hetgeen toch bij 'bequame saisoen hadde behoort te geschieden'. Bij deze verzocht hij de dijken met de nodige karren en manschappen op te maken.

Met kerende post krijgt de Overbetuwse ambtman van Randwijck ('residerende te Bommel') op 15 augustus een epistel terug van de dijkgraaf¹³⁷. Nederig bekennen zij de Holthuizer dijk 'niet ter bequame tijd behoorlijk verhoogt, aangeset en de versinckingen opgemaakt' te hebben. Tot hun leedwezen moeten zij verklaren 'daartoe door de krijgs troubelen, die in deesen lande god beetert heerschen ten eenemaal buyten saat te zijn gemaekt'..... 'Niet alleen alle in den Ampte maar ook zelfs in de stad van Huissen wonende bouw en voerlieden sonder eenige exemptie en zelfs die gequalificeerde vrijheeden hebben, daarvan niet uijtgesloten, met paarden en manschap telkens tot Wesel dienen moeten gelijk dan den laatsten dienst waarvan zij nauwelijx thuis gekomen zijn gehele 17 daegen geduurt heeft en nu al weeder dagelijx ses karren met twee paarden bespannen opnieuw geeijscht worden'. De geërfden en bouwlieden waren niet eens in staat 'om ter bequamen tijd' hun koren binnen te halen en de landerijen te bebouwen; laat staan dat zij de nodige reparaties aan de dijken van de stad en het ambt konden uitvoeren. Het spijt hen dat ze door zulke droevige omstandigheden niet in de gelegenheid waren hun dijkplichten te vervullen. Ze zijn 'daarover waarlijk seer aangedaan'. Zij hopen bij 'andere gelegentheden sulx te kunnen betonen'.

¹³⁴ APO 1400-1838, inv. nr. 2505.

¹³⁵ APO 1400-1838, inv. nr. 2628

¹³⁶ APO 1400-1838, inv. nr. 2507

¹³⁷ APO 1400-1838, inv. nr. 2507.

Hierna blijft het een paar jaar stil tot 1762. In dat jaar op 19 november om precies te zijn zenden dijkgraaf en heemraden van de Over-Betuwe een brief aan de domein kamer te Kleef¹³⁸. Het gaat over 'een deels der muur om de stad Huissen aan de noordoost of Rhijnkant door outheijdt en 't uijtpassen van 't water 't welck doorgaans van winter tot winter bij hoogte van de Rhijn veel voeten hoog daartegen staat in eenen zeer slegten en gevaarlijken staat gesteld is'. Ook andere delen van de muur staan op instortingsgevaar, omdat 'den gront aan de binnenzijde van die muur in de stad so laag is, dat 't water bij hoogte 2 a 3 voeten hoger tegens dit oude en swacke muur staat...'. Dan zou de gehele Betuwe 'tot onbeschrijflijke schade geïnunderd worden'. Bovendien zitten zo veel gaten in de muur, 'dat als het water ertegen staat, soo veel doorloopt dat men wel met een aak door de stad varen kan....'. De Overbetuwse ambtslieden hebben met ontsteltenis kennis genomen van deze toestand en willen 'in dier voegen den goeden staat van de dijcken en queldammen nog de Betuw nog Huissen voor inundatie verzekeren'. Zij bepleiten dat op korte termijn actie wordt ondernomen om aan deze uiterst gevaarlijke toestand het hoofd te bieden. Ze stellen voor om de grond aan de binnenzijde van de muur ten minste zo hoog op te werpen als het hoogste water geweest is.

Klein Holthuizen als dijkmagazijn

In de jaren 1761-1765 fungeerde de boerderij Klein Holthuizen van Wander Koopman als dijkmagazijn. De noodmaterialen waren in een aanbouwje 'aan zijne behuising' ondergebracht. Hij kreeg vergoeding voor de opslag van de noodmaterialen, maar die is kennelijk nooit uitbetaald. Wander verhuisde in 1765 naar de Danenborg in Huissen en raakte aan lager wal. Koopman heeft zich van tijd tot tijd bij burgemeester Gaijmans te Arnhem en heemraad van Over-Betuwe gemeld en verzocht om betaling. Zijn verzoeken werden daar en tegen telkens afgewezen. In 1769 verzocht hij de nieuwe bewoner van Klein Holthuizen, J.K. Veeren¹³⁹ om bij de ambtman van Over-Betuwe voor de vergoeding lopende over de jaren 1761-1764 aan te kloppen. En aldus gebeurde¹⁴⁰. In een brief gericht aan de Overbetuwse ambtman legde Veeren de situatie uit. Wander Koopman had twee getuigen, te weten Derk de Haar en Gerrit van de Weert, beiden 'wonende in de nabuerschap van klein Holthuisen'. Ze verklaarden zeker te weten, dat Koopman in die jaren de materialen 'tot gebruik van den Holthuser dijk bij watersnoot aan zijne behuising in bewaring gehad heeft'. Zo 'gebruik ik daartoe de vrijheid met ootmoedig verzoek dat U hooggeb. etc. de goedgunstigheid gelieft te hebben, om dien mensch die thans na zijne betuiging in droevige armoedige omstand en leeft, in dezen tot zijne voldoening te verhelpen terwijl ik de eer heb met alle hoogagtinge te blijven'. Ondertekend door J.K. Veeren.

Hieronder volgt de getuigenverklaring:

'Ick hierondergeschreven schepen en secretaris der stad en des Ambts Huissen certificere en attestere hiermede dat op heeden dato Derk de Haar en Gerrit van de Weert zijnde nabueren van klein Holthuisen aan mijn verklaart hebben, wel en zeker te weeten dat dezer Wander Koopman in de jaren 1761, 1762, 1763, en 1764 de materialen tot gebruik van den Holthuser dijk bij watersnoot gedestineert aan zijn huijs op Klein Holthuisen in bewaring gehad heeft.

Huisen den 8 junij 1769.

J.K.B. Veeren

Gezamenlijke schouw en ciering van de Huissense dijken

Tijdens de conventie van 9 april 1770 sluit het ambt Over-Betuwe een akkoord met dat van Huissen over de gezamenlijke schouw en ciering van de Huissense dijken¹⁴¹. Een 'separaat articul' wordt op 27 juli toegevoegd. In een brief van 21 juni 1774 van de Overbetuwse dijkgraaf aan de Krijgs- en domain Kamer in Kleef komt de Huissense dijk ter sprake¹⁴². Tijdens de chier- en loofschouw van de

¹³⁸ APO 1400-1838, inv. nr. 2508.

¹³⁹ Veeren was schepen en secretaris van Huissen.

¹⁴⁰ APO 1400-1838, inv. nr. 2635.

¹⁴¹ APO 1400-1838 inv.nr. 1881.

¹⁴² APO 100-1838, inv. nr. 2511.

Huissense dijk op 3 mei, samen met P.W. Engelberts (eigenaar van Groot Jermelo) en de heemraad van Huissen, zagen ze dat afgelopen winter 'sterke afplassingen aan de buitensijde des dijcks door het hoge water veroorzaakt waren'. Hoewel volgens Artikel 48 van de 'generale chieronge' alle 'afgevalle, afgeplaste, afgespoelde dijcken' voor de aardschouw weer met graszoden 'sullen worden aangeset', was dat op 3 mei nog niet gebeurd. Evenmin waren de dosseringen (hellingen) van de dijk niet geëgaliseerd conform artikel 9. Wel waren enkele dijkvakken van het Ambt Huissen 'na behooren volgens de gedane chieronge gemaakt,' aldus de dijkgraaf. Een minpuntje was wel, dat 'de twee vacken beginnende met de paalen waar opgeschreven staat Stadt Huissen, het eene lang 62 3/8 roeden en het andere 187 Roeden van 16 voet Amsterdamse maat waren ongemaakt blijven leggen'. Zo heeft de dijkgraaf van Over-Betuwe een oordeel gevraagd: wat 'sijn hooggeborenen hier inne te doen stonden'. De heemraden beslisten, dat 'door den dijkschout 1, 2, 3 en 4de maal over regt soude laten roepen, oft er iemand was, die wilde looven', zodat de 'afplassingen' nog binnen de tijd van veertien dagen volgens de chiering zou worden gemaakt, enzovoort.....

3.3.5 Ontwikkelingen in de negentiende eeuw

In de negentiende eeuw bereiken ons steeds meer berichten over de bezitters van de diverse Malburgse boerderijen. Voor wat betreft het landschap van de Malburgse Polder en de Margarethapolder veranderde er aanvankelijk weinig. Wel speelde de Malburgse veerдам een cruciale rol in de afvoer van het Rijnwater. De rol van 'Den Haag' werd steeds groter bij het beheer van de rivieren. Kribbenaanleg was geen lokale aangelegenheid van landaanwinning meer, maar werd landsbelang om de vaargeul op zijn plaats te houden vanwege de veiligheid en voor de scheepvaart.

Geen vee op de dijken

Omstreeks 1800 gaat er een waarschuwing van het ambt Over-Betuwe uit om geen vee op de dijken te laten grazen¹⁴³. Hierbij wordt verwezen naar artikel 12 'der Generale Chierong' van de conventie van 1770. Niemand mag eenige paarden, beesten, varkens of schapen aan de dijken' laten gaan om te weiden. Dit artikel wordt op sommige plaatsen niet behoorlijk nagekomen en veroorzaakt bij de 'dijkwerken onder Lent en Oosterhout groote ongelegentheid'.

De verpondingskaart uit circa 1810

Evenals voor de Betuwe zijn voor Huissen en Malburgen zogenaamde verpondingskaarten gemaakt¹⁴⁴. Afbeelding 38 betreft een uitsnede van de verpondingskaart van de kerspel Malburgen. Rechtsonder ligt de kolk achter de Malburgse schardijk uit 1740 en/of 1751. Daarachter de Malburgse Gemeente met rechts boerderij de Oude Tol en geheel links de Bakenhof. Langs de Malburgse veerдам (scharldijk) treffen we de nieuwe Tol aan, bovenin het Malburgse veer.

¹⁴³ APO 1400-1838, inv. nr. 2061.

¹⁴⁴ Gelders Archief. Collectie verpondingskaarten, archiefblok 0873, inv. 80.

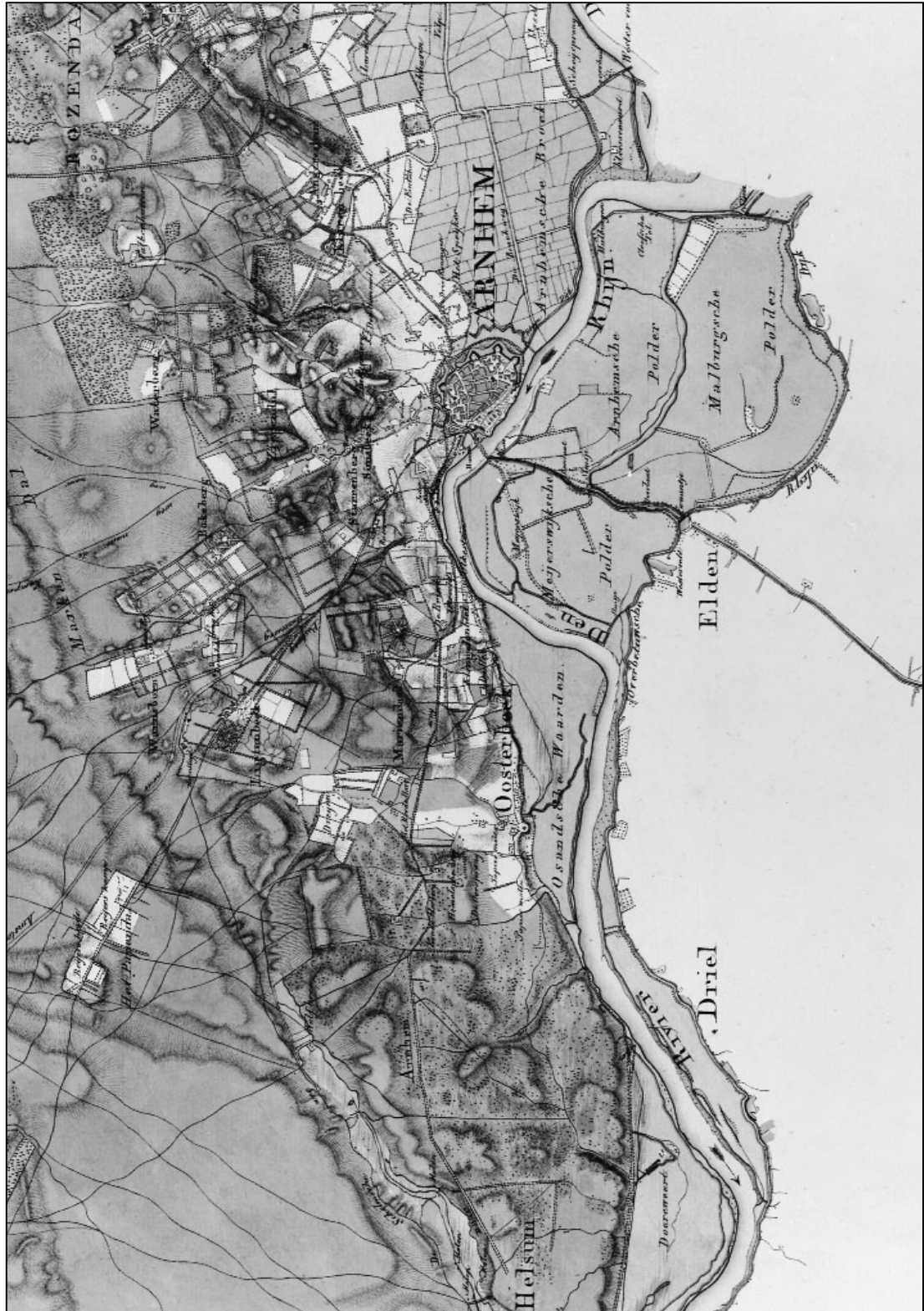

Afb. 38 Uitsnede van de verpondingskaart uit circa 1810

*De overzichtskaart van Malburgen door De Man uit 1810*¹⁴⁵

Afbeelding 39 toont een fraaie kaart van Arnhem en omgeving en is gemaakt door De Man. De oude meanderbochten van de Rijn zijn duidelijk op de kaart zichtbaar. De Rijn maakt bij Malburgen een fraaie kronkel. De Meinerswijkse Polder, de Arnhemse Polder en de Malburgse Polder zijn als weiland in gebruik met uitzondering van een boomgaard bij de boerderij Groot Jermelo en het akkerbouwgebied van de 'Bakenhof'.

¹⁴⁵ Kopie bij bibliotheek 'De Haaff' in Wageningen.

Afb. 39 Overzichtskaart van Malburgen door De Man uit 1810

*Versterking van de waterkering langs de stad Huissen*¹⁴⁶

In de jaren 1807-1811 hebben de beide ambten de Huissense dijk gekeurd en geschouwd. Er blijkt nogal wat te mankeren aan de dijk. De mankementen zijn vastgelegd in een memorie voor de Overbetuwse dijkgraaf Van Randwijck, die we integraal hebben overgenomen.

'Verslag van de executie der secutering mede delen aan de waterkering des ambts Over-Betuwe langs de stad Huissen'.

1e de waterkering die voor dat Molenaars Huis staat door middel van een in het rijshout bewerkte kade met twee voeten verhoogd en te gelijk de buiten talue van dezelve bevestigd dit werk vangd aan bij den Bandijk en gaat benedenwaarts ter lengte van 12 fl roeden.

2e van daar naar beneden als de buiten dosseering zeer deffect, dezelve in met een suffecente ruwaard voorzien ter lengte van 18 roeden.

3e Benedenwaarts deze plaats ter lengte van 4 roeen is aan de waterkering niets gedaan overmits de muur waartegen de waterkering is rustende als van ene genoegzame soliditeit word geoordeeld en ook om dat agter dezelve ten goede en genoegzame aarde wal word gevonden, welke nagenoeg de hoogte dat van dijken boven en beneden Huissen houdt.

4e Dan bevind zich een huis in de waterkering welks muurwerk door middel van een stenen pinant gemetseld tusschen de twee vensterramen is versterkt en aan het beneden einde is een anker inde muur gebragt hetzelve gevestigd aande zijdmuur van dat huis.

5e beneden het gemelde huis is wederom een lengte van 6 roeden daar aan de waterkering niets is gedaan int consideratie, dat de buitenmuur nog als sufficient niet allenig word geconsidereerd, maar ook bestaat agter dezelve een genoegzame aarde wal welke ok een hoogte hout nagenoeg gelijk aan den bandijk.

6e benedenwaarts ter lengte van 4 roeden is de buite talue der waterkeing met een sufficiente ruwaard voorzien.

7e Vandaar naar beneden ter lengte van 9 roeden is aan de waterkering niets gedaan alzo dezelve als genoegzaam sterk te houden is geconsidereerd.

8e Dan komt een distantie van 20 fl roede tot aan de poort, waar de waterkering uit huizen en muurwerk bestond over deze gehele lengte is buiten om het muurwerk een rijse berm gelegd en de waterkering daar door versterkt tot de hoogte van den Bandijk; voor zoverre binnen dezelve huizen staan op een plaats, waar het open was in deze distantie is de hoogte der waterkering circa een voet hoger genomen.

9e De waterkering word bij hoog water afgebrooken, door de uitgang uit de stadspoort overmits de vloer der poort circa 4 fi voet lager legt dan de waterkering is opgetrokken moeten worden. Egter zijn door deze poort twee gemetzelde pinante met groeven voorzien in welke groeten schotbalken worden gelegd door welk middel als het water hoger stijgd dan de vloer der poort de indringing van het water word belet.

Drie schotbalken zijn bij de hand gebragt en kunnen bij de inspectie geexamineerd worden.

¹⁴⁶ APO 1400-1838, inv. nr 2514.

10e Eindelijk van gemelde poort tot aan den Bandijk beneden de stad Huissen ter lengte van 103 roeden is de swakke staat dezelve buite taluw door middel van sufficiente rijsbermen en beruwaarding versterkt, de te lage plaatsen opgehoogd en over het algemeen gebragt voor ? ordre de waterkering op zich zelve bestaat tot een voet boven den Bandijk beneden de stad gelegen, tegen de huizen is de hoogte een voet minder.

Tot dezen verrichten arbeid is het rijshout uit de Hertoglijke Rijswaard geladen, en naar het werk getransporteerd ten bedrage van 8541 bossen, maar overmits dit rijshout van een gering volume is geweest zo word hetzelfde door de heer Hakstro deze [...] van de Hartoghlijken Rijswaard waar zich het hout is geleverd, geestimeert dat 228 bossen tot een ordinaire vim rijshout gehoren zodat dan moet gerekend worden dat an dit werk is geemployeerd 37 vim 115 bossen maat hout.

Boven dit hout is nog van wegen hoogst gemelden grootHartog geleverd ten dienste van deze [...] ings middelen 13600 kub palen mitsgaders zeven en dertig duizend zeshonderd agt en veertig wiepe¹⁴⁷ banden blijkens verklaring sulit.

Dog overmits onder het werk word bevonden dat de bovenegemelde kubpalen niet toereikend waren om al het nodige daarmede te verrichten zo is men om door dit gebrek het gehele werk niet te doen stil staan, genoodzaakt geweest van elders palen te doen aan voeren. Daartoe is van de landsmateriale te Pannerden voor handen zijnde tot dit werk aan gebragt en 3064 stuks palen en van den ambt Over Betuwe 4500 te zamen 7564.

Blijkens verklaring sub B

Tot bevestiging van de voorgewerkte rijsbermen was nodig dat op de platte lagen zoals deze rijsbermen zijn bewerkt, zware ballast gebragt daar toe is ten eerste instantie gebruik gemaakt van de steene welke van het oude en omgevalle muurwerk konden worden geïmploiteerd. deze heeft men laten opnemen en op de lagen werken, maar overmits men bevond , dat deze specie tot de volle ballast niet toerijkende was, is men genoodzaakt geweest om uit de rivier de nodige grind te doen baggeren en dezelve met karren te doen aanvoeren en die grind door middel van kruitwagens op het werk te brengen, dit heeft zich een zeer aanmerkelijke quantiteit bedrage als blijkende uit een verklaring dat zulks bedragen heeft 365 stakens.

Tot aanvulling der rijsbermen ende te doene verhogingen heeft men door middel van karren de nodige aard op die evengelijk de grind [...] agter het werk doen aanvoeren en ook met kruitwagens op het werk doen brengen

De kruitwagens en gangen die tot dit werk zijn geemployeerd heeft men van 's lands materialen te Pannerden in voorraad zijnde gereguineerd en zijn dezelve ook dien ten gevolge aan het werk gekomen ten getale van 32 kruitgangen, 24 kruitwagen blijkens verklaring lit D

Nagedanen arbeid zijn van dezelve nog voor handen 22 kruitwagen 17 kruitgangen blijkens verklaring Lit E.

En overmits deze materialen weder in 's lands magazijn behoren bezorgt te worden, zo geeft den ondergeschreven etc. in bedenking of de nog voor handen zijnde met wederom naar Pannerden zullen moeten worden getransporteerd ende door het gebruike verminderde materialen ge supplied.

¹⁴⁷ Ineengewerkte bos rijshout die met tenen banden is samengebundeld tot een goed gesloten rol. Gebruikt voor o.a. zinkstukken. WNT.

De kosten van deze gehelen arbeid is van wegens het transporteren van het rijshout, baggeren en opvaren der voorgemelde grindspecie en andere arbeidslonen, sijnde specifiek begrepen in zeve werkljsten aanvangende met de ... oktober en gaande tot den 1e december dezes jaars bedragen te samen de somma van ----- f 1712 - 9- 4

Door dezen aangewende arbeid en de daartoe geïmpendeerde kosten, is dan naden zo zwakken staat der waterkering in een sufficiente waterkering herbragt gewoden zodanig ingericht, dat dezelve in staat is om de vermeerderde attacques van water en ijskropping opgezet te kunnen [.....], zodat daar in zelfs boven de bandijken in deze [....], bestaande komt te excelleren, ook is het verrichte werk van dien aart, dat indien het plan van radicale? herstelling nog enigen tijd in deliberatie mag te blijven ten gevolge dat de executie van zulks eenen kostbare onderneming nog in eenigen tijd geen voortgang soude hebben dan nogtans dat werk met geringe kosten en moits en een geregeld toezicht der mate kan geconsidereerd worden, dat nog jaren agter den andere het leste effect sal kunnen presteren.

Het zij den ondergeschreven verging voor uw hooggeboren op te merken dat tot een geregeld toezicht principaal behoort te zorge, dat dit werk door geen baatzuchtige menschen worden mishandeld, alsmede dat hetzelfde bevrijd blijken voor het oplopen van vhee, hetzij hoornvhee, paarden, schapen of varken enz. alsmede dat over dezen dam geen rijtuigen kunnen passeren.

Het zal niet nodig zijn voor uw hooggeboren te refelecteren [m.t er] te moghen zal zijn zeker omtrent gene gepaste voorzieningen worden beraamt en uitgewerkt en zelfs is het werk in dezen aanstaande winter aan zich zelve zoud over gelate worden.

Waarom het dan den ondergeschreven onder eerbiedige connectie voorkomt dat diens wegens sufficiente bepalingen nodig zijn nemende daar om de vrijheid en met verschulden eerbeid het bepalen der middelen welke tot die eindens zoud kunnen dienen van uwe wijsheid aan te bevelen.

Hiermede zoude den onderschreven kunnen eindigen dan het komt hem voor dat het nodig is wegens de kosten die dezen arbeid heeft komen te bedragen te refelecteren, dat het natte weers gesteldheid als ok de hoogte van het water in de [..]urenderen arbeid zeer heeft bezwaard en waardoor twee artikelen bijzonder hoog in geld zijn gestegen als het aanvaren van het rijshout en palen in de Hartoghlijken rijswaard, Hebbende sulks kosten bedragen de somma ----- f 182 - 11- 8

Daar ook het andere met minder het werk heeft bezwaard, dat is het baggeren en aanvaren de zand en grindspecie Hebben de het baggeren en de grind allenig maar tot het werk bedragen des aanmerkelijke som van f 513 - 17. Te samen zijnde artikelen f 756 -8 - 9 Verder onleesbaar.

Illegale verhoging van de Malburgse veerdam door Roelof Vermeulen in 1810¹⁴⁸
Uit het verbaal van de landdrost van het Departement Gelderland voor de Politie en Oeconomie blijkt, dat Roelof Vermeulen, pachter van het Malburgse veer zonder toestemming van Rijkswaterstaat de veerdam verhoogd en verlengd heeft. Vermeulen verzoekt alsnog 'om den gelibelleerden veerdam op de tegenwoordige hoogte en lengte te mogen houden'. Er zijn nogal wat bezwaren vanwege de situatie in het riviervak en de aanwezige zandplaat voor de Malburgse veerpolder ten opzichte van de tegenoverliggende Arnhemse Broekdijk.

¹⁴⁸ APO 1400-1838, inv. nr. 3274.

Vermeulen moet binnen drie weken de veerdam, die op de zandplaat aangelegd is, tot op de oorspronkelijke lengte inkorten. Verder moet hij er voor zorgen dat de verhoging 'sal worden afgebroken en verlaagd, dat de gemelden veerdam op deszelfs punt in de rivier op acht voeten en bij de aansluiting aan den zomerdam op niet hoger dan elf voeten, beiden Arnemsch Peil komt te leggen'.

*Conflict tussen Vermeulen van het veer en de dijkstoel over de Malburgse Straat in 1815*¹⁴⁹

Roelof Vermeulen, pachter van het Malburgse veer, had een herberg en daarnaast - heel gebruikelijk in die tijd - een boerenbedoeining. Met een aantal andere boeren (geërfdens) in de polder beheerde hij de Malburgse Gemeente of Straat. Er waren afspraken gemaakt over het inscharen van vee in de 'Straat'. In het voorjaar van 1815 was Vermeulen niet met zijn beesten op de afgesproken dag verschenen, 'waarop de straat zoude worden beschaard', maar hij weigerde zelfs. Sterker nog, hij heeft de beesten later de straat opgedaan 'zonder zig aan den dijkstoel te stooren'. Hierop heeft de dijkstoel de beesten 'doen schutten door de veldwagter'. Roelof Vermeulen beweerde dat de dijkstoel 'tot de administratie der straat niet geregtigd was' en weigerde zijn beesten op te halen, zodat ze door de veldwachter op order van de dijkgraaf 'met geweld aan het huis van R. Vermeulen zijn teruggebracht'.

Hierop belegden de geërfdens van de Malburgse Straat een vergadering op 11 mei met de dijkstoel om deze kwestie uit de wereld te helpen.

Van de dijkstoel waren aanwezig:

Dijkgraaf A.G.G. Roijaards

Heemraad Herman Cremer

Heemraad Steven van Burick

Dijkschrijver J.T. Hackstroh

Secretaris van het polderbestuur Pilgrim

Van de 'Gequalific. Geerfdens':

1) G.H. Ranitz namens de erfgenamen Engelberts

2) [Heitzler]

3) Johanna Roeloffzen, geb. Koppers

4) Jan Smits

5) wed: J. Rutjes

6) H.J. Holtkamp

7) J.H. Lehnkering

8) Roelof Vermeulen

9) W. van Kesteren

Daarna heeft de dijkgraaf aan de 'presente geerfdens de navolgende propositien ter deliberatie overgegeven:

1) Heeft den dijkstoel ten regte de administratie der straat en der gemeente, aan zich behouden, en dus met regte geweigerd die administratie aan de ingezetenen van Malburgen die vanouds regt hebben om op die straat aan zekere bepaalde hoeveelheid te weiden over te geven.

Op welke propositie de gezamentlijke geerfdens, uitgenomen Van Kesteren en Vermeulen, hebben gedecideerd, dat de administratie der straat aan den dijkstoel zoude verblijven.

2) Hebben de presente geerfdens, uitgenomen de twee bovengenoemde personen, den dijkstoel gequalificeerd, om alle middelen bij de hand te neemen, dewelke tot handhaving dier administratie dienen mogten, belovende den dijkstoel daarin te guarandeeren.

¹⁴⁹ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. 8819.

- 3) Is bij de presente geerfdens besloten uitgenomen de twee bovengemelde gemelde geerfdens, dat den dijkstoel voor de polder van Malburgen een ander persoon tot bewaring der eigendommen, daarin gelegen, zouden aanstellen, indien de Richter van Zevenaar mogte sustineeren, alle directie voor deze personen alleen te behouden en dezelve dus voor de geerfdens van geen dienst mogt kunnen zijn'.

En zo werd besloten dat Vermeulen en Van Kesteren geen deel meer zouden uitmaken van de geerfdens van de Malburgse Straat. Het protocol werd na gedane voorlezing door de aanwezigen getekend behalve door Vermeulen en Van Kesteren.

Ulanen

Tijdens archiefonderzoek bij het Gelders Archief in Arnhem vonden we enkele potloodtekeningen¹⁵⁰. De tekeningen hebben niets te maken met de inhoud van het betreffende archiefstuk.

Op deze afbeelding staat een ruiter met op zijn hoofd een tschapka, een vierkant hoofddeksel. Vanaf februari 1815 droeg een bepaalde groep ruiters van het Pruisische leger deze hoofddeksels. De ruiter was een zogenaamde "Garde-Ulan" uit het 1e Garderegiment Ulanen.

In juni 1816 droeg Pruisen de Pruisische enclaves definitief over aan het Koninkrijk der Nederlanden. Daarna kunnen er in Huissen geen Pruisische militairen meer aanwezig zijn geweest. De tekening werd vermoedelijk dus in 1815 of 1816 gemaakt (behoudens het feit dat iemand later uit zijn herinnering kan zijn gaan tekenen). Of er überhaupt Ulanen in Huissen zijn geweest, is ons niet bekend. Diverse personen assisteerden bij de identificatie van deze tekening.

*Malburgse schaardam in 1825 in slechte staat: wie zal dat betalen?*¹⁵¹

Uit een request van de ingelanden en geerfdens van de Malburgse veerpolder aan de gouverneur van de provincie Gelderland 19 oktober 1825 blijkt, dat de Malburgse Schaardam zich in slechte staat bevindt. Nadat de veerpolder tijdens de regering van koning Lodewijk in 1808 publiekelijk is verkocht, is niet veel gedaan aan onderhoud van de schaardam. Dat de rivier 'hoe langer zoo meer in den gez: schaardam is ingebroken, hetwelk de requestanten vermeenen' is nog een gevolg van kribbenaanleg boven de veerdam uit die tijd. Bovendien heeft de jongste watervloed aardig wat schade aangericht. De situatie van de polder is zeer bedenkelijk en men vreest, dat 'bij een zwellende rivier dien dam bezwijkt', waardoor ook de Malburgse Polder en de Over-Betuwe gevaar lopen.

De districts-Commissaris van de Over-Betuwe, D.A.V. van Lynden, pleit op 5 november bij het gouvernement voor een subsidie om de veerdam te herstellen. Het gouvernement stelt Waterstaat in Den Haag op 17 november in kennis van de problemen rond de Malburgse Schaardam en vraagt om Rijkssubsidie. In 1826, mogelijk nog in 1825 staat de gouverneur de geerfdens toe 'om dadelijk met het werk eenen aanvang te maken'. De gouverneur maakt in zijn antwoord nog geen gewag over een bijdrage in de kosten. Immers eerst moet 'Den Haag' antwoorden.

¹⁵⁰ Gelders Archief, Domeinadministratie van Huissen en Malburgen, invnr. 18; voor informatie over ulanen zijn we dank verschuldigd aan Arie Bos, aan Joerg Dehn, en aan Klaus-Peter Merta, Sammlungsleiter Militaria van het Duitse Historisch Museum in Berlijn.

¹⁵¹ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027.

Dat antwoord komt op 6 februari van de 'Inspecteur Generaal Administrateur van den Waterstaat, Goudriaan'. Het verzoek om de kribwerken aan de voet van de Malburgse schaaradam te herstellen op kosten van 's Rijks wege is voorgelegd aan het Departement van Binnenlandse Zaken. Het departement heeft het verzoek 'ter kennis van Zijne Majesteit zijnde gebracht'. Die heeft het verzoek 'hoogst dezelve bij besluit van den 21e Januarij ll. no 109 goedgevonden het voorschreven departement te magtigen tot het doen uitvoeren der vereischte voorzieningen aan den Malburgschen schaaradam, met bepaling dat in de kosten daarvan begroot op fl. 14233,- van 's Rijks wege voor twee derden zal worden voorzien en het overige derde doorden Malburgschen veerpolder zal moeten gedragen worden'.

Op 3 maart 1826 laat de secretaris van de 'geërfden in den Malburgschen Veerpolder', Th. van Lamsweerde (eigenaar van de Bakenhof) aan het gouvernement weten, dat zij: 'stellig vertrouwd hadden', dat het Rijk het volle pond zou betalen. De geërfden zullen natuurlijk zorg dragen dat er fondsen worden aangesteld, maar 'wij vleien ons des niettemin dat het Gouvernement op een nader te presenteren rekwest ter ontheffing van dit 1/3 gunstig zal gelieven te disponeeren'.

*Schade aan de Malburgse dam door hoog water in het voorjaar 1845*¹⁵²

In een briefwisseling tussen Heer Th. Baron de Smeth, eigenaar van het Malburgse veer, B en W van de stad Arnhem en het Ministerie van Binnenlandse Zaken kwam het herstel en de kosten van de doorgebroken Malburgse dam nabij het veer in het voorjaar van 1845 uitgebreid aan de orde. Hieronder volgt een beknopte samenvatting. Bijlage 2 bevat de volledige briefwisseling.

De minister van Binnenlandse Zaken aan wie onder meer een verzoek tot subsidie is gevraagd, krijgt in een brief van 23 augustus de volgende toelichting op zijn bureau: 'Bij den hooge rivierstand in den laatst voorgaande winter bezweek de Malburgsche dijk in de nabijheid van het veer te Malburgen, en tot dus verre zijn er nog geene voorzieningen genomen, om die dijkbreuk weder te digten. Het betreffende dijkvak maakt een gedeelte uit van den Malburgsche veerpolder, en heeft niets gemeen met den Polder van Malburgen, van welke de eerste door eene kade geheel is afgescheiden. Over denzelven is geen erkend bestuur gesteld en het onderhoud van de bedoelde waterkeering is ten allen tijde door den eigenaar, nu de Baron de Smeth van Deurne, bekostigd. Men vermeent te weten, dat daartoe werkelijk verpligting op [U...G] bestaat, doch de bewijzen van dien zijn niet onder ons oog gekomen'. Kortom: Baron de Smeth wil niet meer alle kosten voor onderhoud en herstelwerkzaamheden van de Malburgse veerdam dragen.

In een lange brief van d.d. 29 augustus licht Baron de Smeth B en W van Arnhem in en nodigt hen 'ter bevordering van nabuurlijke verstandhouding....' uit om hierover 'nader in gemeenschappelijk overleg te treden' op maandag 8 september 'des voormiddags ten elf ure in het veerhuis te Malburgen met mij bijeen te willen komen'. De hoofdingenieur van waterstaat bericht dat f 6840,- als subsidie uit 's Rijks kas wordt verstrekt indien de dam overeenkomstig de bepalingen is opgemaakt. Het duurt tot februari 1846 voordat alle formaliteiten zijn afgerond.

¹⁵² Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027.

*Vergadering in het Malburgse veerhuis in 1838 over het toekomstig beheer van de polders*¹⁵³

Op 14 april 1838 vond 's morgens om 11 uur een vergadering plaats in het Malburgse veerhuis met de geërfden van Malburgen en het bestuur van de polder over het toekomstig beheer van de polders. Men begon met 'het opmaken van de stemlijste, op grond van artikel 155 van het reglement op het beheer der Rivier Polders in de Provincie Gelderland'.

Aanwezig waren:

van het bestuur: de poldermeesters G. Vermeulen en D. Smits, secretaris Pelgrim.

van de geërfden: J.H. Blaauw namens mevrouw de Gravin van Wassenaar,
B. Remie namens de erfgenamen van wijlen Baron van Lamsweerde, Poldermeester G. Vermeulen namens Baron de Smeth en de weduwe Vermeulen.
G. Witjes en T.B. Lindeman mede namens F. van Loon en B. [Tanner]
G. Mol namens het Burgerweeshuis te Arnhem
N. Camerman en J. Verburgt Jzn namens het St. Peters Gasthuis te Arnhem
J. Putters en P. Verwaaijen

van de kleine geërfden:

A. Middeldorp
P. Bouwman

De stemlijst zag er als volgt uit:

Mevrouw de Gravin van Wassenaar	7	stemmen
De Erven wijlen den Heer Baron van Lamsweerde	7	"
De Heer Baron de Smeth	5	"
De Heer Mr. Johan Weerts	4	"
De Erven wijlen mevrouw Rubel	3	"
De Domeinen	2	"
De weduwe Roedolph Vermeulen	2	"
Derk Smits	2	"
Frans van Loon	2	"
Pieter Heij[sing]	2	"
B. Tanner	1	"
weduwe Peter Leijser	1	"
weduwe Derk Peters	1	"
Gerrit Witjes	1	"
Thijmen Brands Lindeman	1	"

Onder het Groote Griet:

Het Burgerweeshuis te Arnhem	4	stemmen
De Heer Nicolaas Camerman	3	"
Het St. Peters Gasthuis te Arnhem	2	"
De heer R. Boonen	2	"
De heer Johannes Putters	2	"
De heer P. Verwaaijen	2	"
De heer G. de Roos	1	"
De heer G. van Essen	1	"

Na het vaststellen van de stemlijsten kwam het doel van de vergadering aan de orde, namelijk om het combineren of scheiden der administratie van dijk- en weteringen van Malburgen te wegen.

¹⁵³ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr.8819.

'Als zijnde tot dus verre de dijk van Malburgen, beginnende aan den Holthuizensche Dijk, tot aan de hekken op den hoek van den bouwhof der Hervormde Pastorij, door den grooten Malburgschen Polder, van daar tot aan de hekken op den hoek aan den Ossenkamp, uit de opbrengst van het weidegeld der straat, of der gemeente van Malburgen, en van daar tot aan het Malburgsche veer, door den Malburgschen veerpolder onderhouden, terwijl de weeteringen, sluizen en zomerkaden van Malburgen, door de groote Malburgschen Polder en het Grootte Griet moeten worden onderhouden'. Na enig heen en weer gepraat wordt besloten dat alles 'bij de oude administratie' zal blijven en dat tevoren van dijk en van weteringen afzonderlijke begrotingen en rekeningen zullen worden opgemaakt.

'Ten tweede: het toekomstig beheer van de Malburgsche Straat of gemeente, die als eigendom der ingezetenen van Malburgen, [...] door het Polderbestuur is geadministreerd, maar welken opbrengst nooit onder de Polderrekeningen is begrepen geweest, als zijnde [daaruit] bestreden de kosten van onderhoud des wegs en van het gedeelte des dijks hierboven gemeld'.

Ten derde: de regeling der tractementen en emolumenten van het nieuwe Polderbestuur. Hierover is bepaald:

'Dat elk poldermeester zal genieten: een jaarlijks tractement van twintig gulden. Terwijl het tractement van den secretaris wordt bepaald op veertig gulden. En aangezien de veldwachter der gemeente Huissen, voor het nazien der weteringen en het opzigt over de gemeente; tot dus verre uit de Polderkas van Malburgen eene gratificatie heeft genoten van eenentwintig gulden, vijf en dertig cents, zoo is men hier omtrent overeengekomen, om den veldwachter voor het vervolg een en twintig gulden jaarlijks te laten genieten, zullende bij eventuele vacature van dezen post, zulks nader in overweging kunnen gebragt worden'.

Ten vierde: welke geërfden ingevolge artikel 150 van het Reglement bij het opmaken van de begroting zullen assisteren. Bij algemene stemmen zijn hiertoe benoemd:

De Heer J.H. Blaauw

De Heer Mr. J. Weerts

De Heer P. Verwaaijen

'Terwijl het bestuur onderling heeft goedgevonden dat G. Vermeulen in de vergadering het voorzitterschap zal bekleden. En zijn hiermee de handelingen aan heden gesloten.

De secretaris van het Polderbestuur

Pilgrim'

Protest tegen het beheer van de 'Polder' van het Malburgse straatje¹⁵⁴

Het Malburgse straatje was in 1838 'hot item', want op 18 juni werd een Poldervergadering gehouden ten huize van de weduwe Van Burik in Malburgen. Er was in brede kring groot verzet gerezen tegen de resolutie van 14 april 1838 door de geërfden van Malburgen en het Polderbestuur genomen om het beheer van het Malburgse straatje bij dat van de Polder te leggen en daarmee te combineren. Op 29 mei waren de tegenstanders ook al bijeen geweest en hadden zich uitdrukkelijk verzet en geprotesteerd tegen het besluit. Niet minder dan 'Johannes Theodorus Wichman, beeedigd en behoorlijk gepatenteerd deurwaarder bij het vredegerecht van het canton Bemmell domicilie te Bemmell no 144' had deze vergadering op 18 juni bijeengeroepen 'op requisitie van:

- 1) den Hoogwelgeboren Heer Mr. Theodorus Marcellus Ignatius Aloijsius Baron van Lamsweerde, Lid der Ridderschap en Staten van Gelderland, Regter in de regtbank te Zutphen

¹⁵⁴ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 8819.

- 2) Mr. Josephus Johannes Gerhardus Franciscus Baron van Lamsweerde, agent van het Domein te Zutphen
- 3) Antonius Josephus Johannes Casparus Baron de Vooght, Lid van Gedeputeerde Staten van Noord Brabant wonende te s Hertogenbosch als in huwelijk hebbende vrouwe Lucia Maria Theresia Antoinetta Baronesse van Lamsweerde
- 4) Jonkvrouwe Elisabeth Maria Geertruida Frederica van Lamsweerde, zonder beroep, wonende te s Gravenhage
- 5) den Hoogwelgeboren Heer Theodoor Baron de Smeth van Deurne, rentenier, gedomicileerd in 's Gravenhage
- 6) Geertruida Helders weduwe Derk Peters, landeigenaresse onder Malburgen
- 7) Teunis Middeldorp, tabaksplanter onder Malburgen
- 8) Gerrit Witjes en
- 9) Hendrik Reijmers, beiden arbeiders wonende onder Malburgen'.

Het Malburgse straatje was een particulier eigendom van de geërfden. Zij betwistten de bevoegdheid van het Polderbestuur van de Malburgse Polder uitdrukkelijk 'om zich met hunne huishoudelijke belangen in te laten protesteerende van nietigheid en onwaarde van alles wat door gezegd Polderbestuur met betrekking tot het beheer over dat straatje mogt worden ondernomen' enzovoort.

*Klachten over het verhogen en versterken van de Malburgse dam in 1851*¹⁵⁵

Op 10 januari zendt de hoofdingenieur van Waterstaat een brief aan Gedeputeerde Staten van de provincie Gelderland over de klachten van de dijkgraaf van het Polderdistrict van de Lijmers over het verhogen en versterken van de Malburgse dam. De dijkgraaf vreest dat als de Malburgse veerdam te hoog zal worden, bij hoog water de dijk van de Lijmers het zal begeven met alle gevolgen vandien (zie ook paragraaf 3.3.4). De hoofdingenieur begint in zijn brief met de geografische ligging van de dijk:

De Malburgse dam begint bij de Overbetuwse bandijk en strekt zich uit tot het Malburgse veer. Het bovenste gedeelte van de dam fungeert als waterkering van de Malburgsen Polder; het benedenste gedeelte tot waterkering van de Margarethapolder of de Veerpolder genoemd. De hoofdingenieur gaat nu in op 'de vroegere gesteldheid van die dammen'. In de resolutie van de Staten van Holland en Westfriesland d.d. 23 November 1768 staan aanmerkingen op de memorie van de Kleefse Heeren over de verbetering van de Rijntakken aan. Hij citeert:

" Voor het jaar 1740 was Malburg (gelijk uit meenigvuldige bewijzen klaar is) seedert onheugelijke tijden een watervrije polder geweest, maar de Margareta-waard, even als de Arnhemsche uiterwaard, was enkel van een soomerdam voorsien, enz.

*In december van het jaar 1740 nu is de Malburgsche schoordijk ingebrooken, en als een gevolg daar van ook de Grietsche kleidijk*¹⁵⁶*; en seedert dien tijd heeft die Polder bij eene geswolle rivier het hooge waater telkens doorgelaaten tot tusschen het jaar 1752 en 1753; en in het jaar 1741 is de Nijmeegsche wegdijk tusschen Arnhem en den Overbetuwschen bandijk, die in December 1740 ook ingebrooken was, geslegt, en eerst weder herstelt in het jaar 1752, maar soo dat 'er teffens twee steene verlaaten in gemaakt zijn, de eene corresponderende op de principaalste doorbraak van den Grietschen kleidijk, om aan den afkoomenden stroom door den Malburgschen polder aftogt te geeven na de Lek, de ander corresponderende op den afkoomende stroom over den Margareta waard en den Arnhemschen uiterwaard. enz.*

¹⁵⁵ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027, no 60.

¹⁵⁶ In de tekst staat als toelichting in een voetnoot: "de dijk langs de Grift tussen Arnhem en Nijmegen werd de Grietsche kleidijk genoemd".

Op het aanleggen van die verlaaten wierden eindelijk die van Malburg bewoogen, om hunnen schoordijk tusschen het jaar 1752 en 1753 te herstellen en bestand te maaken teegen het hoogste waater, gelijk deselve seedert dien tijd tot hier toe daar teegen ook bestand gebleeven is. Eindelijk is eerst in het jaar 1754 de dam op den Margareta waard tot booven het peil van het hoogste waater verhoogt geworden. "

Hij voegt een extract uit een kaart van 1767 van landmeter Beijerinck toe (afb. 35), waarop de Malburgse dam als bandijk voorkomt, en de dam van de Margarethapolder nog wel zomerdam genoemd wordt, maar die toen reeds bandijkhoogte heeft gehad. Op een nota van 1803 staat:
'De hoogte van den Betuwschen dijk onder Elden 21 vt. Arnh. peil (6 el 59 dm)
De hoogte van den Malburgschen dam ruim 21 vt. Arnh. peil (6 el 59 dm)'.

Het is niet zijn bedoeling om het nut van een hoge Malburgse dam te bewijzen, maar hij wil aantonen, dat die dam al sinds 1754 en dus gedurende ongeveer 100 jaren bandijk-hoogte heeft gehad. Het departement van Binnenlandse Zaken nam in 1845 voor de hoogte van de dam 6 el 45 duim Arnhems peil aan en dus 'zeer teregt zorg droeg, dat de sedert lang bestaan hebbende hoogte behouden bleef, of althans niet overschreden konde worden'.

De hoofdingenieur verklaart, dat hij niet voor een hoge Malburgse dam is: 'ik acht dezelve nadeelig aan den geregelden afvoer van hoog opperwater en ijs, ook voor de Lijmers en voor de Over-Betuwe bovendams'. Met andere woorden: geef de rivier ruimte.

Bij de sieraing van 1850 wilde het Polderbestuur de dam aan het benedeneinde tot 6 el 50 duim opmaken en aan het boveneinde tot 6 el 58 duim Arnhems peil. De hoofdingenieur hechtte daar zijn goedkeuring aan onder de uitdrukkelijke bepaling, dat de kruin van den dam niet hoger dan 6 el 45 duim Arnhems peil mocht worden.

In december 1850 heeft hij de zaak in het veld opgenomen (zie hieronder) en geconstateerd dat 'eenige punten iets hooger, maar daarentegen ook weder eenige punten iets lager dan 6 el 45 duim Arnhemsch peil liggen' en hij meent dat bij het opmaken van de Malburgse dam, de gemaakte bepalingen niet zijn overschreden. Hij eindigt met de opmerking, dat er moet worden toegezien, dat de Malburgse dam niet hoger wordt dan door het departement van Binnenlandse Zaken is bepaald.

'Opneeming van de hoogte van den Malburgschen dam, gedaan den 19 December 1850.

1) De Malburgsche dam, behoorende aan den Polder van Malburgen.

Van ongeveer 290 ell: beneden de aansluiting tegen den Overbetuwschen bandijk (zijnde even voorbij de afweg door den Polder). 6.46 Arnh. Peil

Ongeveer 100 ell: verder benedenwaarts op den 1e draai in den dam: 6.47 Arnh. Peil

Vóór de aansluiting van den Huissenschen Polderdam aan den Malburgschen dam 6.45 Arnh. Peil

Ongeveer 170 ell: verder benedenwaarts 6.55 Arnh. Peil

Ongeveer 170 ell: verder benedenwaarts 6.62 Arnh. Peil

Voor het huis van Van Hoeven 6.56 Arnh. Peil

Aan het einde van den dam behoorende aan den Polder van Malburgen, en
het begin van dien behoorende aan den Hr: Baron de Smeth 6.42 Arnh. Peil

2) De Malburgsche dam, behoorende aan den Heer Baron de Smeth.

Tegen over het huis van Van Burik 6.42 Arnh. Peil

Op de 1e draai even beneden het huis van Van Burik 6.47 Arnh. Peil

Ongeveer 200 ell: verder benedenwaarts 6.42 Arnh. Peil

Op de 2e draai beneden het huis van Van Burik (even boven de steenoven)
6.42 Arnh. Peil

Op de 3e draai beneden het huis van Van Burik, bij het Malburgsche veerhuis
6.60 Arnh. Peil'

*Malburgse veerdam speelt belangrijke rol bij de waterafvoer van de Neder-Rijn*¹⁵⁷

In 1855 ontspan zich een uitgebreide briefwisseling tussen baron De Smeth, de hoofdingenieur van Waterstaat, H.F. Fijnje van Salverda, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Gedeputeerde Staten van Gelderland over de verdeling van de kosten voor het herstellen van de Malburgse veerdam. We hebben gezien dat de veerdam sinds 1749 als bandijk fungeerde. Deze was eigendom van De Smeth en hij draaide voor alle kosten van onderhoud en herstel op. Wel kreeg hij bij buitengewone omstandigheden in 1826 en 1845 een rijkssubsidie. En omdat in 1855 bij hoge waterstanden de Malburgse veerdam flink was beschadigd, diende De Smeth wederom een verzoek bij het rijk in. Hij wachtte kennelijk met de herstelwerkzaamheden tot men in Den Haag ten gunste van hem had besloten. Dat duurde voor de poldermeesters van Meinerswijk te lang. Op 18 april 1855 dienden zij een klacht in bij de Gelderse Staten vanwege de 'mingunstige staat van de schaaradam', en of de baron maar orde op zaken zou willen stellen om de schaaradam zo spoedig mogelijk te herstellen. Verontwaardigd lichtte De Smeth op 23 april de Staten in met onder meer de mededeling, dat de kosten van 'een zoo kapitaal waterkeerend werk, ten behoeve van achterliggende polders en belanghebbende eigenaren' niet alleen door hem kon worden gedragen. Om kort te gaan: 's lands veiligheid was gediend bij een deugdelijke veerdam (bandijk) en De Smeth vond het billijk als de lasten gezamenlijk gedragen zouden worden.

Hoofdingenieur Fijnje van Salverda als adviseur van Binnenlandse Zaken berichtte de Commissaris des Konings op 26 april over het verzoek van De Smeth. In zijn advies geeft Fijnje toe, dat de Malburgse veerdam 'bij de groote kronkeling van den Neder Rijn even beneden de IJsselmond, aan het Malburgsche veer' een beletsel vormt voor de geregelde afvoer van water en ijs. Maar, dat gebrek van de rivier wil hij juist in stand houden om een snelle afvoer te temperen zolang op de benedenrivier (o.a. bij Roodvoet beneden Maurik) nog belemmeringen bestaan. Daarom kan hij zich vooralsnog verenigen door een geldelijke bijdrage van het Rijk aan De Smeth te ondersteunen. Dat daarmee de bovenstroomse gebieden als de Lijmers en de Over-Betuwe groter gevaar liepen, vond Fijnje een teer punt dat aanleiding kon geven 'tot groote tegenspraak en reclamas, wanneer dit bekend mogt worden...'.

¹⁵⁷ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv.
nr. 9027.

Niet alleen Gedeputeerde Staten van Gelderland heeft zich over de zaak gebogen, maar ook het gecombineerd College van de Lijmers. Zij vragen advies aan ingenieur Fijnje over het wel of niet herstellen van de Malburgse veerdam en over de situatie rond de spoorbrug over de IJssel. Fijnje stuurt op 11 juli 1855 een lang epistel naar de Gelderse Staten. Het bestaan van de oude Rijnmond is volgens hem voor de Neder-Rijn en Lek een groot bezwaar vanwege een overmatige toevoer van water, terwijl bij ijsgang het Bijlands Kanaal en de Waal verstopt. De Lijmers wil zijn gebied beschermen door de Neder-Rijn meer water af te laten voeren en dat kan alleen als aan de overzijde de Malburgse veerdam verlaagd wordt. Hiermee wordt echter het probleem van opstuwing van het water verplaatst naar een lager punt langs Neder-Rijn en de Lek. Bovendien zou de IJssel dan nog minder oppervlakt afvoeren dan thans, wat de verzanding van de IJsselmond bevordert, aldus Fijnje. Hij is er van overtuigd, dat 'zoolang derhalve de oude Rijnmond niet wordt gesloten, en de beletselen benedenwaarts niet meerder zijn opgeruimd' de Malburgse dam voor het algemeen belang behouden moet blijven. Dat wil zeggen, dat de hoogte van de veerdam 6 el 45 Arnhems peil moet blijven zoals door zijn voorganger in 1851 is vastgesteld.

Bijlage 3 bevat de briefwisseling over bovengenoemde kwestie.

*Kaart van 1861 met de overstromingen tijdens hoog water*¹⁵⁸

Afbeelding 40 toont de gebieden die als gevolg van hoog water blank kwamen te staan in de winter van 1860/61. In januari 1861 trad de vorst in. De rivieren vrozen dicht. Op 28 januari kwam er beweging in het ijs, dat begon te kruien. De ijsschotsen kwamen over de Malburgse veerdam¹⁵⁹. De Malburgse Polder, de Stadswaarden en de Polder Meinerswijk staan blank. Verder zien we dat de overlaat tussen Oud Zevenaar en Babberich werkt. Het riviertje de Wildt voert het overvloedige Rijnwater om Montferland heen naar de Oude IJssel. De bedijkte Driedorpen Polder (Herwen, Aerdt en Pannerden) vormt een eiland tussen het Rijnstrangengebied in het noorden en de Bijlandse en Lobberdense waard in het zuiden. Vóór het graven van het Pannerdens Kanaal maakte dit gebied deel uit van de Over-Betuwe. In het zuiden staan de Duffelt en de Ooijpolder vrijwel geheel blank met uitzondering van de hoge stroomrug van Keken en Bimmen.

*Voorwaarden om in 1876 een doorgang in de Malburgse dam te maken*¹⁶⁰

In 1876 krijgt A. Vissers te Malburgen onder een aantal voorwaarden vergunning om een doorgang in de Malburgse dam te maken, ter plaatse van den afweg naar de gierpont van het Malburgse veer.

- Art. 1 Het midden van den doorgang is gelegen in het verlengde van de zuidelijke gevelmuren der bij het Malburgsche veerhuis behorende schuren, staande op het perceel, kadastraal bekend, gemeente Huissen, sectie A no 219.
- Art. 2 De doorgang verkrijgt eene breedte van 4 m.; de vloer wordt gelegd tot eene hoogte, overeenkomende met een stand bij wassend water van 12.30 m. + A.P. aan de Rijkspeilschaal te Arnhem.
- Art. 3 De keermuren der ingraving, breed in aanleg 0.44 m. worde gebouwd van klinkers in sterke basterdtras en voorzien van twee schotbalksponningen, op een afstand van 1.00 m. [hart op hart].
De bovenkanten der keermuren moeten reiken tot 10 cm. boven de kruin der kade. De schotbalken verkrijgen eene dikte van 8 cm., terwijl de bovenste schotbalk met den bovenkant der keermuren moet overeenkomen.

¹⁵⁸ Kopie van de kaart in bezit van Alterra.

¹⁵⁹ Kehl 1975.

¹⁶⁰ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027.

- Art. 4 Het is den concessionaris overgelaten de schotbalken met de noodige grondaanvulling ter geschikter tijd te plaatsen, wordende concessio- naris bij niet voldoening hieraan, ook voor de handelingen zijner onderhebbenden verantwoordelijk gesteld, wegens de nadeelige gevolgen, welke daaruit mogten voortspruiten.
- Art. 5 De uitbaking van het werk geschiedt door of vanwege den Ingenieur van den Waterstaat in het 2de Rivierarrondissement, P.H. Kemper te Utrecht, onder wiens toezigt de geheele uitvoering moet plaats hebben en aan wien van het voornemen om met de werken aan te vangen minstens 14 dagen te voren schriftelijk en vrachtvrij door den concessio- naris moet worden kennis gegeven.
- Art. 6 Worden deze voorwaarden niet stipt nageleefd, of wanneer zulks in het algemeen belang wordt noodig geoordeeld, dan moeten de krachtens deze vergunning gemaakte werken op de eerste lastgeving van den Minister van Binnenlandsche Zaken, voor rekening van den concessio- naris of van zijne regtverkrijgenden onverwijld worden opgeruimd, zonder aanspraak op schadeloosstelling te kunnen doen gelden. Bij nalatigheid geschiedt zulks op zijne of hunne kosten van Rijkswegen.
- Art. 7 De vergunning vervalt, wanneer daarvan op 1 Januarij 1877 geen volledig gebruik is gemaakt.

Behoort bij de beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 1 Junij 1876, no 74, 3de afdeeling.

Mij bekend,
De Secretaris-Generaal,
(get:) Hubrecht
Voor eensluidend afschrift,
De Secretaris-Generaal,
[...]

3.3.6 Ontwikkelingen in de twintigste en één en twintigste eeuw

In de twintigste eeuw vonden de meest ingrijpende veranderingen plaats sinds de bewoning van Malburgen. In relatief korte tijd werden de Stadswaarden en de Malburgse Polder vol gebouwd als onderdeel van de gemeente Arnhem. In de een en twintigste eeuw voerde Rijkswaterstaat samen met het Waterschap Rivier- renland het project Malburgen/Bakenhof uit, namelijk het terugleggen van de Malburgse bandijk (de voormalige veerdam) in het kader van 'Ruimte voor rivieren'. Hieronder behandelen we in het kort de belangrijkste ingrepen in Malburgen.

Bochtafsnijding van de Rijn aan de noordzijde van de Margarethapolder omstreeks 1905

De scherpe knik in de Rijn bij het Malburgse veer (afb. 41a) veroorzaakte bij hoge waterstanden opstuwing. Begin 1900 bedacht het Ministerie van Verkeer en Waterstaat een plan om dit euvel te verhelpen: een bochtafsnijding. Op afbeelding 41b zien we de doorsnijding in uitvoering (1903), waarbij het veerhuis zou worden gesloopt en de veerdam teruggelegd. Afbeelding 41c laat het resultaat van de doorsnijding zien. Het veerhuis werd gesloopt en even verder westwaarts op de grens naar de Stadswaarden herbouwd (zie ook paragraaf 5.3 en 6.2).

Afb. 41 Drie fragmenten van topografische kaarten uit 1898 (a), 1903 (b) 1927 (c) voor, tijdens en na de doorsnijding

Opheffing van de Marke van de Malburgse straat in 1907

In 1907 hebben de geërfden de Marke van de Malburgse Straat opgeheven. Ze verdeelden de gronden, in hoofdzaak grasland onder elkaar. De gemoederen raakten bij enkele geërfden danig verhit, onder meer bij de eigenaresse van de Bakenhof, de weduwe Marie Scheidius-Lüps. Zij waren namelijk niet uitgenodigd op de vergadering zoals ze zelf verklaarden. Ze mochten niet meedelen in de verdeling van de Malburgse Straat. Hoe dit verder afliep, is onduidelijk¹⁶¹. Kort na de sloop van boerderij de Bakenhof eind 1963 werd de voormalige Malburgse Gemeente en de gronden er binnen volgebouwd met bedrijfspanden en de nieuwe gevangenis van Arnhem.

Hoog water in 1926 te Malburgen

In januari 1926 stond de Malburgse Polder weer blank. De Malburgse schaardam was flink beschadigd. Op 20 februari besloot de Geërfdendag het herstelwerk aan de schaardam in het openbaar aan te besteden. Na aankondiging op de daartoe bestemde plaatsen en na annoncering in "de Gelderlander" en "de Betuwe" kwamen de volgende 'biljetten' (offertes) binnen:

1	Bureau "Basalta", Arnhem	ad fl. 4440,-
2	L. Jansen, Arnhem	ad fl. 3321,-
3	Firma Geurts en Wezendonk, Pannerden	ad fl. 2873,-
4	J.P.W. Heijting, Angeren	ad fl. 2865,-
5	J.B. Martens GJzn, Huissen	ad fl. 4695,-

De laagste inschrijver kreeg het werk, te weten J.P.W. Heijting te Angeren¹⁶².

Tijdens het hoge water van 1926 hield de Holthuizer dijk stand. Nadien werd de dijk verzwaaard. De specie was afkomstig van een perceel van Johannes Kersten ten westen en ten zuiden van de huidige Parkdreef. Het perceel werd tot meer dan 1 meter diepte ontleid¹⁶³. De laatste keer dat de Malburgse Polder onder water liep was in 1929, aldus Dick van Manen.

¹⁶¹ Gelders Archief, Archief Marken en Maalschappen. Doos 92. Notulenboek 1909 d.d. 25 april 1908.

¹⁶² Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9398.

¹⁶³ Van Hemmen 2001.

Malburgse veerdam in 1935 op bandijkhoogte gebracht

In 1935 werd de Malburgse veerdam ongeveer met een pakket van twee meter klei opgehoogd tot circa 15.35 + NAP en daarmee op bandijkhoogte gebracht. De stad Arnhem maakte de sprong over de Rijn en al spoedig verrezen de eerste woningen in de Stadswaarden (afb. 42). Dit was het begin van de wijk Malburgen. Tijdens de oorlog lag de bouw in Malburgen vrijwel stil. De steenfabrieken werkten op geringe capaciteit door. Grote delen van de Margarethapolder werden afgegraven (afb. 42). Op de luchtfoto is duidelijk de volkstuinencomplex ten noordwesten van de steenfabriek te zien.

Na de oorlog bouwde onder meer NV Grondexploitatie-Beleggingsmaatschappij 'Arnhem-Zuid' de wijk Malburgen verder uit. In 1953 en 1967 werd Malburgen in twee fasen bij de gemeente Arnhem gevoegd. Oude boerderijen zoals de Bakenhof en De Koppel, het verkavelingspatroon, oude weteringen en vele oude dijken en wegen maakten plaats voor woonwijken, industrieterreinen, en kantoorcomplexen (afb. 43). Bij Holthuizen verrees de woonwijk de Zilverkamp. De Pleijroute kwam tot stand. Aan het eind van de jaren negentig van de twintigste eeuw moesten de steenfabrieken in de Margarethapolder eraan geloven. Niet lang daarna in 2001 kwam in het kader van 'Ruimte voor rivieren' het plan Bakenhof tot stand (afb. 44). Wat nog rest van het oorspronkelijke Malburgen is een stuk van de oude veerdam, en een deel van de Malburgse dijk met een aantal dijkwoningen. Op de plek van de Oude Tol vonden we de resten terug van de kerk van Malburgen.

3.3.7 Samenvatting en conclusie

De bedijking van de Betuwe kreeg aan het eind, of mogelijk in het midden van de dertiende eeuw zijn beslag. In de omgeving van Malburgen treffen we diverse dijken, dammen en kaden aan zoals de Betuwse bandijk (onderverdeeld in drie dijkvakken: Huissense dijk, Holthuizer dijk en Eldense dijk), de Malburgse dijk, de Malburgse veerdam, de Sleuteldam en de Griftdijk.

Vóór de vijftiende eeuw is weinig bekend over het beheer en onderhoud van de Malburgse dijken. In 1433 brak de Holthuizer dijk op twee plaatsen door. In dat jaar nam het ambtsbestuur van de Over-Betuwe het beheer en onderhoud van de Holthuizer dijk van dat van Huissen over. Tegen de keur van de Betuwe in kreeg Aerndt van Holthuisen toestemming om aan beide zijden op de dijk bomen te poten. Op de Rijn werd agressief bekribd om land aan te winnen. De scheepvaart op Rijn en IJssel lag in talloze, strenge winters door ijsgang stil. De zestiende eeuw stond in het teken van de bochtafsnijding van de Rijn bij Arnhem. Door veranderingen in het rivierenregime en agressief bekribben kwam de Rijn steeds dicht bij Malburgen te lopen, waarbij enkele boerderijen en dijkhuizen, en een deel van de boomgaard van het kasteel Malburgen werden verzwolgen.

In de zeventiende eeuw ging de erosie door de Rijn onverminderd voort en moest ten slotte kasteel Malburgen eraan geloven, terwijl de IJsselmonding steeds meer verzandde. Uit de kaarten van 1621 en 1632 blijkt, dat de Malburgse dijk jonger is dan het verkavelingspatroon en dat het westelijke dijkvak lijkt te zijn teruggelegd. Het aantal dijkdoorbraken in de zeventiende eeuw was rond Malburgen gering, maar in de winter van 1651 liep de Malburgse Polder onder vanwege een doorbraak van de Malburgse dijk. Hierdoor bezweek ook de Holthuizer dijk.

De verstopping van de IJsselmond nam in de achttiende eeuw zodanige vormen aan, dat in 1775 een doorsnijding van de Pleij werd uitgevoerd. Verder werd in Rijn en IJssel nog steeds agressief bekribd. In 1711, 1741 en 1751 brak de Malburgse dijk door en kwam de Malburgse Polder blank te staan. In 1742/43

Afb. 42 Luchtfoto van de geallieerden van 26 maart 1944

Afb. 43 Luchtfoto uit 1999

Afb. 44 Luchtfoto uit 2003 van de 'Bakenhof' (Bron: Rijkswaterstaat)

brak de Malburgse veerdam op verscheidene plaatsen door, waarbij overslagzand over de achterliggende landerijen werd afgezet. Een deel van het Malburgse lijnpad werd verzwolgen. De Malburgse schaadijk werd omstreeks 1750 verhoogd en verzaaid en in 1754 werd de Malburgse veerdam op bandijkhoogte gebracht. Het ambt Over-Betuwe slaagde er in 1770 eindelijk in om de Huissense dijken te mogen schouwen.

In de negentiende eeuw was kribbenaanleg geen lokale aangelegenheid meer, maar werd het landsbelang om de vaargeul op zijn plaats te houden ter verbetering van de scheepvaart en vanwege de veiligheid. In het begin van de negentiende eeuw werden de Huissense dijken versterkt. De hoogte van de Malburgse veerdam was herhaaldelijk onderwerp van discussie in verband met de veiligheid van de Lijmers.

Omstreeks 1905 vond een bochtafsnijding van de Rijn plaats aan de kop van de Margarethapolder, waarbij het Malburgse veerhuis werd gesloopt. De veerdam werd teruggelegd. Op de grens met de Stadswaarden verrees een nieuw veerhuis. In 1907 kwam een einde aan de marke van de Malburgse Straat. De Malburgse schaadam was in 1926 bij hoog water flink beschadigd. De veerdam werd in 1935 met een pakket van ongeveer twee meter opgehoogd tot circa 15.35 m + NAP en daarmee op bandijkhoogte gebracht. Arnhem maakte de sprong over de Rijn. Dit was het begin van de uitgestrekte wijk Malburgen. Oude boerderijen zoals de Bakenhof en De Koppel, het verkavelingspatroon, oude weteringen en vele oude dijken en wegen maakten plaats voor woonwijken, industrieterreinen, en kantoorcomplexen. De Pleijroute kwam tot stand. Aan het eind van de jaren negentig van de twintigste eeuw moesten de steenfabrieken in de Margarethapolder eraan geloven. Niet lang daarna in 2001 kwam in het kader van 'Ruimte voor rivieren' het plan Bakenhof tot stand (afb. 44).

Wat nog rest van het oorspronkelijke Malburgen is een stuk van de oude veerdam, en een deel van de Malburgse dijk met een aantal dijkwoningen. Op de plek van de Oude Tol vonden we de resten terug van de kerk van Malburgen.

3.4 Herkomst en aard van de specie voor het opmaken, onderhoud en verhogen van de dijken

Het delven van uiterwaardklei had verreweg de voorkeur boven dat van binnendijkse klei voor het opmaken, herstel en onderhoud van de Betuwse dijken; niet vanwege de kwaliteit van de klei, maar vanwege de veiligheid (kwelgevoeligheid). Voor wat betreft de Malburgse dammen en dijken hebben wij weinig informatie over aardhaling in de literatuur en archieven aangetroffen. Omstreeks 1550 werd in de keur van het ambt Over-Betuwe iets over het aardhalen voor de Holthuizer dijk vermeld: '.....datmen die eerde haelen sall ten naesten ende opten minsten schaeden buiten dijcks'. Wanneer buitendijks geen aarde te bekomen was, mochten de dijkers binnendijks grond halen, maar niet te dicht bij de dijk.

We veronderstellen dat de Malburgers bij de aanleg van de veerdam in hoofdzaak specie buitendams hebben gedolven. Naarmate de Rijn de Margarethapolder naderde, waren de Malburgers gedwongen om de specie binnendams te halen. Nadien heeft de Rijn grote delen van de polder geërodeerd, waarbij de veerdam steeds weer moest worden teruggelegd. Veel klei was er buitendams dus niet te halen, wel zand en grind. De kern van de onlangs afgegraven veerdam bestond voornamelijk uit grof zand. Het zavelpakket daarboven zal afkomstig zijn geweest uit de Margarethapolder (Uiterwaardsysteem). Het

bovenste pakket van de veerdam bestond veelal uit lichte klei, en is pas bij de dijkverhoging van 1935 opgebracht. Waar deze klei vandaan kwam kunnen we slechts gissen.

De Malburgse dijk is hoogstwaarschijnlijk aangelegd met specie uit het buitendijkse gebied van de voorloper van de Margarethapolder. Voor onderhoud- en herstelwerkzaamheden aan de dijk zal op den duur binnendijks aarde gehaald zijn. De restbedding langs de buitenzijde van de Malburgse dijk is dichtgeslibd en functioneerde uiteindelijk als gemeenschappelijke weide (Malburgse Gemeente eof Straat). Daar is dus geen of nauwelijks aarde gehaald. Mogelijk hebben de Malburgers binnendijks specie gehaald onder andere op een perceel de 'Putte-weiden' genaamd, ten noordoosten van de voormalige boerderij de Koppel.

Voor de aanleg van de Betuwse banddijk zal voor zover mogelijk buitendijks aarde zijn gehaald en wel in de smalle zone tussen de Malburgse wetering en de dijk zelf. Het gebied aan de overzijde van de wetering was Kleefs, daar hadden de Betuwnaren weinig te zoeken. Het lijkt erop, dat ook binnendijks specie is gedolven. De stroomrug (Pré-Romeinse systeem) vertoont plaatselijk sporen van afgraving.

Zand en grind vormden sinds de tweede helft van de achttiende eeuw belangrijke onderdelen voor de aanleg van het wegdek. Het grind werd onder meer opgebaggerd uit de bedding van de Rijn en/of werd gedolven in op- en aanwassen. De baggeraars vervoerden het grind per aak naar een losplaats. Het grind gebruikten de dijkers ook voor het opvullen van laagten en kuilen in de dijk. Nadat de kruin van een grindlaag was van voorzien, lieten de dijkers het wegdek aanrijden door paarden met aardkarren.

Onderhoud en beheer

Over het onderhoud van de dijk in de 19e eeuw geeft ons de siera van 1838 de volgende informatie: 'Dat tegen de aanstaande volle aard- en grindschouw alle doornen, vlierstruiken, slee- en katten doornen, ijpen-, elsen-, essen- en wilgen struiken, distelen, brandnetelen en alle verdere onkruiden, aan en langs de dijken en onder en boven aan de heggen en tuinen staande, geen uitgezonderd, zullen afgesneden, afgehouden en weggenomen moeten worden, op de kanten der Dijken daardoor ten eenemaal schoon, bloot en zichtbaar zijn, zullende alleen mogen blijven staan zodanige doornen of andere heggen, welke tot vragtingen (=heiningen) dienen en tot het zetten van welken behoorlijk vergunning verzocht en gekregen is, mits dezelve wel zijn schoon gemaakt, niet hooger dan een el, en niet dikker dan vijf palmen en aan beide zijden plat geschoren¹⁶⁴'. Verder mocht niemand enig hout-, mest-, hooi-, stro-, koren- of andere mijten op de dosseringen of de kruin van de dijken plaatsen noch enig 'wasch, bleek of ander goed ter drooging of luchtig', fuiken, visnetten, aal- en prikkenkorven op of langs de dijken en dosseringen 'hetzij op stokken, lijnen, touwen, heggen, boomen neerleggen of hangen'¹⁶⁵.

Dijkvegetatie

Over dijkvegetaties in het verleden is weinig bekend. De keur voor dijken en kaden in het Land van Maas en Waal in 1601 vermeldt slechts, dat ieder zijn dijk aan weerszijden van doornen, ruigten en houtgewas moet ontdoen¹⁶⁶. De keur van 1838 (zie boven) geeft iets meer informatie. Er wordt onderscheid gemaakt in slee- en kattendoornen, in vlierstruiken, iepen-, elzen-, essen- en wilgens-truiken en verder in distels en brandnetels. Pas aan het begin van de vorige eeuw krijgen we meer inzicht in vegetaties op en langs rivierdijken¹⁶⁷. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was het dijkbeheer vooral gericht op chemische onkruidbestrijding. Dit beheer is weer verlaten. Sinds de laatste

¹⁶⁴ Idem, p. 3, artikel 4.

¹⁶⁵ Idem, p. 4, artikel 6.

¹⁶⁶ Van Heiningen 1972, p. 53.

¹⁶⁷ Thijssen in onder meer 'Onze groote rivieren' (1938).

dijkverzwaring vanaf 1995 heeft het polderdistrict Betuwe rekening gehouden met de wenselijkheid van een zogenaamde stroomdalflora op en langs de dijken¹⁶⁸. Hooggelegen, warme, lichte, kalkrijke stroomruggronden (uiterwaarden) en dijken met zongerichte dijkellingen die zijn opgebouwd uit kalkrijke, zandige zavel, zijn het meest geschikt voor dergelijke stroomdalvegetaties. Glanshavervegetaties komen hier optimaal tot ontwikkeling¹⁶⁹.

Zo vinden we op de Oude Rijndijk van de Marspolder voorbij Kesteren o.a. het rapunzelklokje, sikkelklaver en wilde marjolein als typische vertegenwoordigers van de stroomdalflora¹⁷⁰. Ten zuidwesten van Lobith bevindt zich het Tolkamerdijkje, een forse zomerdijk om de Bijland. Het dijkje is aan de top opgebouwd uit kalkrijke, grofzandige, zeer lichte zavel. Op circa 40 cm - mv begint kalkrijk grof zand¹⁷¹. In het voorjaar vinden we op dit dijkje een weelderige en bonte dijkvegetatie, bestaande uit onder andere veldsalie, margriet, tweejarig streepzaad, kruisdistel, knikkende distel, pastinaak, centaurea, reseda en kleine ruit. Bij kleidijken is de kiemkans van plantenzaden vrij klein. Dijkvegetaties zijn hier minder divers en bestaan veelal uit grassen met fluitekruid.

De nieuwe Malburgse dijk is grotendeels opgebouwd uit kalkrijke, lichte klei met een mantel van overwegend zware zavel. Dit materiaal is een goede voedingsbodem voor stroomdalvegetaties (vooral de zuidhelling van de dijk). Dit zal de toekomst moeten uitwijzen.

¹⁶⁸ Westhoff ; Sykora en Liebrand 1977.

¹⁶⁹ Mulder, Overkamp, Brouwer en Knotters, 1992.

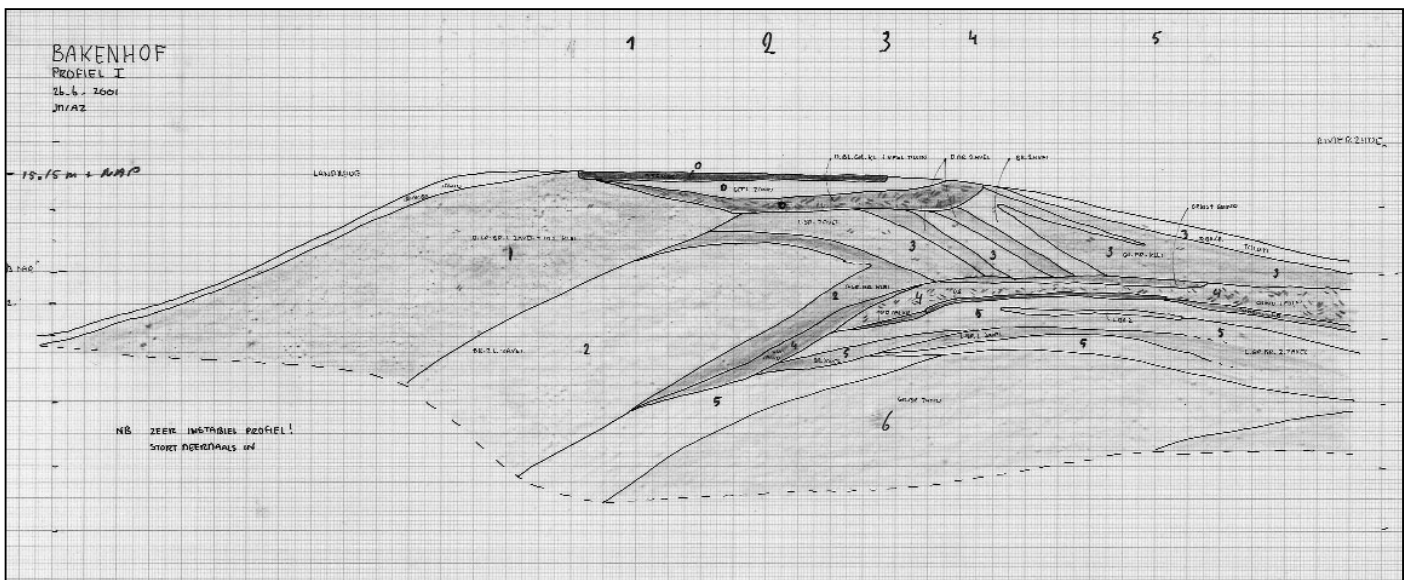
¹⁷⁰ Mulder, Overkamp, Brouwer en Knotters 1992, p. 83.

¹⁷¹ Eigen waarneming in juni 2003.

4. Resultaten van het bodemkundig onderzoek

De resultaten van het bodemonderzoek zijn weergegeven in drie dwarsdoorsneden van het dijklichaam van de Malburgse veerdam (afb. 45a, 45b en 45c). In de kolom opmerkingen van tabel 2 zijn de horizonten opgedeeld in lagen, die weer corresponderen met die van de dwarsdoorsnede van de dijk. De originele tekeningen worden bewaard bij Alterra Wageningen.

Dwarsdoorsnede A (nabij het voormalige veer) is als volgt opgebouwd (afb. 45a):

Afb. 45a Dwarsdoorsnede A nabij het voormalige Malburgse veer

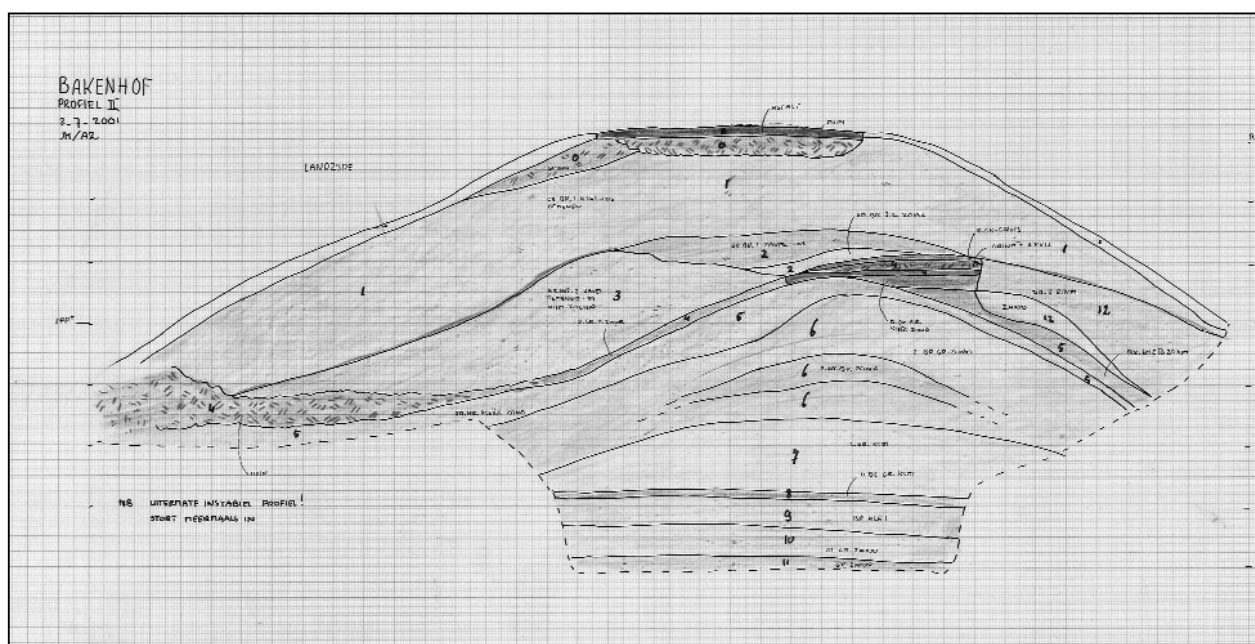
- Laag 0 Het hart van de kruin bevindt zich op circa 15.30 m + NAP. Het wegdek bestaat uit een circa 10 cm laag asfalt, waarvan het bovenste deel al was weg geschrapt. De asfaltlaag ligt op een dun pakket geel grof zand. Dit materiaal rust op een laag klei met veel puin (oude wegdek van 1935). De weg is zonder bermen circa 4,00 m breed.
- Laag 1 is het binnentalud van de dijk, bestaande uit donker grijsbruine, lichte zavel vermengd met klei; plaatselijk bovenin met blauwgrijze klei brokken; gelaagd en heterogeen.
- Laag 2 bestaat uit een dik pakket (tot 2 m) goed doorlatende, bruine, lichte zavel met een dunne mantel van lichte klei (binnentalud)
- Laag 3 is een ophoogpakket (uit 1935) bestaande uit een aantal schuin gerichte pakketten lichtbruine, bruine en donkerbruine zavel aflopend in lichte klei (buitentalud)
- Laag 4 is een voormalig wegdek (circa 1905) dat is opgebouwd uit een 20-30 cm dikke laag grind en puin. De onderkant wordt gevormd door een laag baksteen.

- Laag 5 bestaat uit een pakket lichtbruine, goed doorlatende lichte zavel met een kern van zand. Het binnen- en buitentalud bestaan uit heterogene zavel (instabiel).
- Laag 6 vormt de kern van de dijk en bestaat uit een dik pakket matig fijn zand (instabiel).

Het oorspronkelijke maaiveld, waarop de veerdam is gebouwd in 1905, lag ongeveer op 10.00 m + NAP. De kruinhoogte was circa 15.30 NAP. De dijk was dus ongeveer 5,35 m hoog; in 1905 bij de aanleg ongeveer 3,80 m hoog.

Profielbeschrijving van dwarsdoorsnede B tegenover LARENCO

Deze dijk is instabieler dan het west profiel (Malburgse Veer). Vanwege het instortingsgevaar hebben we eerst via de bak van de kraan de bovenkant van de dijk ingemeten en nadien de onderkant. Afsteken van het profiel was niet mogelijk vanwege de grote kans op instortingsgevaar. Het buitentalud is bekleed met klinkers. Dwarsdoorsnede B is op afbeelding 45b weergegeven.

Afb. 45b Dwarsdoorsnede B tegenover LARENCO

- Laag 0 Het hart van de kruin bevindt zich op circa 15.15 m + NAP. Het wegdek bestaat uit een circa 10 cm laag asfalt, waarvan het bovenste deel al was weg geschrapt. De asfaltlaag ligt op een laag puin (oude wegdek van 1935). De weg is zonder bermen circa 4,00 m breed.
- Laag 1 is in 1935 opgebracht en bestaat uit grijsbruine, heterogene lichte klei (tot 1,30 m dik)
- Laag 2 bestaat uit grijsbruine zavel
- Laag 3 is een ophoogpakket (uit 1935) bestaande uit 'vuile' zware zavel met puinresten
- Laag 4 is een voormalig wegdek met talud (circa 1905), opgebouwd uit een 20-30 cm dikke laag grind en gruis op een baksteenlaag; het talud bestaat uit baksteenpuin
- Laag 5 bestaat uit een pakket grijsbruin, goed doorlatend kleiig zand (instabiel)
- Laag 6 vormt de kern van de dijk en bestaat uit een pakket matig fijn zand (instabiel).
- Laag 7 bestaat uit een pakket vrij slecht doorlatende, lichtgrijze klei (oude maaiveld van het Uiterwaard systeem)

- Laag 8 is een dunne blauwgrijze laag klei (schijnspegel)
- Laag 9 bestaat uit bruine, lichte klei
- Laag 10 bestaat uit een laag matig fijn zand .
- Laag 11 is opgebouwd uit matig grof zand
- Laag 12 wordt gevormd door een pakket zavel op zand, dat mogelijk in 1926 na beschadiging van de dijk is opgebracht.

Het oorspronkelijke maaiveld, waarop de veerdam is gebouwd in 1905, lag ongeveer op 10.00 m + NAP. De kruinhoogte was circa 15,30 NAP. De dijk was dus ongeveer 5,35 m hoog; in 1905 bij de aanleg ongeveer 3, 80 m hoog.

Profielbeschrijving van dwarsdoorsnede C tegenover de loswal

Het voorland van de veerdam is daar tot ten minste 1 m afgegraven en bestaat uit een uitgestrekt grindeiland met grof grind en zand. Het is duidelijk dat we te maken hebben met een voormalige schaarndijk. De buitenzijde van de dijk is namelijk stevig verzwaard. De dijk is vrij stabiel. Onder de verzwarende komt fraai de bakstenen bekleding te voorschijn. Aan de Rijnzijde bevindt zich onder het talud een zinkstuk van wiepen¹⁷², palen en perkoenen,¹⁷³ waarop grind is gestort. Dwarsdoorsnede C is op afbeelding 45c weergegeven. Dit dijkvak wijkt duidelijk af van de beide vorige dijkvakken. Vooral het buitentalud oogt ingewikkeld. Hieronder volgt een beknopte beschrijving.

De top van het dijklichaam (laag 1) is vrijwel zeker in 1935 aangebracht en bestaat overwegend uit zavel al dan niet met grind en puin. Het materiaal is zeer heterogeen. Plaatselijk hebben we laagjes beddingklei aangetroffen. Dit materiaal hebben de dijkers waarschijnlijk uit een oude Rijnstrang opgebaggerd. Het materiaal van laag 1 is onder een helling aangebracht.

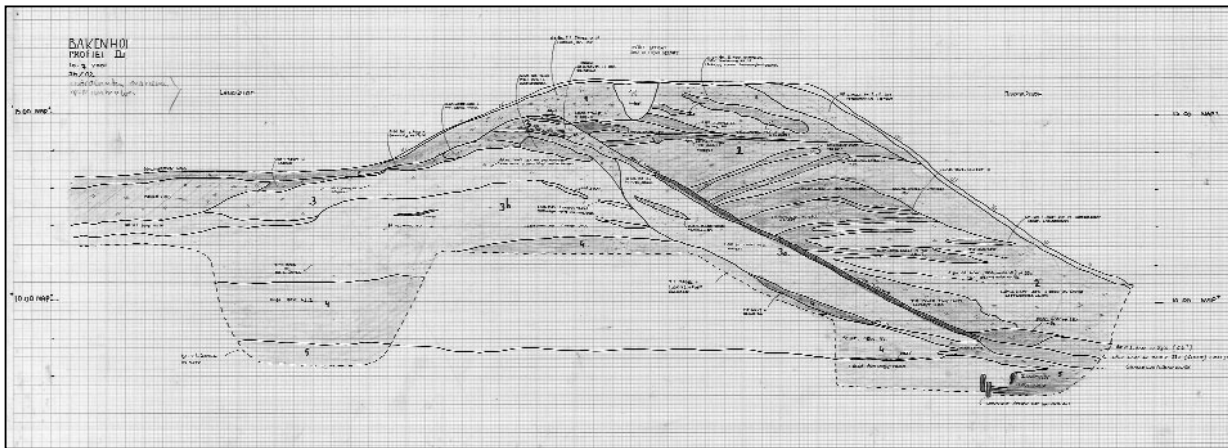
Tussen laag 1 en 2 komt een dun, humeus zavelbandje voor. Het buitentalud van laag 2 bestaat uit menig zavel- en kleilaag van verschillende dikten. Dit materiaal moet in 1935 zijn opgebracht. Voor die tijd vormde de markante bakstenen bekleding het buitentalud van de schaarndijk. Beneden aan het eind van de bekleding hebben de dijkers zinkstukken (laag 5) aangebracht, waarop ze grind hebben gestort. Uit de blauwgrijze klei kunnen we opmaken dat dit in het permanente grondwater is gebeurd. Op die manier probeerden de dijkers erosie van de Rijn tegen te gaan. Aan de bovenzijde van de bakstenen bekleding vinden we nog een restant van het oude wegdek van vóór 1935 (laag 3). De ophooglaag daaronder bestaat voornamelijk uit heterogene zavel (laag 3). Het buitentalud van de voormalige schaarndijk heeft kennelijk bij hoge waterstanden behoorlijke schade opgelopen, want het ophoogmateriaal (laag 3a) wijkt af van dat van de kruin en het binnentalud. Er is duidelijk sprake van herstelwerkzaamheden aan de dijk. Laag 3b lijkt een eerdere fase van de veerdam te zijn geweest. Dit geldt zeker voor laag 4. Wij veronderstellen hier te maken te hebben met een dijkvak uit het midden van de achttiende eeuw. Het materiaal bestaat overwegend uit heterogene zavel, plaatselijk uit klei. De grens tussen het oude maaiveld en de basis van de veerdam is vaag.

Dijkvak C is in aanleg ouder dan A en B en is ook hoger. Dijkvak C lag in 2001 op circa 15.80 + NAP. De dijk was ongeveer 5, 80 m hoog. In 1935, vóór de verhoging, lag de dijk daar op circa 14.50 +NAP en was dus ongeveer 4,50 m hoog.

Het buitentalud van de dijk was bekleed met zetsteen, die vóór het veldwerk was verwijderd.

¹⁷² Ineen gewerkte bos rijshout die met tenen banden is samengebundeld tot een goed gesloten rol. Gebruikt voor o.a. zinkstukken (WNT).

¹⁷³ Eiken of dennen paaltjes 1,20 m, 1,60 m of 2,00 m lang en 10 cm dik gebruikt voor dijkenbouw (WNT)

Afb. 45c Dwarsdoorsnede C tegenover de loswal

5. Het verhaal achter de Malburgse boerderijen

Tijdens het onderzoek naar de bedijkings- en landschapsgeschiedenis van Malburgen kwamen we herhaaldelijk gegevens over grootgrondbezit en de boerderijen van Malburgen tegen. Deze gegevens bleken zo verstrengeld met elkaar, dat we hier twee hoofdstukken aan wijden. In hoofdstuk 5 gaan we in op de bouw- en eigendomsgeschiedenis van de Malburgse boerderijen de Bakenhof, de boerderijen ten westen daarvan, het Veerhuis, Groot- en Klein-Jermelo, de Koppel en de Oude Tol. Boerderij Het Duifje, nu buurthuis Het Duifje, hebben we in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. In hoofdstuk 6 belichten we de negentiende- en twintigste-eeuwse bewoningsgeschiedenis.

5.1 De Bakenhof

De Bakenhof of zijn voorganger staat al aangegeven in het Legerboek uit 1586 als "[ohm] convents na Henrick van Vlotens bowhof"¹⁷⁴. In 1632 was Gerrit van Vloeten eigenaar van de boomgaard bij de Bakenhof¹⁷⁵. Hij zal dus ook wel de boerderij Bakenhof zelf in eigendom gehad hebben. Gezien zijn achternaam is hij mogelijk een nazaat van Henrick van Vloten die in 1586 genoemd wordt.

In 1735 komen we de naam "Bakenhoff" voor het eerst tegen, met als eigenaar Abraham Schmid. Dat staat in het zogenaamde "hypothequenbuch", het grond-administratieregister van Malburgen¹⁷⁶. Hij bezat tevens een aanzienlijk deel van het perceel ten oosten van de Bakenhof, het latere perceel A 170. In totaal had Abraham 5 percelen met een totale grootte van 6 morgen en 144 roeden. Van die 5 waren 3 percelen bouwland, 1 perceel weiland en 1 perceel huis en erf. Hij was dus geen echte grootgrondbezitter in Malburgen. Vanaf de Bakenhof liep in 1735 nog een pad in zuidelijke richting tussen Bakenhofweg en de latere Huis-senseweg¹⁷⁷.

Tussen 1735 en 1809 zal de Bakenhof vernieuwd zijn. De ligging is op beide kaarten¹⁷⁸ anders. Bovendien staat er een extra uitbouw aan de boerderij. Aan de weg ligt parallel nog een gebouw. Het pad tussen de Bakenhofweg en de zuidelijker gelegen weg is mogelijk tussen 1735 en 1809 verdwenen. Op de verpondingskaart vinden we het namelijk niet meer terug.

In 1759 nam Jan Voogt de Bakenhof, bestaande uit 5 percelen, over van Abraham Schmid. Jan Voogt nam er een hypotheek van ruim 2053 gulden voor. Dertien jaar later, in 1772, werd Jan Coppers de nieuwe eigenaar. Het aankoopbedrag was 6500 gulden, inclusief twee extra landbouwpercelen.

Tussen 1772 en 1832 kwam de Bakenhof in handen van de adellijke familie Van Lamsweerde¹⁷⁹. Gerrit Willem Joseph Baron van Lamsweerde bezat in 1832 boerderij De Bakenhof. Hij was Staatsraad en woonde te 's-Gravenhage. Hij bezat onder meer A 171 (huis en erf, groot 14.80 are), A 172 (tuin, groot 29.00 are) en A

¹⁷⁴ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 9

¹⁷⁵ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

¹⁷⁶ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. 2987

¹⁷⁷ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. 2988 en 2988a

¹⁷⁸ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. 2988 en 2988a en Collectie Verpondingskaarten inv. nr. 91

¹⁷⁹ Nederlands Adelsboek, uitgave van het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage. Voor de familierelaties en geboorte- en sterfdata in dit hoofdstuk zijn diverse jaargangen van deze reeks gebruikt.

174 (tuin, groot 21.30 are)¹⁸⁰. Na zijn dood in 1837 vererfde dit geheel op zijn dochter Lucia M.Th.A. baronesse van Lamsweerde. Zij kocht in 1848 ook het naastgelegen boerderijtje van Reijmer.

Lucia was gehuwd met Jhr. Antonius J.J.C. de Voocht, heer van het Hof van Tongelre¹⁸¹. Na haar dood in 1851 ging in 1853 haar bezit naar haar enige kind Maria A.E.A.A. de Voocht. Die overleed al op 19-jarige leeftijd in 1856. In 1858 had er dan ook een deling van de boedel plaats¹⁸². Het volledige bezit van 23 hectare en 25 are kwam in handen van haar oom Mr. Josephus J.G.F. Baron van Lamsweerde (1795-1875)¹⁸³. Hij verkocht direct alles door aan Matthias H.J. Lüps (1811-1865). Matthias had een machinale spinfabriek op het kasteel van Gemert¹⁸⁴. In 1865 overleed hij.

Na hem bezaten zijn kinderen onder meer de percelen A 171 (huis en erf, groot 14.80 are), A 172 (tuin, groot 29.00 are), A 174 (tuin, groot 21.30 are) en A 170 (weiland, groot 6.96.30 are). In 1858, bij aankoop, was het grondbezit 26.60.60 hectare. Door aankoop van een kleine 43 hectare uit de boedel van Theodorus de Smeth (eigenaar van het Malburgse veer) brachten zij het grondbezit in 1862 op 69.43.70 hectare¹⁸⁵.

In 1874 verdeelden de kinderen de boedel en kwam De Bakenhof terecht bij Matthias' schoonzoon Everard H. Scheidius. Zijn beroep was grondeigenaar en woonde te Gemert. Na het verkrijgen van de boedel in 1874 bezat hij in Huissen ruim 69 hectare grond. In 1882 werd de oude boerderij afgebroken en een nieuwe gebouwd op perceel A 171 (afb. 46). In het pand werd een gevelsteen met het bouwjaar ingemetseld. Deze nieuwe boerderij bleef tot 1963 staan en stond op een terp (afb. 47)¹⁸⁶.

In 1888 had Scheidius zijn Huissense grondbezit vergroot tot 73.61.44 hectare. Hij bezat ook het huis op perceel A 168, oostelijk van de Bakenhof aan de dijk. Dat huis liet hij in 1887 afbreken¹⁸⁷. In 1899 vond de boedelscheiding plaats van de nagelaten goederen van Everard H. Scheidius (1837-1898), oud-gemeenteraadslid van Arnhem¹⁸⁸. Daarbij behoorden onder meer De Bakenhof en het voormalige westelijk gelegen erf. Het totale bezit was bij de deling 73.61.44 hectare¹⁸⁹. Bij de boedelscheiding van 1899 kwam alles toe aan zijn weduwe Marie M.J.H. Lüps, wonend te Arnhem. In 1903 liet zij herbouw plaatsvinden van een schuur op het erf van de Bakenhof (A 171). In 1904 vond er vervolgens nog een bijbouw plaats. Toen in 1911 het geheel in een boedelscheiding kwam na het overlijden van de weduwe, had zij haar grondbezit in de gemeente Huissen uitgebreid tot ruim 116 hectare¹⁹⁰.

Het geheel kwam bij de boedelscheiding in 1911 toe aan een zoon van het echtpaar Scheidius-Lüps en diens dochter. Dat waren Everard Ph.A.M. Scheidius (1870-onbekend) en zijn dochter Maria H.E. Scheidius, wonend te Brussel (1903-1983). Zij was in tweede echt in 1931 gehuwd (en later van tafel en bed gescheiden) met Mr. Binnert Ph. Baron van Harinxma thoe Slooten (1893-1969), Nederlands ambassadeur in Brussel.

Vader en dochter bezaten in 1912 ruim 116 hectare in Huissen. Op het erf van de Bakenhof (A 171) lieten zij in 1930 iets bijbouwen. In 1938 vond opnieuw een nieuwbouw van een schuur ten zuidwesten van de boerderij plaats¹⁹¹. In dit geval ging het om een kippenhok, waarvoor pachter Johan van Manen de vergunning aanvroeg. Het moest een kippenhok met betonnen fundering en houten wanden worden. De bouwkosten bedroegen f 175,- en de bouwer was Gerritsen te Elden¹⁹². Na de Tweede Wereldoorlog vroeg rentmeester F. van Haaren te Beek-Ubbergen financiering aan voor herstel van oorlogsschade. De kosten bedroegen f 8962,-¹⁹³. Men constateerde bij de weduwe J. van Manen-Reijmes dat de kippenhokken een schade hadden opgelopen van f 114,75.

¹⁸⁰ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 235

¹⁸¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 552

¹⁸² Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 849

¹⁸³ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 944

¹⁸⁴ www.kasteleninbrabant.nl

¹⁸⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 946

¹⁸⁶ mondelinge mededeling Dick van Manen

¹⁸⁷ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 1351

¹⁸⁸ Nederlands Patriciaat, jaargang 4 (1913), pag. 338

¹⁸⁹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 1351

¹⁹⁰ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2189

¹⁹¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2604

¹⁹² Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

¹⁹³ Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

Afb. 46 Boerderij De Bakenhof vanuit het zuiden omstreeks 1955. De achterkant van de boerderij stond naar de Bakenhofweg gericht.

Afb. 47 De Bakenhof stond op een terp.

Op 23-04-1947 verkocht de familie Scheidius het geheel aan de N.V. "Arnhem-Zuid" ten overstaan van notaris G. Swart te Arnhem. In 1949 pachtte Johan van Manen het geheel nog met erbij 35 hectare grond. Op het huis rustte een hypotheek van f 225.000,-¹⁹⁴. Deze N.V. heette voluit de N.V. Grondexploitatie- en Beleggingsmaatschappij "Arnhem-Zuid" en was opgericht om gronden aan te kopen voor het uitbreidingsplan Arnhem-Zuid. Deze maatschappij bezat in 1953 ruim 29 hectare grond in Huissen. Toen in 1953 de gemeentegrens gewijzigd werd ten voordele van Arnhem, veranderde de Bakenhof in Arnhems grondgebied¹⁹⁵. In september 1963 werd de boerderij verlaten en in december 1963 gesloopt.

Als volgt kunnen we een tabel maken van de eigenaren:

1586	Hendrick van Vloten
1632	Gerrit van Vloeten
vóór 1735 - 1759	Abraham Schmid
1759 - 1772	Jan Voogt
1772 - vóór 1832	Jan Coppers
vóór 1832 - 1837	G.W.J. baron van Lamsweerde
1837 - 1853	Lucia M.Th.A. baronesse van Lamsweerde
1853 - 1858	Maria A.E.A.A. de Voocht
1858	Josephus J.G.F. baron van Lamsweerde
1858 - 1865	Matthias H.J. Lüps
1865 - 1874	de erfgenamen van Matthias H.J. Lüps
1874 - 1899	Everard H. Scheidius
1899 - 1911	Marie M.J.H. Lüps
1911 - 1947	E.Ph.A.M. Scheidius en M.H.E. Scheidius
1947 - 1963	N.V. Grondexpl. en Beleggingsmij. "Arnhem-Zuid"
--> gesloopt 1963	

5.2 De huizen ten westen van de Bakenhof

Ten westen van de Bakenhof staan op de kaart uit 1586 enkele panden afgebeeld. Het gaat om het huis van Gerertgen Lamberts en de "Smalefelts bowhof".

Het pand ten westen van de Bakenhof was in 1632 in handen van Derick Ruloffs. Het pand nog westelijker was eigendom van de Commanderie van St. Jan, gevestigd te Arnhem¹⁹⁶. Het lijkt er dus op dat de Commanderie hier tussen 1586 en 1632 een boerderij gekocht heeft. Het kan echter ook zijn dat de domeinadministrateur op de kaart uit het legerboek bewoners en niet de eigenaren vermeldde. Dat zou betekenen dat die westelijke boerderij mogelijk al vóór 1586 eigendom was van de Commanderie. Hier hebben we helaas geen gegevens over.

Ten westen van de Bakenhof lagen in 1735 drie gebouwtjes, mogelijk twee woningen en een schuur. Het noordelijke gebouw, direct naast de Bakenhof, was eigendom van Jurgen Schluijter (in 1832 kadastraal A 175), het zuidelijke gebouw (ook op A 175) van de erven van ene Joost. Op het huis van Schluijter komen we hieronder nog terug. Het latere perceel A 173 had in 1735 als eigenaar de erven Inneveld. Ook stonden er nog enkele gebouwen aan de latere Huissenseweg, en wel aan de noordzijde daarvan. De eigenaar van het ene pand is onbekend (mogelijk de erven van Joost), die van het andere pand was de Commanderie van St. Jan (later perceel A 177), zoals dat ook al in 1632 zo was.

¹⁹⁴ Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

¹⁹⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 3901

¹⁹⁶ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

Het huis (op het latere kadastrale perceel A 175) dat in 1735 eigendom was van Jurgen Schluijter, ging in 1791 in eigendom over naar Hendrick Joosten. Hendrick verkocht het op zijn beurt in 1796 aan Willem van Kesteren. Aangezien Willem van Kesteren gehuwd was met Agnes Joosten, zou Hendrick zijn zwager of schoonvader kunnen zijn.

In 1832 bezat Willem van Kesteren, arbeider te Huissen, in sectie A de percelen 55 t/m 58 en 175 t/m 177. Perceel A 175 was huis, schuur en erf, groot 9.70 are¹⁹⁷. Dit huis en de schuur stonden er in 1832 nog. Het waren twee gebouwen, beiden rechthoekig waarvan de westelijke aan de westzijde een uitbouw had. Perceel A 177 was het vroegere erf van de boerderij van de Commanderie van St. Jan, gevestigd te Arnhem. Dit pand werd tussen 1735 en 1809 afgebroken¹⁹⁸.

Op een ons onbekend moment, dat in elk geval tussen 1832 en 1848 gelegen moet hebben, gingen de percelen A 175 (huis, erf en schuur; 9.70 are), A 176 (tuin; 16.30 are) en A 177 (bouwland; 29.10 are) naar Ludovicus F.H. Reijmer. Hij was tabaksplanter te Malburgen¹⁹⁹ en schoonzoon van Willem van Kesteren²⁰⁰. Het boerderijtje werd in die jaren vermoedelijk als tabaksboerderij gebruikt.

In 1848 verkocht Ludovicus F.H. Reijmer het boerderijtje met de overige percelen aan Lucia M.Th.A. van Lamsweerde, douairière van Jhr. A.J.J.C. de Vooght, wonend te Arnhem. De familie van Lamsweerde was grootgrondbezitter in Malburgen. Na aankoop van het bezit van Reijmer, had zij in totaal ruim 55 are in bezit. Kort daarop liet zij het huis en de schuur slopen. In 1849 kwam het perceel A 175 niet meer voor als "huis, erf en schuur", maar als "erf". Het nummer was toen veranderd in A 217.

Toen Lucia in 1851 overleed, vererfde haar bezit op haar enig minderjarig kind Maria A.E.A.A. de Voocht. Bij dat bezit behoorde in totaal ruim 23 hectare. Deze dochter overleed op 19-jarige leeftijd op 21-04-1856. Het bezit kwam weer terecht in de familie Van Lamsweerde.

5.3 Het veerhuis

Het Malburgse Veer met het veerhuis behoorde vanouds tot domein van de hertogen van Kleef, later de koning van Pruissen. Tussen 1371 en 1561 werd locale elite beleend met "*dat verstat tot Malborg*", die het op hun beurt weer verpachtten aan de veerman; van daarna hebben we geen beleningen meer. In 1586 wordt het echter nog "*Bylants leen meines gnedigen heren hertogen to Cleve*" genoemd²⁰⁴, dus we mogen er wel van uit gaan dat er nog beleningen ná 1561 zijn geweest.

De oudste belening is van 22 januari 1371. De hertog van Kleef beleende toen Wijnand van Arnhem, zoon van heer Diderick van Arnhem. Het veer zou tot aan het einde van de 15e eeuw in leen blijven bij de familie Van Arnhem. In die periode werd het leen gesplitst en ontstonden er twee leengoederen. Roelman van den Bylant, heer tot Speldrop en drost van het land van Ravenstein hield één van de twee helften van "*des verstats, (...) huyß ind haiffstat to Malburgen*" werd in leen. Een bepaald deel van het leen²⁰⁵ kwam als achterleen terecht bij Adolf van Kleve, natuurlijke broeder van de hertog van Kleef. In 1538 ontving Van den Bylant de helft weer terug van Adolf's zoon Diederick. In 1554 breidde hertog Wilhelm van Kleef het leen uit met een "*angefallen sandt in den Rhyn*", waarop de hertog aanspraak maakte omdat het een middelwaard betrof. In 1561 blijkt Roelman van den Bylant, evenals zijn zoon Johann, overleden te zijn. Het goed ging toen naar Johann's kinderen, voor wie hun oom Arndt van Wachtendonck voogd was.

¹⁹⁷ Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 214

¹⁹⁸ Vergelijking hypothequenbuch-kaart uit 1735 met de verpondingskaart van 1809

¹⁹⁹ Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 533

²⁰⁰ Genlias huwelijken, Huissen, akte nr. 4 van 1834

²⁰¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 849

²⁰² Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 849

²⁰³ Dösseler en Oediger, 1974, pag. 408-409

²⁰⁴ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 9

²⁰⁵ Het is onduidelijk of dit het deel van Van den Bylant of juist de andere helft was.

In 1735 komen we het Malburgse veer tegen als Koningsdomeingoed. Over een eventuele leenstatus wordt in de grondadministratie niet gesproken. Het bestond uit 1 groot en 3 kleinere gebouwen ten westen van de weg naar het veer en 2 ten oosten daarvan. In totaal bestond het grondbezit bij het veer (het Koningsdomeingoed) uit vijf percelen. De totale grootte was 49 morgen en 134 roeden²⁰⁶.

Op 29-06-1809 verkocht de koning "den Hoff te Malborgen, bestaande in een huis, met het veer en het bezand agter het huis, en buitendijks, groot 14 morgen 3 roeden en 't recht van 12 kalveren te weiden op de Malburgsche straat" aan de veerbaas, Roelof Vermeulen, voor 18.000 gulden. Een dag later verkocht Vermeulen het aan Theodorus de Smeth voor 14.000 gulden²⁰⁷. Wat voor constructie hier heeft achter gezeten is niet bekend. In ieder geval leverde het veer Theodorus de Smeth geld op. Afbeelding 48 toont de tarieflijst van het veer op Malburgen in 1843²⁰⁸. De Smeth kocht op dezelfde datum meer percelen die afkomstig waren van de koning van Pruisen²⁰⁹.

 TARIEF VAN HET VEER op Malburgen.	
	Cents.
Voor een Rijtuig met 4 paarden	80
Voor een Rijtuig met 2 paarden	40
Voor een Rijtuig met 2 raden en 2 paarden	35
Voor een Chais met 1 paard	17½
Voor een Koetskar met 1 paard	20
Voor een belade Boerekar met 2 paarden	25
Voor een dito ledige kar met 1 paard	20
Voor een belade Boerekar met 1 paard	20
Voor een dito ledige kar met 1 paard	15
Voor een paard	15
Voor een Veulen	10
Voor een Koei of Os	10
Voor een Kalf	5
Voor een Schaap	5
Voor een Varken	5
Voor een Ezel	10
Een persoon, wonende in de stad en onder het ambt Huissen	2½
Een persoon van andere plaatsen	4
Edoch, zoo wanneer het water te Arnhem aan de pijl van twaalf voet staat, mag en moet eens zoo veel of dubbeld veer gevorderd en betaald worden.	

²⁰⁶ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2988 en 2988a

²⁰⁷ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2987, fol. 140

²⁰⁸ Met dank aan de Derk Jan van Manen.

²⁰⁹ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2953, ongefol., d.d. 29-06-1809

Afb. 48 Tarieflijst van het Malburgse Veer uit 1843

Afb. 49 Het Groot Kasteel te Deurne vanuit het zuidwesten na de verbouwing van 1908 (Brabant collectie, Universiteit van Tilburg)

In 1832 bezat Theodorus Baron de Smeth (1779-1859) in totaal ruim 101 hectare grond in de gemeente Huissen. Daarvan lag een groot deel in Malburgen. Theodorus was heer van Deurne, Liessel, Alphen en Rietveld²¹⁰. Hij woonde een deel van het jaar op het Groot Kasteel te Deurne (afb. 49). Onder het grondbezit hoorden ook A 196 ((veer)huis, schuur en erf; 23.50 are), A 197 (uiterwaard; 79.90) en A 197bis (recht van overvaart). Het grondbezit in Huissen groeide gestaag; na aankoop van enkele percelen in 1832 had hij bijna 108 hectare; in 1834 was dat opgelopen tot 122 hectare. In 1841 bezat hij ruim 158 hectare, en in 1859 tenslotte was dat bijna 189 hectare. In 1855 liet hij de schuur bij het veerhuis vergroten²¹¹. Daardoor veranderde het kadastrale nummer van het veerhuis in A 219 (huis en erf, groot 23.50 are).

Na zijn dood in 1859 verkochten zijn nazaten in 1862 een deel van het bezit. Een ander deel (de Huissense uiterwaarden) werd verdeeld onder de erfgenamen. Waarnemer van de goederen tussen de dood van vader en de verdeling in 1862 was Ferdinand L.F. de Smeth, de zoon van Theodorus. Of hij in de praktijk ook toezag op de goederen, mogen we betwijfelen, want het is bekend dat Ferdinand handelsonbekwaam was.

In de periode van De Smeth lijken er een aantal steenovens gebouwd te zijn in de uiterwaarden bij het Malburgse veer. Op het stuk bouwland A 191, groot 75.60 are, bouwde men in 1843 een huis met steenoven. Men splitste toen het perceel in A 204 (huis, steenoven en erf, groot 19.40 are) en A 205 (bouwland,

²¹⁰ Documentatie L.J. Keunen

²¹¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 328

groot 56.20 are). In 1849 stichtte men op dat resterende stuk bouwland opnieuw een steenoven. Het perceel A 205 werd gesplitst in A 215 (steenoven, groot 5.30 are) en A 216 (bouwland, groot 50.90 are)²¹².

De bezittingen rond het Malburgse veer behoorden tot het deel dat verkocht werd door De Smeth, inclusief veerhuis en recht van overvaart. Koper in 1862 was Johannes A. Sleijster (ca. 1790-1864), koopman te Arnhem. Na zijn dood in 1864 volgde zijn zoon Cornelis J. Sleijster (ca. 1825-1878) hem op. Cornelis heeft de nodige sloopwerkzaamheden en verbouwingen laten uitvoeren aan de gebouwen binnen zijn eigendomsgebied. Hij liet zowel de steenoven A 215 als het huis met steenoven A 204 in 1865 afbreken. De beide percelen werden vervolgens samengevoegd tot perceel A 228, erf, ter grootte van 24.70. Omstreeks 1881 vond er een terreinsverandering plaats op dit perceel, mogelijk afgraving of afticheling. Zijn weduwe Hermina Weenink (ca. 1838-1899) volgde Cornelis Johannes Sleijster op als eigenaar. In 1887 bedroeg de oppervlakte van haar bezittingen bijna 54 hectare²¹³. Men verbouwde een pand op het perceel van het veerhuis in 1886. Aan de omschrijving in de kadastrale legger te zien bouwde men er één of meerdere schuren bij. In 1887 luidde de omschrijving van perceel A 219 immers "huis, schuren en erf"²¹⁴.

Toen de weduwe van C.J. Sleijster op leeftijd kwam, kwamen haar bezittingen op naam te staan van haar zoon Johannes A.C. Sleijster (ca. 1862-1912), koopman te Arnhem. Mogelijk gebeurde deze overschrijving in 1894. Tijdens de bezitsperiode van J.A.C. Sleijster vond er in 1898 een redresmeting (hermeting) van het erf van het veerhuis plaats, waardoor het kadastraal nummer van het (veer)huis, schuur en erf wijzigde in A 315, met de grootte van 24.20 are.

In 1898 verkocht de familie Sleijster de bezittingen aan Rudolph M.O.H. Engelsing (ca. 1862-1934), Hugo W.J. Engelsing (ca. 1865-1902) en Derk J. Driessen, allen koopman te Arnhem. Zij kochten onder meer de uiterwaarden bij het veer, het recht van overvaart en het veerhuis met erf en schuur (nu wordt nog maar één schuur genoemd!)²¹⁵. Wat zij precies van plan waren met de gekochte gronden, blijkt als ze in 1899 hun gekochte gronden onderbrengen in een nieuw opgericht Vennootschap: de Firma Engelsing Driessen te Arnhem, ook genoemd "Steenfabriek Malburgen". De vennoten waren alle drie steenfabrikanten in Arnhem. In totaal bezaten ze bij de oprichting van de Firma ruim 52 hectare grond, waaronder het veerhuis, een tweede huis en steenovens met loodsen²¹⁶.

In 1899 al verkochten ze direct hun hele bezit aan Hendrik Chr. van der Houven van Oordt, lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland, wonend te Arnhem. Daarbij hoorde weer het recht van overvaart (A 197bis) en het veerhuis met schuur en erf (A 315, groot 24.20 are)²¹⁷. Meteen daarop richtte hij een vennootschap op, de N.V. "Rijnrovers" te Arnhem²¹⁸. Die N.V. verkocht in 1904 de door ons gevolgde percelen aan het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Zij bezaten in 1905, na de aankoop, in Huissen bijna 7 hectare grond. Vermoedelijk had dit te maken met de verlegging van de Rijn. Het recht van overvaart werd vermoedelijk bij Ministeriële Missive van 17-09-1927 opgeheven. Het perceel A 315 van huis, schuur en erf werd nog in 1905 opnieuw opgemeten en samengevoegd met perceel A 316, teelland. Het nieuwe perceel A 343 (huis, schuur erf en tuin) was groot 68.50 are²¹⁹.

Hierna raken we het spoor van het veerhuis kwijt. Vermoedelijk is het niet lang na 1905 gesloopt om plaats te maken voor de verlegging van de Rijn. Enige tijd later werd het nieuwe veerhuis, verder westelijk, in gebruik genomen.

Hier volgt een tabel van de eigenaren:

²¹² Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 328

²¹³ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 709

²¹⁴ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 709

²¹⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2170

²¹⁶ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2188

²¹⁷ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2199

²¹⁸ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2203

²¹⁹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2355

vóór 1371 - 1809	Hertogelijk (koninklijk) domeingoed
1809	Roelof Vermeulen
1809 - 1859	Theodorus baron de Smeth
1859 - 1862	erfgenamen Theodorus baron de Smeth
1862 - 1864	Johannes A. Sleijster
1864 - 1878	Cornelis J. Sleijster
1878 - 1894	Hermína Weenink
1894 - 1898	Johannes A.C. Sleijster
1898 - 1899	gebroeders Engelsing en D.J. Driessen
1899	Firma Engelsing Driessen te Arnhem, ook genoemd "Steenfabriek Malburgen"
1899 - 1904	N.V. "Rijnrovers" te Arnhem
1904 - na 1905	Ministerie van Verkeer en Waterstaat

5.4 Jermelo

De naam Jamerlo komt al vroeg voor. Al in 1326 wordt een zekere Otto de Jamerlo genoemd, die de erfgenaam was van Theodericus de Jamerlo. We mogen dus rustig stellen dat de naam "Jamerlo" al vóór 1326 werd gebruikt. Uit de eerste eeuwen van Jamerlo (of Jermelo of Immerlo, zoals het later werd genoemd) weten we vrij weinig. In de eeuwen na het ontstaan zal het goed gesplitst zijn in Groot en Klein Jermelo.

In 1632 was Groot Jermelo eigendom van een zekere J. Schrastein²²⁰. Zijn bezittingen lagen onder meer ten zuidwesten van het erf, ten zuiden van de oost-west lopende straat. Het totaal van zijn bezittingen bedroeg zo'n 23fi morgen.

Groot Jermelo was in 1735 eigendom van de erven Engelberts. Het goed was toen 63 morgen en 14 roeden groot en bestond uit een T-boerderij met een kleinere, vrijstaande schuur²²¹. Meer bezaten de erven Engelberts toen ook niet in Malburgen. Het lijkt er wel op dat Groot Jermelo tussen 1632 en 1735 in grootte bijna is verdriedubbeld. Wanneer we Groot Jermelo uitsplitsen, zien we dat het in 1735 bestond uit een huis, schuur, hooiberg, hof, wei- en bouwland, ter grootte van 57 morgen; 6fi morgen bouw- en weiland, "de Steen" genaamd, en / morgen tabaksland, waarop vermoedelijk een nieuw huis was gebouwd²²².

De vererving van Groot Jermelo is in de 18e eeuw lastig te volgen aan de hand van het hypothequeboek. Enkele inschrijvingen zijn lastig interpreteerbaar. Wel weten we dat Groot Jermelo in handen moet zijn gekomen van Peter Walraven Engelberts, één van de genoemde erven. Peter Walraven bekleedde een groot aantal functies, waaronder die van dijkgraaf van Malburgen. Vermoedelijk had hij geen kinderen. Groot Jermelo vererfde na hem op zijn zuster Judith Petronella Engelbertz, die al in 1763 weduwe was van Jacobus Smit²²³.

In 1632 was Klein Jermelo eigendom van J. Gadem, die in totaal 16 morgen land bezat in Malburgen. Die grond lag met name aan de westzijde van de boerderij²²⁴. Klein Jermelo bestond in 1735 uit een boerderij met een rechthoekige plattegrond en een kleinere schuur die iets gedraaid stond ten opzichte van de boerderij. Het totale bedrijf was 22 morgen en 473 roeden groot en was eigendom van Everd Otte. Het was dus in een eeuw tijd zo'n 6 morgen groter geworden.

²²⁰ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

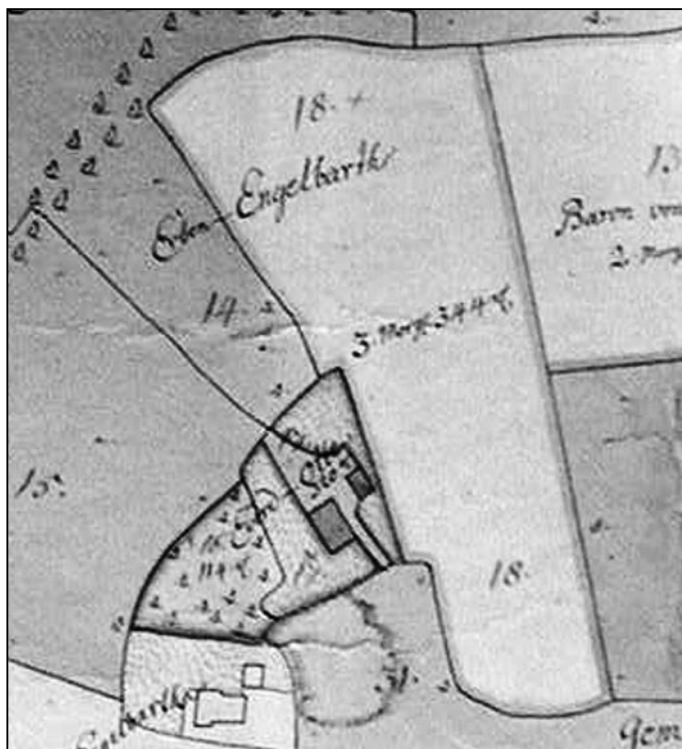
²²¹ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2988 en 2988a

²²² Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2987

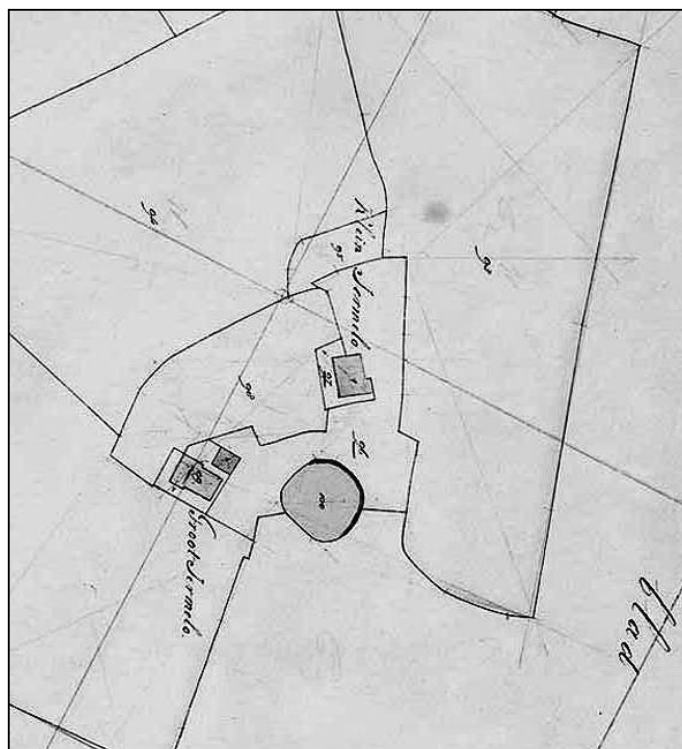
²²³ Gelders Archief (website), Landsdagrecessen Gelderland, nr. 70, d.d. 29-04-1763 en nr. 97, d.d. 01-07-1763

²²⁴ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

In 1741 kwam het hele goed Klein Jermelo voor 3256 gulden in handen van Hendrick Beekhuijsen en diens vrouw Alijda Odilia Götingh. Het wordt dan omschreven als "huijs, schuur, hof, boomgaert, weijde en boulandt". In 1749 verkocht hij het door voor 3300 gulden aan Hendrick Slinckman en Aaltje Rust. Tenslotte kocht Peter Walraven Engelbertz in 1754 het goed voor 3450 gulden. Hij was toen al eigenaar van Groot Jermelo. De goederen bleven tot na 1815 in handen van zijn erfgenamen. Om een beeld te krijgen van hoe Groot en Klein Jermelo ten opzichte van elkaar lagen, verwijzen we naar afbeelding 50a en 50b.

Afb. 50a Detail van de kaart van 1735

Afb. 50b Detail van de kaart van 1832.

5.5 De Koppel

De Koppel was in 1632 eigendom van een zekere J. Rutenberg. Over hem is verder niets bekend. Hij bezat in totaal 7 percelen nabij de Koppel, ter grootte van zo'n 32fi morgen²²⁶.

De Koppel bestond in 1735 uit een huis, schuur en hof met landbouwgrond ter grootte van 31 morgen. De grootte was dus sinds 1632 niet wezenlijk veranderd. Eigenaresse in 1735 was Maria A.A.Th. van Wittenhorst, vrouwe van Horst, en weduwe van Anton Ulrik, graaf van Frezin en Arberg²²⁷. Zij stierf in 1738. Na een langdurig proces over wie haar bezit zou erven, kwam de Koppel alsmede de heerlijkheid Horst toe aan haar verre neef, generaal Friedrich Otto Freiherr von Wittenhorst-Sonsfeld, heer van Sonsfelt en Aspelt²²⁸. Hij was de oudste zoon van Friedrich Wilhelm Freiherr Von Wittenhorst-Sonsfeld, generaal, drost en dijkgraaf van Huissen, Zevenaar en de Liemers (vanaf 1677). Friedrich Otto werd geboren in 1678 in Huissen. Hij bezat in 1738 in totaal 35 morgen grond in Malburgen²²⁹. Van 1742 tot zijn dood in 1755 bekleedde hij evenals zijn vader het ambt van drost in Huissen, Zevenaar en de Liemers²³⁰.

De erven Von Wittenhorst-Sonsfeld bezaten het tot 1761. In dat jaar kocht Peter Walraven Engelbertz, eigenaar van Groot en Klein Jermelo, boerderij De Koppel met bijbehorende landerijen. Evenals Jermelo vererfde ook De Koppel in 1776 op

²²⁶ Gelders Archief, Domeinadministratie Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

²²⁷ www.horstaandemaas.nl

²²⁸ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2945, ongefol., d.d. 24-08-1738

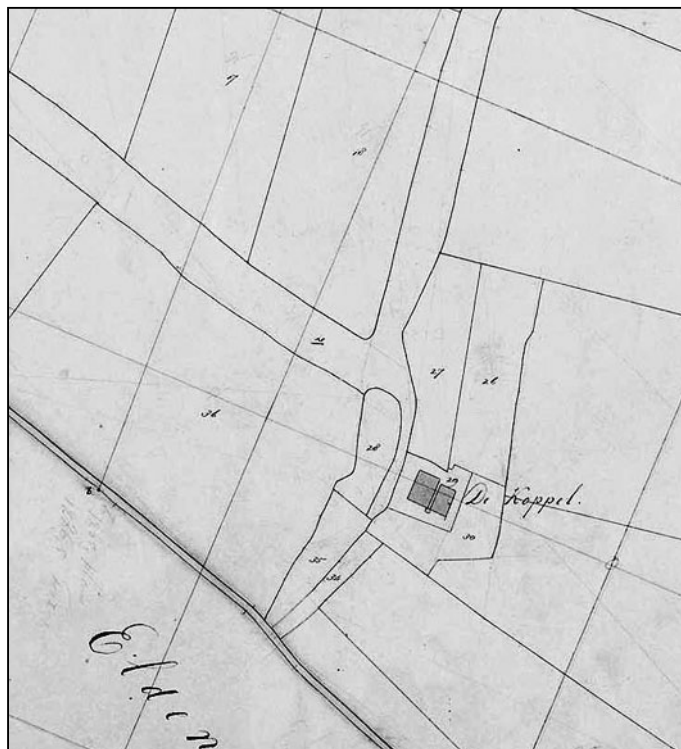
²²⁹ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2988 en 2988a

²³⁰ Schüttelz, 1999, pag. 35-38

zijn zuster Judith Petronella Engelbertz, weduwe van Jacobus Smits. In 1794 vererfde De Koppel vervolgens op Leonard Jan Smits, advocaat en vermoedelijk de zoon van Judith²³¹. In 1815 worden de erfgenamen Engelberts nog genoemd als geërfden van Malburgen²³². De Koppel moet tussen 1815 en 1832 overgegaan zijn in handen van de Gravinne van Wassenaar. Afbeeldingen 51a en 51b laten De Koppel zien in respectievelijk 1735 en 1832.

Afb. 51a Detail van de kaart uit 1735

Afb. 51b Detail van de kaart uit 1832

5.6 Jermelo en de Koppel verenigd

In 1832 was de Gravinne van Wassenaar, rentenierster te Diepenheim, eigenaresse van de hoeven 'Groot Jermelo' (A 99; groot 9.40 are) en 'Klein Jermelo' (A 97; groot 7.00 are) en omliggende gronden. Ook bezat zij 'de Koppel' (A 18; groot 18.20 are) met bijbehorende gronden. In totaal was het oppervlak van haar eigendom in de gemeente Huissen 159.89.00 hectare, waarvan het grootste deel bestond uit gronden, behorend bij de bovenstaande drie boerderijen. De Gravinne had alle gronden tussen 1815 en 1832 verworven van de erfgenamen van vrouwe la douairiere Smits, geboren J.P. Engelbarts (de zus van Peter Walraven Engelbertz, die de Koppel en de Jermelo's verenigde)²³³.

Al in 1835 liet de Gravinne Groot Jermelo slopen. Vanaf 1835 komt het voormalige 'huis en erf' in de kadastrale boekhouding voor als 'schuur voor den landbouw'. Kennelijk brak men dus alleen de boerderij af, en liet men de schuur staan. Bij het bezit hoorde ook het waterkolkje A 100, groot 13 are²³⁴. Dit kolkje staat ook al op de kaart uit 1735 vermeld.

Wie de Gravinne was, is niet helemaal zeker. Het kan gaan om Sophia W.P. barones van Heeckeren van Kell (1772-1847), gehuwd met Jacob U.W. des H.R. Rijksgraaf van Wassenaar (1769-1812). Zij hadden geen kinderen. Aangezien de

²³¹ Gelders Archief, ORA Huissen en Malburgen, inv. nr. 2987

²³² Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 8819, d.d. 11-05-1815

²³³ Gelders Archief, Familiearchief Brantsen, Algemene Kaartenverzameling inv. nr. 690

²³⁴ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 378

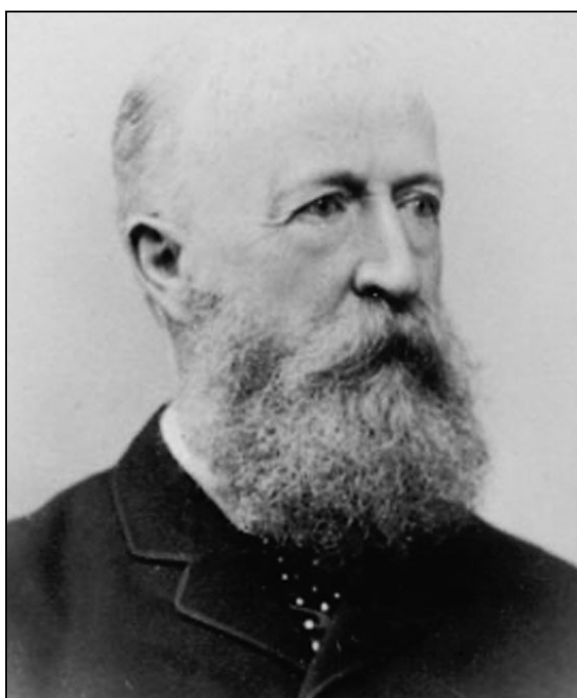
volgende, wel met zekerheid geïdentificeerde eigenaresse de oudste dochter van haar enige broer was, kunnen we er van uitgaan dat Sophia de "Gravinne van Wassenaar" was.

Sara Agatha barones van Heeckeren (1801-1862), vrouwe van de Wiersse, werd kort na 1832 de nieuwe eigenaresse. Zij overleed ongehuwd en zonder kinderen. Ze was een dochter van Willem Hendrik Alexander Carel baron van Heeckeren, en Jkvr. Geertruida Sara Agatha van Pabst, vrouwe van Bingerden.

Na de dood van Sara Agatha in 1862 vond er in 1868 een boedeldeling plaats. De boerderijen De Koppel en Klein Jermelo, alsmede de schuur van het afgebroken Groot Jermelo, gingen naar haar zus Jacoba Ch.J. van Heeckeren tot Kell, douairière van Derk W.G.J.H. baron Brantsen van de Zijp. Zij liet zowel de schuur (het laatste restant van Groot Jermelo) als de complete boerderij Klein Jermelo in 1869 afbreken. De Koppel liet zij bestaan, en de oude landbouwgronden van de beide Jermelo's werden vermoedelijk bij het bedrijf van De Koppel gevoegd. In totaal bezat Van Heeckeren in 1868 bijna 160 hectare; in 1870 was dat gegroeid tot ruim 168 hectare²³⁵.

Na haar dood in 1882 verdeelden haar kinderen in 1883 de boedel. Haar zonen Mr. Willem G. baron Brantsen van de Zijp (1831-1899) en Jhr. Carel M. Brantsen (1834-1909) werden de volgende eigenaars. Mr. Willem Gerard (afb. 52) was eigenaar en bewoner van huis Zypendaal in Arnhem, als opvolger van zijn vader. De broers hadden na de dood van hun moeder bijna 169 hectare grond in Huissen in eigendom, met daarbij slechts één huis: boerderij de Koppel. Het is niet bekend of dat volledige oppervlak ook in pacht was bij de pachter van De Koppel, of dat er ook andere boeren stukjes land van Brantsen pachtten²³⁶.

Vervolgens werd ook de dochter van Willem Gerard, namelijk Jvr. Alwina Brantsen van de Zijp (1888-1957), mede-eigenaresse. Zij was de echtgenote van Carl Leopold graaf von de Goltz (1864-1944), Duits militair te Berlijn (afb. 53). Dat gebeurde nadat haar vader in 1899 te Arnhem was overleden. Samen met haar oom beheerde zij toen het geheel, groot bijna 169 hectare. Het bestond onder meer uit boerderij De Koppel (A 29; groot 18.20 are) en vele percelen weiland en uiterwaard. Het kolkje (A 100; groot 13.00 are) moet in deze periode zijn gedempt²³⁷.

Afb. 52 Mr. Willem Gerard Brantsen

²³⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 1183

²³⁶ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 1e serie, artikel 1732

²³⁷ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 1732

Afb. 53 Het bruidspaar Jonkvrouwe Alwina en Carl Leopold in de tuin van Huis Zypendaal

In 1905 had er een boedelverdeling plaats. De bezittingen rond De Koppel kwamen terecht bij Carel M. baron Brantsen van Wielbergen, op dat moment wonend in De Steeg, gemeente Rheden. Hij bezat in 1906 een areaal van bijna 78 hectare. Daaronder hoorden boerderij De Koppel (A 29) en ook de percelen "uiterwaard"²³⁸ waar voorheen de boerderijen Groot en Klein Jermelo stonden (inmiddels samengevoegd tot perceel A 253), en waar het kolkje lag (A 100). Hij breidde dat uit, zodat het in 1907 alweer ruim 85 hectare was. In 1909 overleed de oude baron op 74-jarige leeftijd in De Steeg. Zijn douairière, Jacqueline Sophie, gravin van Limburg-Stirum, verkocht in 1910 alle bezittingen te Huissen aan Willem Jiskoot, wonend te Baarn²³⁹. In 1915 woonde Willem Jiskoot in villa "Rusthoek" aan de Eemnesserweg in Baarn²⁴⁰. Willem Jiskoot bezat het vele tientallen jaren, en zijn grondbezit bleef nagenoeg gelijk. In 1911 bezat hij ruim 85 hectare in Huissen, in 1935 en 1937 nog ruim 84,5 hectare²⁴¹.

In 1940 schonk hij al zijn bezittingen aan Gerrit H. Jiskoot en consorten, particulieren, wonend te Amsterdam. Na hem nam zijn weduwe Margaretha Jongejan de zaken waar. De bezittingen werden ondergebracht in de "Maatschap Grondbezit Jiskoot", gevestigd te Amsterdam. Daaronder vielen het huis en erf (A 29, groot 18.20). In 1951 werd er een schuur bij gebouwd²⁴².

In 1955 dreigde het bezit, inmiddels verkleind tot 74,5 hectare, door een boedelscheiding uiteen te vallen. Door het bestaan van de Maatschap veranderden echter alleen de vennoten; formeel bleef de Maatschap eigenaar. De vennoten, allen familie van elkaar, waren vanaf 1955 twee dochters van Willem Jiskoot, zijn schoondochter en een kleindochter. In 1956 bezaten zij ruim 70 hectare grond²⁴³.

In 1959 werd boerderij De Koppel getroffen door een brand. De restanten werden gesloopt. Er bleven wel één of meerdere schuren staan. Ten zuidwesten van het oude erf, op perceel A 32, bouwde de Maatschap in 1959 een houten noodwoning met pannen. Op 29-06-1959 werd daarvoor de bouwaanvraag ingediend. In die periode was ene heer Beijer de pachter²⁴⁴.

In 1964 verkocht de "Maatschap Grondbezit Jiskoot" haar totale bezit aan de Gemeente Arnhem ten behoeve van uitbreiding van Arnhem-Zuid. In 1966 bezat die gemeente inmiddels meer dan 207 hectare grond in de gemeente Huissen. Dit deel van Huissen werd per 1 januari 1967 bij de gemeente Arnhem gevoegd, toen in totaal 304 hectaren van Huissens in Arnheems grondgebied veranderden. Op dit stuk grond woonden slechts 26 personen²⁴⁵.

²³⁸ Zo is de kadastrale benaming voor dit type grond.

²³⁹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2406

²⁴⁰ Telefoongids Nederland 1915

²⁴¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2547

²⁴² Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 3698

²⁴³ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 4464

²⁴⁴ Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

²⁴⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 3501; register gemeentelijke herindelingen via www.pzh.nl

Kort daarop moeten ook de schuren en de noodwoning van De Koppel zijn gesloopt. Nu herinneren nog de naam van een zwembad en een industrieterrein aan de voormalige boerderij.

Tabellen van de eigenaren van de boerderijen Groot-Jermelo, Klein-Jermelo en De Koppel:

Groot Jermelo

vóór 1326	Theodericus de Jamerlo (?)
vóór 1326	Otto de Jamerlo (?)
1632	J. Schrastein
1735	erven Engelbertz
Na 1735 - 1776 (?)	Peter Walraven Engelbertz
1776 (?) - na 1792	Judith Petronella Engelbertz
Na 1792 - na 1815	erfgenamen Engelberts
vóór 1832 - ca. 1835	Gravinne van Wassenaar
--> gesloopt 1835	

Klein Jermelo

vóór 1326	Theodericus de Jamerlo (?)
vóór 1326	Otto de Jamerlo (?)
1632	J. Gadem
vóór 1735 - 1741	Everd Otte
1741 - 1749	Hendrick Beeckhuijsen
1749 - 1754	Hendrick Slinckman
1754 - 1776 (?)	Peter Walraven Engelbertz
1776 (?) - na 1792	Judith Petronella Engelbertz
na 1792 - na 1815	erfgenamen Engelberts
vóór 1832 - ca. 1835	Gravinne van Wassenaar
ca. 1835 - 1862	Sara Agatha barones van Heeckeren
1862 - 1868	erfgenamen Van Heeckeren
1868 - 1869	Jacoba Ch.J. van Heeckeren tot Kell
--> gesloopt 1869	

De Koppel

1632	J. Rutenberg
vóór 1735 - 1738	Maria A.A.Th. van Wittenhorst
1738 - 1755	Friedrich Otto Freiherr Von Wittenhorst-Sonsfeld
1755 - 1761	erven F.O. Freiherr van Wittenhorst-Sonsfeld
1761 - 1776	Peter Walraven Engelbertz
1776 - 1794	Judith Petronella Engelbertz
1794 - vóór 1815	Leonard Jan Smits
vóór 1815 - na 1815	erfgenamen Engelberts
vóór 1832 - ca. 1835	Gravinne van Wassenaar
ca. 1835 - 1862	Sara Agatha barones van Heeckeren
1862 - 1868	erfgenamen Van Heeckeren
1868 - 1882	Jacoba Ch.J. van Heeckeren tot Kell
1882 - 1883	erfgenamen Jacoba Ch.J. van Heeckeren tot Kell
1883 - 1899	gebroeders Brantsen van de Zijp
1899 - 1905	Jhr. Carel M. Brantsen en Jvr. Alwina Brantsen
1905 - 1909	Jhr. Carel M. Brantsen van Wielbergen
1909 - 1910	erfgenamen Brantsen van Wielbergen
1910 - 1940	Willem Jiskoot
1940 - ?	Gerrit H. Jiskoot en consorten
? - 1959	Maatschap Grondbezit Jiskoot
--> afgebrand 1959	

5.7 De Oude Tol

In 1586 stond op deze locatie de kerk van Malburgen, en zuidelijk van de kerk een boomgaard. Ten noorden van de kerk, aan de overzijde van de Malburgse dijk, stond de "custori" en noordoostelijk van de kerk, eveneens aan de noordzijde van de Malburgse dijk in een bocht, stond het kasteel van Malburgen. Ten oosten van kerk en kasteel lagen meerdere boerderijen, die op de kaart uit het legerboek allemaal met een blauwe waas zijn overtekend, ten teken dat zij inmiddels door de Rijn waren verzwolgen. Het kasteel lag hier echter nog net op het droge. Ten noorden, noordwesten en noordoosten van de kosterij lag het "*pastorienlandt*"²⁴⁶.

Ook in 1632 was het perceel van de Oude Tol nog eigendom van de Kerk van Malburgen. In het noorden, op de hoek van de weg en de dijk, lag een klein pand van de "*scholt to Malburgen*"²⁴⁷. De schout van Malburgen woonde dus kennelijk naast de kerk.

In 1735 lagen op de plek van de Oude Tol nog steeds twee erven; in het noorden een klein met een klein pand (nummer 57, eigendom van Jan Nabbe) en een groter met een iets groter pand (nummer 54, eigendom "Reformierte Pastorat"). Ten zuiden van de panden lag een stuk grond (nummer 56) dat eigendom was van het "Reformierte Pastorat", ter grootte van 1 morgen 67 roeden. Perceel 56 liep ook nog aan de andere zijde van de dijk door, naar het oosten en noorden toe. Dit reformierte pastorat bezat in Malburgen in 1735 nog 20 morgen en 54 roeden. Jan Nabbe bezat in totaal slechts 230 roeden grond.

Op de plek van de Oude Tol lagen in 1832 twee erven met daarop 5 panden. Het eerste is een klein erf (A 158; groot 7.80 are) in het noorden, in de bocht van de dijk, met één pand. Eigenaresse was de weduwe Gradus Dirksen, geboren Ambrosius, arbeidster te Huissen. Vermoedelijk bewoonde ze het pand zelf. Zij kocht enige tijd na 1832 ook de percelen A 159 (bouwland) en A 160 (boomgaard) van Johannes Middendorp, arbeider te Huissen²⁴⁸.

In 1837 verkocht ze de boerderij aan Gerrit Willem Joseph baron van Lamsweerde, die we eerder al tegenkwamen bij de Bakenhof. Het perceel waar het huis op stond, noemde men "den Hoek"²⁴⁹. Het grotere erf met daarop de boerderij en 3 bijgebouwen (A 157; groot 14.90 are) was in 1832 eigendom van Johanna Verheijen, landbouwster te Huissen, weduwe van Jacob Rutjes (en daarvoor van Willem Verheijen). In totaal had ze ruim 19 hectare in 1832²⁵⁰.

Rond 1837 verkocht ze dit bezit aan Gerrit Willem Joseph baron van Lamsweerde, eigenaar van de Bakenhof en van het naastgelegen huisje van de weduwe Gradus Dirksen. In 1837 bezat Van Lamsweerde inmiddels ruim 116 hectare in Huissen²⁵¹.

Na zijn dood op 02-12-1837 erfde zijn dochter Elisabeth M.G.F. baronesse van Lamsweerde (1800-1865) dit deel van de nalatenschap van haar vader. Kort nadat zij de beide huizen A 157 en A 158 in eigendom had verkregen, verenigde zij beide percelen tot één kadastraal perceel A 208, groot 22.70 are. In 1843 bezat zij in totaal bijna 58 hectare grond in Huissen²⁵².

Daarna raken we enige tijd het spoor kwijt van de Oude Tol. We pikken het weer op in de tweede helft van de 19e eeuw. Vermoedelijk overleed Elisabeth, baronesse van Lamsweerde in 1865 zonder nalating van kinderen, want zij wordt als eigenaar opgevolgd door Mr. Carolus G.E.A. baron van Lamsweerde (1801-1874), haar jongere broer, en verdere erfgenamen.

²⁴⁶ Gelders Archief, Domeinadministratie
Huissen en Malburgen, inv. nr. 9

²⁴⁷ Gelders Archief, Domeinadministratie
Huissen en Malburgen, inv. nr. 13

²⁴⁸ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger
Huissen, 1e serie, artikel 61

²⁴⁹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger
Huissen, 1e serie, artikel 235

²⁵⁰ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger
Huissen, 1e serie, artikel 366

²⁵¹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger
Huissen, 1e serie, artikel 235

²⁵² Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger
Huissen, 1e serie, artikel 554

Er lijkt dan een nieuw pand gezet te zijn, want het perceel met huis, schuur en erf, nog steeds groot 22.70 are, heeft dan als kadastraal nummer A 218. In 1905 bouwde men er een pand bij en voegde men het huis en erf samen met de percelen A 154 (teelland, bouwland en boomgaard; groot 24.40 are), A 155 en A 156 (teelland en tuin; groot 14.20 are). Het nieuwgevormde perceel A 328 (huis, schuur, erf, boomgaard en teelland) is dan groot 76.90 are. In 1916 bouwde men op het perceel nog een opstal. In 1906 bezaten de erven Van Lamsweerde zo'n 51 hectare grond in Huissen. Het geheel veilde men in 1917²⁵³.

Nieuwe eigenaar van de Oude Tol is Jacob Haim Mansfeld met consorten, koopman te Arnhem, alsmede drie mede-eigenaren, onder wie 2 bouwkundigen. Zij bezaten na de aankoop ruim 4,5 hectare grond in Huissen. In 1920 verkochten zij het geheel alweer²⁵⁴.

Hendrikus W.E.J. van Gendt, landbouwer te Malburgen, kocht het geheel. Hij was de bewoner van de boerderij en bewerker van de landerijen. Hij bezat in 1921 het totaal van ruim 4,5 hectare grond in Huissen. In 1939 was dat toegenomen tot bijna 5 hectare, terwijl dat in 1941 nog maar ruim 3 hectare was. Op deze eigenaar/bewoner komen we later nog terug. In 1922 herbouwde hij een deel van de gebouwen. In 1941 verkocht hij het totaal aan de gemeente Arnhem²⁵⁵.

De gemeente Arnhem kocht de Oude Tol in 1941 aan. In 1941 en 1942 vond er een grote verbouwing plaats. Doel was met name het vernieuwen van het rieten dak, het verbouwen van de stallen, het maken van een gierkelder, het plaatsen van nieuwe ramen in de stallen, en het plaatsen van steunberen aan de zuidgevel. De uitvoering van dit project, dat zo'n 6000 gulden zou gaan kosten, werd gedaan door de afdeling gemeentewerken van Arnhem²⁵⁶. Vervolgens sloopte men na de verwoestingen van de Slag om Arnhem in 1944 een deel, dat men in 1946 herbouwde. In 1949 vond vereniging van het perceel A 328 met andere percelen plaats²⁵⁷.

Vanaf 1949 staat de boerderij weer in de boeken als eigendom van de gemeente Arnhem (op Huissens grondgebied, toen nog!), maar verpacht aan H.W.E.J. van Gendt, en na 1958 aan zijn weduwe Theodora Maria Eva van Gendt. Het ging om kadastraal perceel A 475 (huis, schuur etc.). Eind 1950 en begin 1951 bouwde Van Gendt hier nog een nieuwe veldschuur met varkenshokken bij²⁵⁸. Bij de grenswijziging van 01-01-1967 ging dit huis bij de gemeente Arnhem horen²⁵⁹. De Stichting Historisch Boerderij Onderzoek (SHBO) vond voor ons uit, dat het huis in 1976 is gesloopt. De schuur volgde in 2002.

²⁵³ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 1160

²⁵⁴ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2810

²⁵⁵ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 2937

²⁵⁶ Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

²⁵⁷ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 3501

²⁵⁸ Gemeentearchief Huissen, Bouwvergunningen Huissen-Malburgen, doos ongeordend

²⁵⁹ Gemeentearchief Huissen, Kadastrale legger Huissen, 2e serie, artikel 3973

Tabel van eigenaren van de Oude Tol:

1632	Kerk van Malburgen
1735	Reformierte Pastorat
vóór 1832	Willem Verheijen
ca. 1832 - 1837	weduwe Jacob Rutjes
1837	G.W.J. baron van Lamsweerde
1837 - 1865	Elisabeth M.G.F. baronesse van Lamsweerde
1865 - 1917	erfgenamen Van Lamsweerde
1917 - 1920	Jacob Haim Mansfeld en consorten
1920 - 1941	Hendrikus W.E.J. van Gendt
1941 - 1976	gemeente Arnhem
---->	gesloopt in 1976

5.8 Conclusie

Concluderend mag gezegd worden dat het systeem van grootgrondbezit steeds verder is toegenomen in de loop van de 17e en 18e eeuw. In de 19e eeuw had het zijn hoogtepunt.

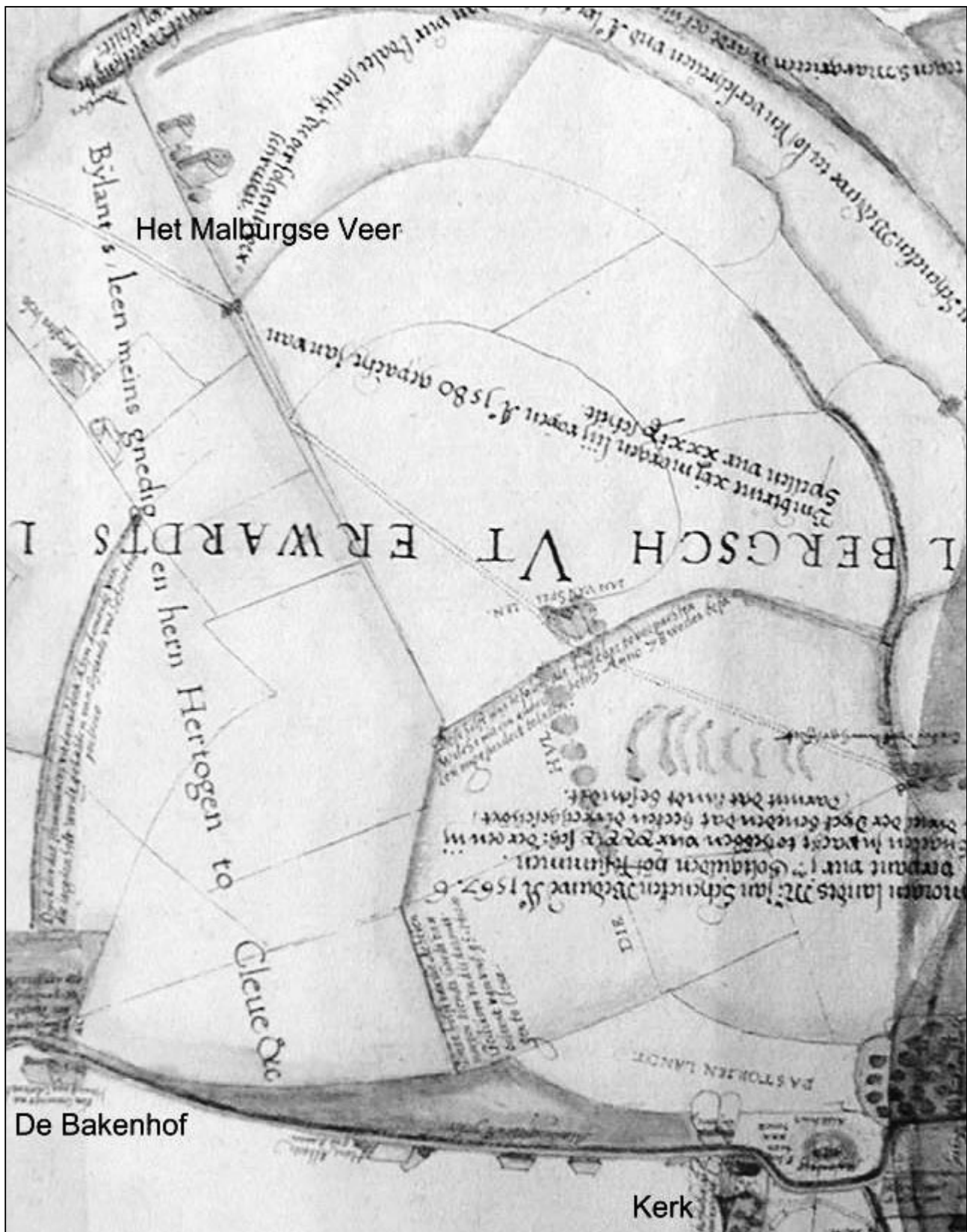
Omdat de cijfers van 1632 weliswaar sprekend zijn, maar gekleurd door het feit dat de Margarethapolder niet is meegeteld, worden die cijfers hier niet genoemd. De cijfers uit 1735 en 1832 spreken echter boekdelen:

	1735	1832
% bezit van de top 3 van grootste eigenaren	35 %	70 %
% bezit van de top 5 van grootste eigenaren	47 %	79 %

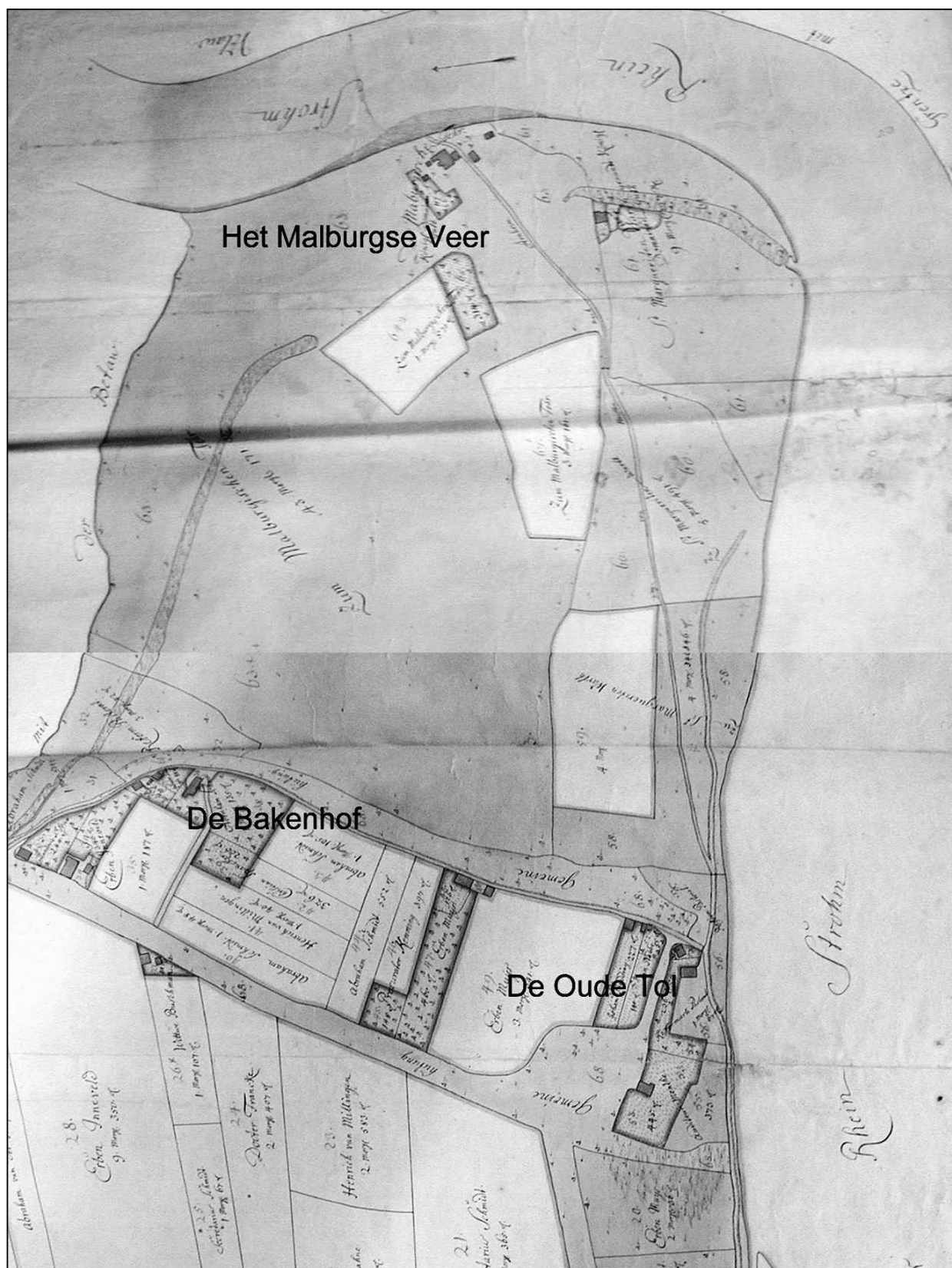
De exacte reden van de toename van dit grootgrondbezit is niet te geven. Was dat de toenemende wending van de adel tot het grootgrondbezit, of hing dat samen met de economische omstandigheden?

Meer dan 2/3e van Malburgen was in 1832 in handen van grootgrondbezitters. Dit waren de Gravinne van Wassenaar (36 %, Groot-Jermelo, Klein-Jermelo en de Koppel), G.W.J. Baron van Lamsweerde (19 %, de Bakenhof) en Theodorus Baron de Smeth (14 %, de Margarethapolder met het veer). De adel zag in het grondbezit een goede belegging. Van Theodorus Baron de Smeth is bekend dat hij het Malburgse veer had gekocht voor de inkomsten van het veergeld²⁶⁰. Men woonde er zelf niet. Dat blijkt uit de bevolkingsregisters en het feit dat men elders veel luxueuzere optrekjes had. Zo had Theodorus Baron de Smeth tussen 1808 en 1821 de beschikking over huis Sonsbeek te Arnhem, een huis te 's-Gravenhage, het Groot en Klein Kasteel te Deurne en wellicht ook nog een optrekje in Alphen aan den Rijn.

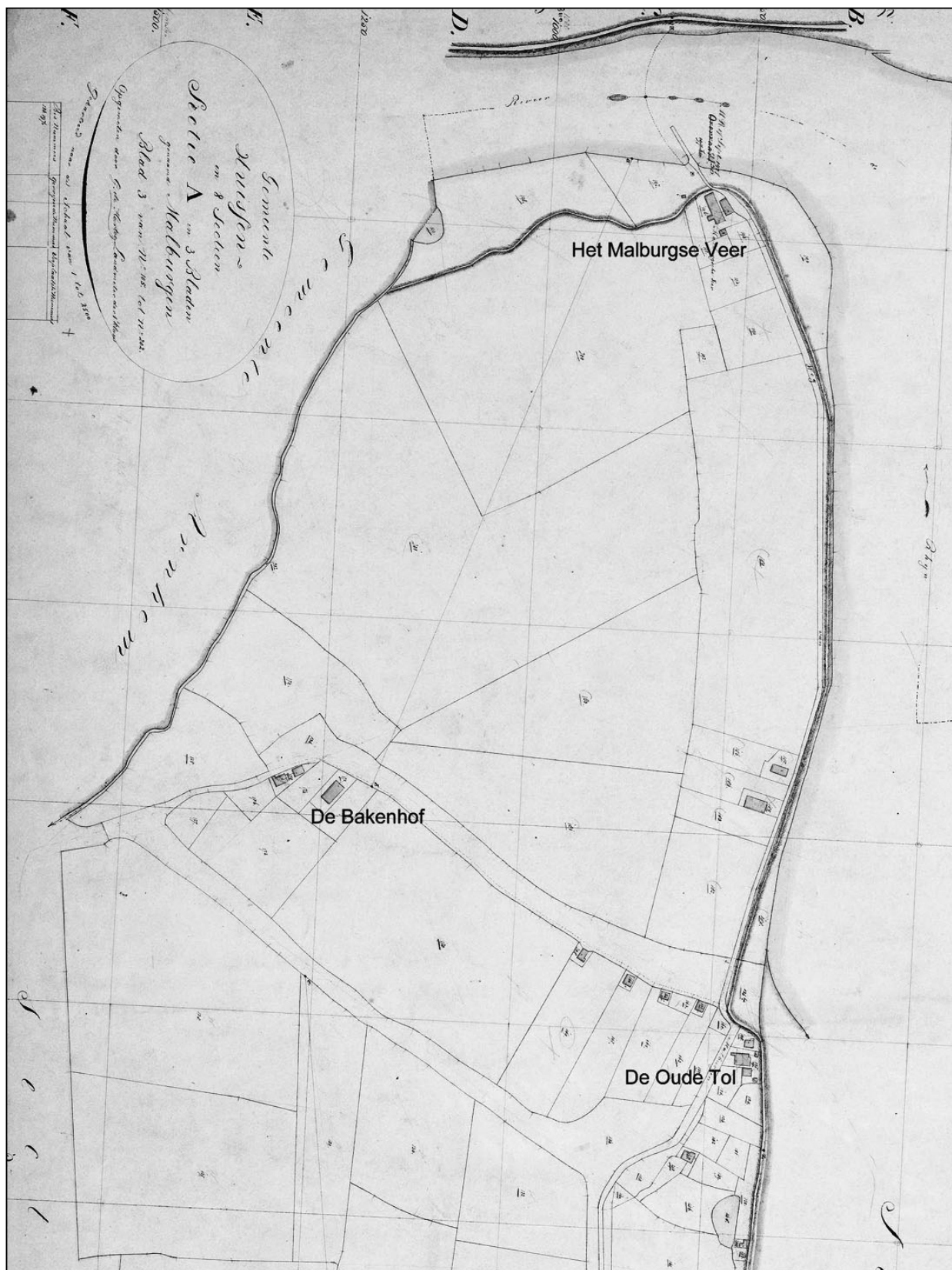
²⁶⁰ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027

Afb. 54 De Bakenhof, het Malburgse veer en de kerk op een uitsnede van de kaart uit 1586

Afb. 55 De Bakenhof, het Malburgse veer en de Oude Tol op een uitsnede van de kaart uit 1735

Afb. 56 De Bakenhof, het Malburgse veer en de Oude Tol op een uitsnede van de kaart uit 1832

6. Bewoningshistorie van vijf panden te Malburgen 1830-1940

Het opstellen van een lijst met bewoners is vaak lastiger dan een overzicht van eigenaren. De bronnen zijn er veel schaarser over. We hebben immers vaak te maken met financiële verplichtingen waarvoor administratie werd opgesteld, en die kwamen nu immers meestal ten laste van de eigenaar. Het maakt het gecompliceerd als de bewoner niet de eigenaar was: een pachtsituatie. Daarom beperken we het overzicht met bewoners tot de laatste anderhalve eeuw dat Malburgen nog Huissens grondbezit was. Per woning bespreken we hieronder de bewoningsgeschiedenis. Het bevolkingsregister was hiervoor de voornaamste bron.

6.1 De Bakenhof

Verder dan 1874 komen we niet terug met de bewoners van de Bakenhof. Derk Kranenburg, 28 jaar oud, kwam vanuit Arnhem op 9 april 1874 met zijn 24-jarige echtgenote Johanna Sophia Versteeg en hun zoon Derk Jan Kranenburg op de Bakenhof wonen. Het pand had toen adres Malburgen D 4. Twee dagen later kwam de moeder van Johanna Sophia, Catharina Versteeg-Muller, ook nog bij het gezin wonen. Zij was op dat moment 66 jaar oud. In de jaren erna werden nog een aantal kinderen op de Bakenhof geboren: Jacob (1874), Catharina Henrietta (1876) en Johannes (1878). Deze laatste zoon overleed echter op bijna 2-jarige leeftijd in 1880. Toen er in 1881 weer een zoon werd geboren, werd deze Johan genoemd, naar zijn overleden broer²⁶¹. Inmiddels had de Bakenhof een ander adres gekregen. Malburgen was niet langer wijk D van de gemeente Huissen, maar wijk B. De Bakenhof kreeg huisnummer B 36. Spoedig daarna verhuisde de familie Kranenburg naar Arnhem, en wel op 12 december 1881²⁶².

Op 1 februari 1882 kwamen de 30-jarige Teunis Gijsbert van Manen, zijn eveneens 30-jarige echtgenote Teuntje Teunissen en hun drie oudste kinderen op de Bakenhof, B 34 te Malburgen, wonen. Eigenaar Scheidius had hen overgehaald door onder meer de oude Bakenhof af te laten breken en een nieuwe boerderij te laten bouwen. De familie Van Manen woonde daarvóór op De Zalmen te Doorwerth, en daar werden ook hun kinderen Jansje (1876), Hendrikje (1878) en Hendrik Jan (1881) geboren²⁶³. Ruim anderhalf jaar later werd het eerste kind op de Bakenhof geboren, Cornelia van Manen. Daarna volgden nog vier zonen, namelijk Albertus Teunis Gijsbert (1886), Johan (1888), Jan Willem (1891-1892) en Jan Willem (1894). De oudste kinderen vlogen daarna uit om elders als dienstmeid of knecht te gaan werken. Dochter Jansje trouwde en in 1898 kwam schoonzoon Jacobus Aalbers op de Bakenhof inwonen. Ruim een jaar later vertrok dit jonge paar naar Renkum en nam hun oudste kind, geboren op de Bakenhof, mee. Ook woonde nog een zekere Nicolaas Peeneman in het gezin, mogelijk een knecht. Het adres was in 1890 gewijzigd in A 23 buiten, en later werd het A 22 buiten²⁶⁴.

²⁶¹ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1870-1880, wijk D, fol. 34

²⁶² Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1880-1890, wijk B, fol. 39

²⁶³ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1880-1890, wijk B, fol. 46

²⁶⁴ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1890-1900, wijk A, fol. 24

Op 24 augustus 1901 kwam de moeder van Teunis G. van Manen op de Bakenhof wonen. Zij was toen ruim 69 jaar oud. Teuntje Teunissen, de echtgenote van Teunis G. van Manen, overleed op 26 oktober 1908 op 57-jarige leeftijd. Ze liet een echtgenoot, schoonmoeder en diverse kinderen na. Die schoonmoeder, Hendrikje van Manen-Onderstal, overleed krap vijf maanden later. Teunis G. van Manen en zijn kinderen bleven alleen achter. Het adres van de Bakenhof was inmiddels gewijzigd van A 22 in A 21²⁶⁵.

Op 27 augustus 1919 huwde Johan van Manen, één van de kinderen die op de Bakenhof werden geboren, met Gijsberta H.W. Reijmes (afb. 57). Johan nam het boerenbedrijf van zijn vader over. Eén van zijn activiteiten was het fokken van paarden voor het Gelders Stamboek. Uit zijn huwelijk werden de volgende kinderen geboren: Cornelia (1922), Derk Jan (1925-1925), Teunis Gijsbert (1925) en Derk Jan (1927). In 1929 overleed vader en opa Teunis G. van Manen, op de leeftijd van 77 jaar. Na zijn dood kwam een aantal kostgangers op de Bakenhof wonen. In de eerste plaats was dat Arend G. Bakerweerd, 61 jaar oud, die in december 1930 de familie kwam versterken. Hij staat afgebeeld op een groepsfoto (afb. 58). Hij was verloofd met Cornelia van Manen, de zus van Johan. Arend overleed echter reeds 4 jaar later, op tweede kerstdag. Arend en Cornelia waren niet getrouwd. Al in 1934 kwam Hendrik Rolleman als knecht op de Bakenhof wonen. Hij was aangenomen om de koeien te melken maar bleek daar niet bedreven in te zijn. Men liet hem toen maar de boerderij schilderen²⁶⁶. Het was niet zo vreemd dat hij dát wel kon, want hij was schilder van beroep. Hij vertrok echter nog hetzelfde jaar, twintig dagen voor de dood van Bakerweerd. Het adres van de Bakenhof was inmiddels veranderd in A 23, en vervolgens in A 28. In 1940 kwam tenslotte de vader van Gijsberta, Derk Jan Reijmes (afb. 59), op de Bakenhof wonen. Hij was toen 80 jaar oud en molenaar geweest op de Klarendalse molen. Hij overleed enige jaren later op de Bakenhof²⁶⁷.

Afb. 57 Trouwfoto van Johan en Berta van Manen-Reijmes uit 1919. Zij zitten in het midden. Links van hen staat vader Derk Jan Reijmes en rechts van hen staat vader Teunis Gijsbert van Manen.

²⁶⁵ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1900-1910, wijk A, fol. 23

²⁶⁶ mondelinge mededeling Dick van Manen

²⁶⁷ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1910-1940, deel IV, fol. 209

Afb. 58 De familie Van Manen tegen het hek op de grens van erf en Bakenhofweg omstreeks 1930. V.l.n.r. Riekie van Manen, N.N., Arend Bakerweerd, N.N., Johan van Manen, Dick van Manen, Corrie van Manen, Berta van Manen-Reijmes, Riek Aalbers, Teus van Manen, Riek van Manen, Hennie van Manen en een zekere heer Van Schaik.

Afb. 59 Derk Jan Reijmes

Omdat hierna de bevolkingsregisters niet meer openbaar zijn, verliezen we enigszins het spoor. Johan van Manen bleef tot zijn dood in 1945 (tijdens de evacuatie in Ede) het bedrijf leiden. Zijn weduwe Berta van Manen-Reijmes volgde hem op. Zij overleed in 1954. Het bedrijf kwam in handen van zoon Derk Jan (Dick) van Manen (1927), die de veehouderij van 40 hectare tot de afbraak van de boerderij eind 1963 voortzette. Hij had daar circa 20 koeien, wat fokvarkens en kippen. De paardenfokkerij van zijn vader zette hij niet voort²⁶⁸.

²⁶⁸ Interview met D.J. van Manen door J.R. Mulder in 2001; grafsteen Van Manen-Reijmes op oude kerkhof Huissen.

6.2 Het veerhuis

De bewoners van het veerhuis waren zeer lastig te traceren in het bevolkingsregister. Uit het archief van het voormalige polderdistrict weten we wel dat Roelof Vermeulen in 1810 pachter van het Malburgse veer was²⁶⁹. Hij heeft vermoedelijk in het veerhuis gewoond. In het bevolkingsregister van Malburgen van 1829 treffen we een zekere Rudolphus Vermeulen (1778-1836) aan. Zijn beroep is lastig te lezen, maar het woord "veerman" is te onderscheiden. Hij was afkomstig uit Angeren, en was gehuwd met de Huissense Maria Holtus. Zij woonden in het veerhuis met hun kinderen: Wilhelmus (1805), Anna (1812), Gerardus (1815) en Theodorus (1820). De overige kinderen zullen ten tijde van het opstellen van het bevolkingsregister al wel het huis uit zijn geweest. Roelof en Maria hadden in de loop der jaren meerdere meiden en knechten in dienst. Zij hielpen in het landbouwbedrijf en mogelijk ook bij het reilen en zeilen in het veerhuis.

Zoon Gerardus trouwde met Johanna Elisabeth Goris²⁷⁰ en bleef met haar op het veerhuis wonen. In 1840 kwam hun zoon Rudolphus Johannes ter wereld. Er volgden nog ten minste 6 kinderen. Op hetzelfde adres werden tussen 1839 en 1845 nog twee gezinnen ingeschreven, namelijk Henricus Hofs, steenbakker, met vrouw en kinderen, en gepensioneerd kapitein Jan Weitink met een familielid. Mogelijk betrokken zij een afgescheiden gedeelte van het pand²⁷¹. Zoon Rudolphus, geboren in 1840, werd schipper, veerman en kastelein.

De periode daarna is erg onduidelijk. Een mogelijke bewoner van het veerhuis van rond 1870 was Adrianus Vissers, ook genoemd in een vergunningsaanvraag van juni 1876 waarin hij vraagt een doorgang in de Malburgse dam bij het veerhuis te mogen maken²⁷². Een tweede bewijs voor het feit dat Vissers bewoner van het veerhuis moet zijn geweest, ligt in het feit dat het huis van Vissers in 1894 werd betrokken door Coenradus Hupkes²⁷³. Hupkes was in 1900 veerman van beroep²⁷⁴.

Hupkes woonde in 1900 in het veerhuis met zijn vrouw en negen kinderen. Op 27 februari 1905 trok Douwe de Jong bij de familie in. Hij was opzichter van Rijkswaterstaat. Mogelijk had zijn aanwezigheid te maken met de afsnijding van de rivierbocht in deze periode, waarvoor het veerhuis moest wijken. Het merkwaardige is echter wel, dat er voor het pand waar Hupkes woonde, tot in elk geval in 1909 bewoners zijn genoteerd. In die periode werd het pand bewoond door veerman Arie Cornelis de Jong uit Hurwenen met zijn echtgenote, kinderen en zuster. De opzichter Douwe de Jong, geen familie van hem, woonde nog altijd in het veerhuis. Op 29 mei 1907 vertrok hij naar Beusichem.

Over het verdere verloop en het exacte jaar van de sloop weten we vooralsnog niets. Dit pand is het waard nog verder onderzoek naar te doen!

6.3 Jermelo

Zowel van Groot Jermelo als Klein Jermelo hebben we geen bewoners kunnen achterhalen. Hun jaar van sloop (resp. 1835 en 1869) ligt te ver terug om met zekerheid een bewoningsreconstructie te kunnen maken.

6.4 De Koppel

De oudste bewoners die we hebben kunnen achterhalen van de Koppel waren Theodorus Berning en zijn echtgenote Johanna de Beijer. Theodorus was in 1835 te Malburgen geboren als zoon van Johannes Berning en Gerthrudis Verburg.

²⁶⁹ APO, Malburgen inv. nr. 3274

²⁷⁰ Nederend-Goris 1994.

²⁷¹ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1829, fol. 8

²⁷² Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, fol. 9027, d.d. 01-06-1876

²⁷³ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1890-1900 wijk A, fol. 13

²⁷⁴ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1900-1910 wijk A, fol. 11

Dat kan op de Koppel geweest zijn, maar daar hebben we geen zekerheid over. Wel weten we dat hij al vóór 1890 met zijn vrouw op de Koppel moet zijn komen wonen. Het adres was Koppel A 24 buiten, later A 23 buiten. Bij hen in woonde Theodorus' halfbroer Stephanus Berns. Zij hadden dezelfde moeder. Tevens woonden in neef Steven J.E. Reinen en neef Johannes Hendrikus Beijer. Zij waren beiden nog jong toen ze op de Koppel kwamen wonen. Steven woonde er al vóór zijn negende verjaardag, en Johannes Hendrikus trok zelfs op nauwelijks 2-jarige leeftijd al bij het gezin in.

Theodorus Berning overleed in 1898 op 62-jarige leeftijd. Zijn weduwe hertrouwde een jaar later met de katholieke Johannes Eustatius Degen, 27 jaar oud. Zijn kersverse bruid was 24 jaar ouder²⁷⁵. Het gezin voerde vermoedelijk een groot veeteeltbedrijf. Daarbij kwam de hulp van de inwonende neefjes goed van pas. Steven bleef er echter niet lang meer wonen. Hij vertrok in 1906 naar Elst. Johannes Hendrikus bleef wel gewoon inwonend. In 1907 en 1908 woonden tenslotte de gebroeders Teunissen, neven van de vrouw des huizes, nog bij de familie in²⁷⁶. In 1912 kwam nicht Grada Maria de Beijer gedurende 26 dagen op de Koppel wonen. Het pand leek een uitvalsbasis voor neven en nichten geworden te zijn. Het hoofd van het gezin, Johannes Eustatius Degen, leefde daarna niet lang meer. Hij overleed op 8 juni 1918, nauwelijks 46 jaar oud. Zijn veel oudere weduwe bleef achter met de inwonende personen²⁷⁷. Gelukkig gloorde er licht voor haar aan de horizon. Zij kon in mei 1921 van haar oude dag gaan genieten. In die maand trouwde haar neef Johannes Hendrikus Beijer met Gerarda P. van Zwam uit Bemmelen. Dit echtpaar nam de boerderij over. Tevens was Johannes Hendrikus nog waardsman van beroep. Hij zorgde dus voor het inscharen van het vee, het bijhouden van heggen, en al het andere noodzakelijke onderhoud van de polder.

Tussen 1922 en 1935 werden er negen kinderen geboren: Petrus Johannes (1922), Johannes Eustachius (1923), Johanna Maria (1924), Gerardus Leonardus Maria (1926), Leonardus Josef (1928), Maria Elisabeth (1931) en Elisabeth Maria (1935). De oude Johanna de Beijer maakte dit niet allemaal meer mee. Zij overleed op 16 februari 1930 op 81-jarige leeftijd. Het adres in die dagen was eerst Malburgen A 26, en later Malburgen A 29²⁷⁸.

6.5 De Oude Tol

De Oude Tol is de enige boerderij waarvan we een volledige bewoningsreconstructie hebben kunnen maken over de gehele periode 1830-1940. Dat is onder meer te danken aan de vrij constante bewoning door één familie, en anderzijds door het feit dat in 1832 de bewoner ook de eigenaar bleek te zijn.

Bewoner en eigenaar in 1829 was Joanna Verheijen, weduwe van Jacob Rutjes. Zij was te Angeren in 1757 geboren. In 1829 was zij dus reeds 72 jaar oud. Bij haar in huis woonde Wilhelmus Verheijen, geboren in 1793 te Angeren. Mogelijk was Joanna een tante van Wilhelmus. Ook de vrouw van Wilhelmus, Elisabeth Daams, en hun vijf kinderen woonden er. Tevens woonde er een groot aantal dienstmeiden en knechten. Na de dood van de man des huizes, Willem Verheijen, in 1838 bleef de familie er niet lang meer wonen. In mei 1847 maakten zij plaats voor akkerbouwer Arnoldus Christianus Verhoeven en zijn vrouw Anna Catharina Heijltjes, beiden afkomstig uit Herwen. Zij hadden negen kinderen, van wie alleen de laatste, Jacobus Verhoeven (1849) op de Oude Tol werd geboren. Peter Hegeman en Henricus Kerkhof waren de knechten²⁷⁹. In de jaren erna bleef het gezin op de Oude Tol wonen. Zo af en toe veranderde men van dienstknecht. In 1861 overleed één van de kinderen²⁸⁰. Kort daarna gingen meer kinderen het huis uit, zodat het aantal bewoners zakte. In 1870

²⁷⁵ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1890-1900, wijk A, fol. 25

²⁷⁶ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1900-1910, wijk A, fol. 24

²⁷⁷ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1910-1940, deel II, blad 27

²⁷⁸ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1910-1940, deel I, fol. 136

²⁷⁹ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1829, fol. 16

²⁸⁰ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1850-1860, wijk D, fol. 17

tenslotte, had de Oude Tol nog maar zes bewoners: vader Arnoldus, moeder Catharina, kinderen Arnoldus, Petronella en Maria, en kleinzoon Jacobus Wolters (zoon van Petronella). Niet lang daarna moet het hoofd van het gezin, Arnoldus Christianus Verhoeven, zijn overleden²⁸¹. Toen ook zoon Arnoldus het huis uitging in 1884 en moeder Catharina Heijltjes in 1886 overleed, bleef als laatste de vrijgezelle Maria over. Waar eens het pand zo vol mensen had gezeten, was zij nu nog alleen over...

In 1888 trouwde ook Maria en verhuisde ze naar een ander pand. Na 41 jaar was de familie Verhoeven van de Oude Tol verdwenen. Tenminste, dat lijkt zo... maar nee! In 1888 werd het pand betrokken door Jacobus Wolters, de zoon van Petronella Verhoeven. Hij was dat jaar getrouwd met Helena Heijltjes en dacht op de Oude Tol een gezin te kunnen gaan stichten. Dat lukte tot op zekere hoogte. Op 14 december 1889 werd hun dochter Jacoba H.C. Wolters geboren. Wat echter een vrolijke gebeurtenis had moeten zijn, werd overschaduwd door een droevig feit. Vader Jacobus Wolters was zes maanden ervoor overleden, toen zijn vrouw pas drie maanden zwanger was. Ter nagedachtenis aan haar man noemde ze haar dochter Jacoba. Ter ondersteuning van het landbouwbedrijf was haar broer Everardus Wilhelmus Heijltjes in augustus 1889 bij haar ingetrokken²⁸².

Omdat het gezin verder een zo normaal mogelijk leven moest leiden, hertrouwde Helena in oktober 1890 met Rudolphus Janssen, een landbouwer die eerder elders in de gemeente Huissen woonde. In oktober 1891 werd het huwelijk verrijkt met een dochter, Anna Henrica Gijsberta Josephina Janssen. Tenslotte kwam even later niet Theodora M.J. Nass op de Oude Tol, op adres Malburgen A 9 buiten, wonen. Later zou het adres nog wijzigen in A 8 buiten. Het lot was het gezin echter niet gelukkig gestemd. Op 14 april 1898 overleed moeder Helena Heijltjes op 35-jarige leeftijd. Ze liet een echtgenoot en twee dochttertjes van 8 en 6 jaar oud na²⁸³.

Rudolphus Janssen moest verder. In augustus 1900 trouwde hij met Theodora M.E. van Gendt, 30 jaar oud, uit Bemmelen. Niet veel later kwam haar moeder bij het gezin wonen. Dat duurde echter niet zo lang, want reeds in 1903 overleed die moeder. Het jonge echtpaar werd gezegend met drie dochters, waarvan er één al op 4-jarige leeftijd naar Duiven verhuisde. Nicht Theodora Nass vertrok uit het gezin. In 1910 trouwde Jacoba H.C. Wolters en verliet ook zij de Oude Tol²⁸⁴. Mei 1915 was een roerige maand voor de familie. Op 63-jarige leeftijd overleed Rudolphus Janssen. Een halve maand later trok neef Gijsbertus H. Jansen bij het gezin in. Hij zou echter in 1917 al weer naar Westervoort vertrekken.

Kleine meisjes worden groot, ook in dit geval. In 1916 ging dochter Maria Janssen als meid elders werken, en rond diezelfde tijd volgde haar zus Wilhelmina haar voorbeeld. In 1917 ging Anna Janssen, de dochter uit het eerste huwelijk van Rudolphus, het huis uit en trouwde ze. Theodora M.E. van Gendt bleef als weduwe alleen achter op de Oude Tol. Spoedig daarna kwam er een nieuwe man in haar leven. Henricus W.E.J. van Gendt, geen directe familie overigens, trouwde op 9 april 1918 met Theodora²⁸⁵. Alhoewel ze geen kinderen kregen, was het huis al weer snel gevuld. Dochter Wilhelmina kwam al weer snel bij haar moeder en stiefvader wonen. Pas in 1940 trouwde ze en vertrok ze uit haar ouderlijk huis. Dochter Maria woonde eveneens van 1918 tot haar overlijden in 1938 bij haar moeder. De oudste dochter, Helena, woonde korter bij haar moeder. Zij kwam weer thuis wonen in 1918 en trouwde vijf jaar later. Nadat haar laatste dochter in 1940 het huis uit was, moest Theodora een dienstmeid in dienst nemen. Dat was Theodora Maria Lommerse, geboren in 1924. Omdat zij afkomstig was uit de plaats waar Helena Janssen in 1923 heen was gegaan, valt het niet uit te sluiten dat Theodora Maria Lommerse de klein-

²⁸¹ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1870-1880, wijk D, fol. 13

²⁸² Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1880-1890, wijk B, fol. 22

²⁸³ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1890-1900, wijk A, fol. 9

²⁸⁴ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1900-1910, wijk A, fol. 8

²⁸⁵ Gemeentearchief Huissen, bevolkingsregister 1910-1940, deel III, fol. 229

dochter van Theodora van Gendt was! Zoals eerder al gezegd, verkocht Hendrik van Gendt in 1941 de boerderij aan de gemeente Arnhem. De laatste bewoner van de Oude Tol was de nu overleden Hendrik de Bruijn. Hij had twee knechten: Jansinus Hogenberg en Henk Willemsen. Op de foto zien we de schuur van boerderij de Oude Tol (afb. 60). De schuur werd in het voorjaar van 2002 gesloopt.

Afb. 60 De schuur van de Oude Tol vlak voor de sloop

7. Eindconclusie

Ouderdom en samenstelling van de Malburgse bandijk

Uit het onderzoek blijkt dat het westelijke deel van de bandijk (profiel A en B) is aangelegd omstreek 1905 ten behoeve van de bochtafsnijding van de Rijn. De dijk was daar toen circa 3,80 m (circa 13,80 m + NAP) hoog. In 1935 werd de dijk verhoogd tot circa 5,35 m (circa 15,30 m + NAP). De kern van beide dijkvakken bestond uit matig fijn, instabiel zand, afgedekt met een laag lichte zavel. Daarop bevond zich het oorspronkelijke wegdek (uit 1905), bestaande uit grind. In 1935 kwam daar een laag kalkrijke zavel en klei bovenop, afgedekt met een laagje zand. Daarop werd puin gestort en later weer een laag asfalt.

Het oostelijke dijkvak dateert uit het midden van de achttiende eeuw en maakte deel uit van de Malburgse schaarndam. De dijk heeft nadien de nodige reparaties ondergaan. De dijk was vóór 1935 circa 4,50 m (circa 14,50 m + NAP) hoog. Nadien is de dam op bandijkhoogte gebracht. Omdat het een schaarndijk was is dit dijkvak extra verzwaaard en verhoogd tot circa 5,80 m (circa 15,80 m + NAP). Het buitentalud was vóór de dijkverzwaring van 1935 bekleed met een laag baksteen (onder een helling van circa 1:5). Direct langs de buitenteen van de dijk hebben de dijkers zinkstukken van wiepen, palen en perkoenen aangebracht om erosie tegen te gaan. Later bij de dijkverzwaring van 1935 verdween het zinkstuk onder het nieuwe dijkstalud. Het dijkvak is meerdere keren verhoogd en verzwaaard geweest en heeft daarnaast de nodige reparaties ondergaan. Het dijkvak bestond overwegend uit heterogene zavel. We hebben er nauwelijks klei in aangetroffen.

Over de herkomst van de specie is weinig bekend. In 1550 hebben de dijkers voor herstelwerkzaamheden aan de Holthuizer dijk buitendijs grond gehaald. We veronderstellen dat voor de aanleg van de veerdam buitendams is gedolven. Naarmate de Rijn de Margarethapolder naderde, waren de dijkers gedwongen om de specie binnendijs te halen.

Geologie en bodem

Door natuurlijke processen en menselijk ingrijpen hebben Rijn en IJssel hun loop talloze malen verlegd. Hierdoor is in Malburgen en omgeving een grillig beeld van stroomruggen, restbeddingen komen en overslaggronden ontstaan. Alleen het centrale deel van de Malburgse Polder (Bronstijd systeem) bleef voor erosie gespaard. De stroomruggronden van het pré-Romeinse systeem liggen vrijwel geheel ten zuiden van de Holthuizerdijk. Het splitsingspunt van Rijn en IJssel bevond zich in die periode bij de Gelderse Waard. In de vroege Middeleeuwen verplaatste het splitsingspunt zich naar Malburgen. Stroomafzettingen van het Middeleeuwse systeem treffen we langs de noordzijde van de Holthuizer dijk aan en ter plaatse van het oude Malburgen (Bakenhof). Het uiterwaard systeem is na de bedijking tot stand gekomen met in het oosten de Huissense Waarden, in het noorden de Margarethapolder en de Stadswaarden.

Op de oude stroomruggen ontstonden in de vroege Middeleeuwen nederzettingen als Huissen, Holthuizen, Elden, Meinerswijk en Malburgen. De bewoning van Malburgen concentreerde zich op de stroomruggen van Rijn en IJssel van het Middeleeuwse systeem. Het verkavelingspatroon varieerde van blok- tot strookvormig. De belangrijkste boerderijen waren Jermelo, De Koppel en Bakenhof. Ten zuiden van de Rijn kwamen de kerk en het kasteel van Malburgen tot stand. De Malburgse tol verschoof in de loop van de eeuwen van de Landaan via de plek van de oude kerk naar die van het voormalige beziendershuis in de Margarethapolder. Even verder westelijk bevond zich het Malburgse veer.

Bedijking en ontwikkeling

De bedijking van de Betuwe kreeg mogelijk in het midden van de dertiende eeuw zijn beslag. In de omgeving van Malburgen treffen we diverse dijken en dammen aan zoals de Betuwse bandijk (onderverdeeld in drie dijkvakken: Huissense dijk, Holthuizer dijk en Eldense dijk), de Malburgse dijk, de Malburgse veerdam, de Sleuteldam en de Griftdijk.

In 1433 brak de Holthuizer dijk op twee plaatsen door. In dat jaar nam het ambtsbestuur van de Over-Betuwe het beheer en onderhoud van de Holthuizer dijk van dat van Huissen over. Op de Rijn werd agressief bekrijsd om land aan te winnen.

De zestiende eeuw stond in het teken van de bochtafsnijding van de Rijn bij Arnhem. Door veranderingen in het rivierenregime en agressief bekribben kwam de Rijn steeds dichterbij Malburgen te lopen, waarbij enkele Malburgse boerderijen en dijkhuizen werden verzwolgen.

In de zeventiende eeuw ging de erosie door de Rijn onverminderd voort en moest tenslotte kasteel Malburgen eraan geloven, terwijl de IJsselmonding steeds meer verzandde. Uit de kaarten van 1621 en 1632 blijkt, dat de Malburgse dijk jonger is dan het verkavelingspatroon en dat het westelijke dijkvak lijkt te zijn teruggelegd. In de winter van 1651 liep de Malburgse Polder onder vanwege een doorbraak van de Malburgse dijk. Hierdoor bezweek ook de Holthuizer dijk.

De verstopping van de IJsselmond nam in de achttiende eeuw zodanige vormen aan, dat in 1775 een doorsnijding van de Pleij werd uitgevoerd. Verder werd in Rijn en IJssel nog steeds agressief bekrijsd. In 1711, 1741 en 1751 brak de Malburgse dijk en kwam de Malburgse Polder blank te staan. In 1742/43 brak de Malburgse veerdam om verscheidene plaatsen door, waarbij overslagzand over de achterliggende landerijen werd afgezet. Een deel van het Malburgse lijnpad verdween in de golven. De Malburgse schaadijk werd omstreekt 1750 verhoogd en verzaagd en in 1754 werd de Malburgse veerdam op bandijkhoogte gebracht. Het ambt Over-Betuwe slaagde er in 1770 eindelijk in om de Huissense dijken te mogen schouwen.

In de negentiende eeuw was kribbenaanleg in de rivieren geen lokale aangelegenheid meer, maar werd landsbelang ter verbetering van de scheepvaart en vanwege de veiligheid. In het begin van de negentiende eeuw werden de Huissense dijken versterkt. De hoogte van de Malburgse veerdam was herhaaldelijk onderwerp van discussie in verband met de veiligheid van de Lijmers.

Omstreeks 1905 vond een bochtafsnijding van de Rijn plaats aan de kop van de Margarethapolder, waarbij het Malburgse veerhuis werd gesloopt. De veerdam werd teruggelegd. Op de grens van de Stadswaarden verrees een nieuw veerhuis. De Malburgse schaadam was in 1926 bij hoog water flink beschadigd. De veerdam werd in 1935 met een pakket van ongeveer twee meter opgehoogd.

tot circa 15.35 m + NAP, en daarmee op bandijkhoogte gebracht. Arnhem maakte de sprong over de Rijn. Dit was het begin van de uitgestrekte wijk Malburgen. Oude boerderijen zoals de Bakenhof en De Koppel, het verkavelingspatroon, oude weteringen en vele oude dijken en wegen maakten plaats voor woonwijken, industrieterreinen, en kantoorcomplexen. De Pleijroute kwam tot stand. Aan het eind van de jaren negentig van de twintigste eeuw moesten de steenfabrieken in de Margarethapolder eraan geloven. Niet lang daarna in 2001 kwam in het kader van 'Ruimte voor rivieren' het plan Bakenhof tot stand.

Wat nog rest van het oorspronkelijke Malburgen is een stuk van de oude veerdam, en een deel van de Malburgse dijk met een aantal dijkwoningen (afb. 61). Op de plek van de Oude Tol vonden we de resten terug van de kerk van Malburgen.

Afb. 61 Dijkwoningen te Malburgen in 2003

Literatuur

Aa, A. J. van der, 1839-1847.

Aardrijkskundig woordenboek van Nederland.

Bakker, H. de en J. Schelling, 1989.

Systeem voor bodemclassificatie voor Nederland; de hogere niveau's. Wageningen. PUDOC.

Beaufort R. F. P. de en H. M van de Berg, 1968.

De monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel De Betuwe. 's-Gravenhage.

Beekman, A. A., 1905 1907.

Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.

Beekman, A. A., 1932.

Nederland als polderland. Zutphen. W.J. Thieme en cie.

Beekmans, J.R. en C. Schilt (red), 1997.

Drijvende stuwen voor de landsverdediging. Een geschiedenis van de IJssellinie. Walburg Pers en Stichting Menno van Coehoorn.

Bemmel, H. Chr. van, 1996.

Waaien in het gebied Holthuizen. De gevolgen van dijkdoorbraken in het verleden. In: Arnhem de Genoeglijkst, 16, 4.

Bemmel, H. van, 1997.

De kolken in Holthuizen. De gevolgen van dijkdoorbraken in het verleden. Arnhem.

Bervaes, J.C.A.M., J.R. Mulder en A.H. Heidema, 2002.

Geo-elektrisch onderzoek in Malburgen/Bakenhof, Arnhem. Op zoek naar puin- en funderingsresten in en onder de Malburgse dijk. Wageningen. Alterra. Rapport 557.

Beuger, L.A.C.M., 1981.

Biologische Inventarisatie van het gebied rond de Immerlooplas en de boerderij Groot Holthuizen in 1979. Arnhem. Stuurgroep 'Milieukartering'.

Bodemkaart van Nederland, 1975.

Toelichting bij Blad 40 West en Blad 40 Oost, Arnhem, 1975. Wageningen, schaal 1 : 50 000. Wageningen. Stichting voor Bodemkartering.

Boer, D. de, 1985/86.

Economische structuurveranderingen in het rivierengebied. Tabula Batavorum 1985 3,2: 13-17, 1985 3,3: 2-5 en 1986 4,1: 17-20.

Borman, R., 1979/1980.

De Malburgse Polder en het onderzoek in de Galentijnse Waard.

Bruin, D. de, 1982.

Rivierbeheer op de Nederlandse Rijntakken. Rijkswaterstaat. Directie bovenrivieren.

Brusse, P., 1999.

Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe 1650-1850. Wageningen. A.A.G. Bijdragen 38.

Buisman, J., 1996-2000.

Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen. Deel 1 t/m 4. 1450-1575. Franeker. Uitgeverij Van Wijnen.

Dalen, A.G. van, 1972.

Rondom het Tolhuys aan de Rijn en Waal: uit de geschiedenis van Lobith, Tolkamer, Spijk, Herwen en Aerdt.

- Dendermonde, M en H.A.M.C. Dibbits, 1956.**
De dijken. Amsterdam. Uitgeverij De Bezige Bij.
- Donkersloot-de Vrij, M., 1981.**
Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Groningen. Wolters-Noordhoff bv/Bouma's boekhuis bv.
- Doorn, Th.H. van, 1971.**
Terminologie van riviervissers in Nederland. Assen. Van Gorcum en Comp. N.V. - Dr H.J. Prakke en H.M.G. Prakke.
- Dösseler, E. und F.W. Oediger, 1974.**
Das Hauptstaatsarchiv Düsseldorf und seine beständ. 8. Die Lehnregister des Herzogtums Kleve. Respublica-Verlag Siegburg 406-410.
- Driessen, P.G.M, H.Th. Hendriks en R.J.H. Melchers, 1995.**
Van Bakenhof tot Brouwketel. Wandelingen door het buitengebied van Huissen en Malburgen aan de hand van oude foto's. Bijdragen tot de geschiedenis van Huissen. VIII. Huissen.
- Edelman, C.H., 1948.**
Iets over veldnamen en perceleringen. Boor en Spade II: 108-120.
- Edelman, C.H., 1950.**
Inleiding tot de bodemkunde van Nederland. Noord-Hollandische Uitg. Mij. Amsterdam.
- Edelman, C.H. en A.W. Vlam, 1949.**
Over perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied. Betuwe en Bommelerwaard. Boor en Spade III: 231-284.
- Edelman, C.H., 1951.**
Oudheidkundige resultaten van de bodemkartering. Boor en Spade IV: 307-325.
- Egberts, H., 1948?**
Rapport behorende bij de bodemkaart van de Polder Malburgen, gelegen in de gemeente Huissen. Wageningen. Stichting voor Bodemkartering. Rapport 175 M26.
- Egberts, H., 1950.**
De bodemgesteldheid van de Betuwe. Versl. Landbouwk. Onderz. No. 56.19. Wageningen. Stichting voor Bodemkartering.
- Es, van W.A. en W.A.M. Hessing, 1990.**
Herculi Magusano: een wijaltaar uit Houten. In: Feestbundel van D.P. Blok. Hilversum. Verloren.
- Gorissen, F., 1956.**
Stede-atlas van Nijmegen. Brugge. Uitgeverij Wiek-op.
- Gorissen, F., 1959.**
Die Burgen im Reich von Nimwegen ausserhalb der Stadt Nimwegen. In: Niederheinisches Jahrbuch. Band IV, 105-170. Herausgegeben vom Verein linker Niederrhein.
- Gottschalk, M.K.E., 1971, 1975 en 1977.**
Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland. Deel 1, de periode vóór 1400; deel 2, de periode 1400-1600; deel 3 de periode 1600-1700. Assen/Amsterdam. Van Gorcum.
- Gijsseling, M., 1960.**
Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). 2 delen. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek. Brussel.
- Harbers, P. en J.R. Mulder, 1981.**
Een poging tot reconstructie van het Rijnstelsel in het oostelijk rivierengebied tijdens het Holoceen, in het bijzonder in de Romeinse tijd. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift XV, 5: 404-421.
- Harbers, P. en J.R. Mulder, 1984-1985.**
De wordings- en bewoningsgeschiedenis van het oostelijk rivierengebied. Tabula Batavorum (1984, 2 en 3, 1985, 1, 2, en 3).
- Heiningen, H. van, 1972.**
Tussen Maas en Waal. 650 jaar geschiedenis van mensen en water. Zutphen. De Walburg pers.
- Heiningen, H. van, 1978.**
Dijken en dijkdoorbraken in het Nederlandse rivierengebied. 's-Gravenhage. Uitgeverij Boekencentrum B.V.
- Heldring, O.G., 1838/39.**
Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudheden, legenden etc. Amsterdam.
- Hemmen, F. van, 2001.**
Monumentaal Blauw. Een inventarisatie van wielen en wielresten in de Betuwe. Elst. Polderdistrict Betuwe.
- Heslinga, M.W., A.P. de Klerk, H. Schmal, T. Stol en A.J. Thurkow, 1985.**
Nederland in kaarten. Verandering van stad en land in vier eeuwen cartografie. Ede /Antwerpen. Zomer en Keuning

- Hol, A.R., 1957.**
De Betuwe. Leiden.
- Hübner, K, 1944.**
Deichsprengung bei Arnheim. Artikel in de 'West-Kurier' van 9/10 december 1944 door oorlogscorrespondent Kurt Hübner.
- Hulst, R.S. 1970.**
De Koppel. In: Archeologisch nieuws. Nieuwsbulletin KNOB, 1970, 3.
- Janssen, G.B., 1987.**
Baksteenfabricage in Nederland: haar eerste mechanisering met name in het gebied van de grote rivieren (ca. 1850 - ca. 1920).
- Jappe Alberts, W., 1966.**
Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde der middeleeuwen. 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff.
- Jappe Alberts, W., 1967-1985.**
De stadsrekeningen van Arnhem. Deel I t/m V. 1353-1432. Arnhem. Gemeentearchief. Groningen. J.B. Wolters.
- Jong, J. de, 1965.**
Pollenanalytisch onderzoek van een aantal boringen op kaartblad Arnhem 40 West. Haarlem. Rijks Geologische Dienst. Rapport 424.
- Jong, J. de, 1980.**
Gegevens over genomen monsters voor C 14 - ouderdomsbepaling van restgeulopvullingen op het kaartblad Arnhem 40 West. Haarlem. Rijks Geologische Dienst. Rapport 880.
- Jong, J. de, 1983.**
Uitkomsten C14 - ouderdomsbepalingen van restgeulopvullingen op het kaartblad Arnhem 40 West. Haarlem. Rijks Geologische Dienst. Rapport 880a.
- Jong, J. de, 1976.**
Uitkomsten C 14 - ouderdomsbepalingen van restgeulopvullingen op de kaartbladen 39 Oost en 40 West. Haarlem. Rijks Geologische Dienst. Rapport 749.
- Kehl, P.A.M., 1975.**
Historische schetsen van eenige dorpen en kasteelen in de Over-Betuwe. Herdruk. Nijmegen Drukkerij Trioprint B.V.
- Kremer, A.J.C., 1894.**
Malburgen. Een historische bijdrage. IN: Algemeen Nederlandsch Familieblad.
- Künzel, R.E., D.P. Blok en J.M. Verhoeff, 1989.**
Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200. Amsterdam.
- Kuyper, J., 1868.**
Gemeente atlas van de provincie Gelderland.
- Lafèbre, H., 1977**
De Liemerse Overlaat. Exponent van de rivierbeheersing 1800 - 1850. Nijmegen. Doctoraal-scriptie Sociale geografie.
- Leppink, G.B., 1988.**
Van Geelkerckens Kaartboek van de landerijen van het Sint Catharinae Gasthuis in Arnhem (1635) vergeleken met de oudste kadastrale kaarten (1832). De Drie Gasthuizen/Gelre.
- Locher, W.P. en H. de Bakker, 1990.**
Bodemkunde van Nederland. Deel 1. Algemene Bodemkunde. Den Bosch. Malmberg.
- Loeff, J. 1950.**
Het archief der commanderie van St. Jan te Arnhem. Rijksarchief Gelderland, Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.'s Gravenhage.
- Maas, G.J., H.P. Wolfert, M.M. Schoor en H. Middelkoop, 1997.**
Classificatie van riviertrajecten en kansrijkdom voor ecotopen. Een voorbeeldstudie vanuit historisch-geomorfologisch en rivierkundig perspectief. Wageningen. DLO-Staring Centrum. Rapport 552.
- Maris, A.J., 1939.**
De reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland in het bijzonder in het Kwartier van Nijmegen. Academisch Proefschrift. 's-Gravenhage. N.V. Drukkerij 'De residentie'.
- Meene, E.A., 1977.**
Toelichtingen bij de Geologische kaart van Nederland 1 : 50 000. Blad Arnhem Oost (40O). Haarlem. Rijks Geologische Dienst.

Meene, E.A. van der, 1979.

Het ontstaan van de Gelderse IJssel. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift 3:202-211.

Melchers, R.J.H., 1998.

De Ligging van kerk, burcht en tolhuis te Malburgen. In: Mededelingen Historische kring Huessen, 1: 17-24.

Melchers, R.J.H. en F.M. van Hemmen, 2002.

Het Looveer. Mededelingen Historische Kring Huessen 27,5:190-202.

Mentink, G.J., 1972.

Watersnoden in Gelderland. In: Grepen uit de Gelderse historie. Zutphen. De Walburg Pers.

Mentink, G.J., 1976.

Elst van heden naar verleden. Schets van enige ontwikkelingen in het dorp Elst met name in de 19de en 20ste eeuw. Zutphen. De Walburg Pers.

Mentink, G.J. en J. van Os, 1985.

Over-Betuwe: geschiedenis van een polderland (1327-1977). Zutphen. De Walburg Pers.

Meij P.J. et al. 1975.

Geschiedenis van Gelderland 1492 - 1795. 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff.

Modderman, P.J.R., 1949.

Het oudheidkundig onderzoek van de oude woongronden in de Over- en Neder-Betuwe. Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Nieuwe reeks XXX: 66-94.

Moerman, H.J., 1956.

Nederlandse plaatsnamen. Nomina Geographica Flandrica. Studiën VII. Standaard-Boekhandel. Brussel.

Mulder, J.R., H.R. Salverda en J.A. van den Hurk, 1979.

Ruilverkaveling Over-Betuwe-Oost. Bodemgesteldheid en bodemgeschiktheid. Deel I en II. Wageningen, STIBOKA. Rapport nr. 1389.

Mulder, J.R., A.E. Gazenbeek en E. van der Linden, 2001.

In de ban van de Betuwse dijken. Deel 1 Loenen. Wageningen. Alterra. Rapport 183.

Mulder, J.R., F. Spaan en J.G.C. de Wolf, 2002.

In de ban van de Betuwse dijken. Deel 2 Oosterhout. Wageningen. Alterra. Rapport 311.

Mulder, J.R., 2002.

In de ban van de Betuwse dijken. Deel 3 Doornenburg (Roswaard). Wageningen. Alterra. Rapport 403.

Mulder, J.R. en J.C.G. de Wolf, 2002.

Galgenplekken in de Betuwe, de Tielerwaard en in het land tussen Lek en Linge. Tabula Batavorum 3, 17-41. Jaarboek Tabula Batavorum.

Mulder, J.R., P.F.J. Franzen, L.J. Keunen en A.J.M. Zwart, 2003.

In de ban van de Betuwse dijken. Deel 4 Angeren. Wageningen. Alterra. Rapport 404.

Nederend-Goris, A.M.P., 1994.

Het geslacht GORIS. Vijf eeuwen op de Rijnwaarden. Amsterdam. Leeuwenberg.

Neijenhuis, C.G., 2000.

De meander van Huissen (I). In: Mededelingen van de Historische Kring Huessen 25, 1: 16-22.

Neijenhuis, C.G., 2000.

De meander van Huissen (II). In: Mededelingen van de Historische Kring Huessen 25, 4: 116-122.

Neijenhuis, C.G., 2002.

Huissen van prehistorie tot middeleeuwen. De voorgeschiedenis van Huissen verzameld uit archeologische en historische bronnen. Bijdragen tot de geschiedenis van Huissen XIV. Historische Kring Huissen.

Norel, J., 1693.

IJsselstroom. Herdruk 1978. Oosterbeek. Uitgeverij De bosbes.

Oedin, S., 1946.

De gemeente Huissen. Proeve eener sociaal-geographische analyse. Wageningen. proefschrift.

Palmboom, E.N., 1995.

Het kapittel van St. Jan te Utrecht. Een onderzoek naar verwerving, beheer en administratie van het oudste goederenbezit (elfde -veertiende eeuw). Hilversum. Verloren.

Pannekoek van Rheden, J.J., 1935.

Geologische kaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. Kaartblad 40 Arnhem. Kwartblad III.

Petersen, J.W. van, 1978.

De waterplaag. Dijkdoorbraken en overstromingen achter Rijn en IJssel. Zutphen. De Walburg Pers.

Petersen, J.W. van, 1974.

Des landmeters trots. Oude kaarten van het gebied achter Rijn en IJssel. Zutphen. De Walburg Pers.

Petersen, J.W. van, 1974.

Reizen is tol betalen. De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795. Uitgeverij Fagus, Aalten.

Poelman, J.B.N., 1981a.

De gracht van Drusus. Westerheem XXX (3): 20-23.

Poelman, J.B.N., 1981b.

Facta, non Fabula. Westerheem XXX (5): 173-177.

Pons, L.J., 1953.

"Oevergronden als middeleeuwse afzettingen en overslaggronden als dijkdoorbraakafzettingen in het rivierkleigebied". Boor en Spade VI: 126-134. Wageningen, H. Veenman en Zonen.

Pons, L.J., 1952.

De bodemgesteldheid van het uiterwaardengebied van de Oude Rijnmond (Spijkse Overlaat) en van de Driedorpenpolder (Pannerden, Herwen en Aerdt). Wageningen. Stichting voor Bodemkartering. Rapport 302.

Pouls, H.C., 1997.

De Landmeter. Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse Landmeetkunde. Van de Romeinse tot de Franse tijd Alphen aan den Rijn. Canaletto/Repro-Holland.

Rentenaar, R., 1990.

Groeten van Elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur. Strengholt.

Reuvers, L.A., 1871.

De Waal- en Rijndijken der Polderdistricten in Gelderland en de werken tot verbetering der daarlangs gelegen rivieren etc. Uitgave IS. AN. Nijhoff en Zoon. Arnhem.

Rinsum, J. van, 1999 .

Transcriptie van het Protocol van bezwaar schoutambt Valburg. Rechterlijk archief Over-Betuwe, inv. 303 1701-1726. Deel 1 t/m 7. Historische Kring Kesteren en Omstreken en het Archief- en Informatiecentrum voor de Betuwe. Nummer A249.

Roessingh, H.K., 1976.

Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw. A.A.G. bijdragen 20. Wageningen. Landbouwhogeschool, afd. Agrarische geschiedenis.

Schönfeld, M., 1980.

Veldnamen in Nederland. Gijsbers en Van Loon. Arnhem.

Schüttpelz, Erich, 1999.

Adelsfamilie Von Wittenhorst-Sonsfeld in Haldern 1145-1845. Heimatverein Haldern e.V., Haldern.

Sloet, L.A.J.W. 1872.

Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen, 5 juni 1288. 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff.

Smit, E.J.Th. A.M.A., 1975.

De oude Kleefse enclaves en hun overgang naar Gelderland 1795-1817. Gelderse Historische Reeks VII. De Walburg Pers. Zutphen.

Smit, E. en J.H.F. Zweers, 1981.

Het einde van de parochie van Malburgen. In: Mededelingen van de Historische Kring Huessen. p. 87-92.

Spruit, D., 1989.

De verponding van Elden en Meinerswijk. Osenvorenreeks 29. Historische Kring Kesteren e.o.

Staal, G. en G. Naber, 1999.

Kaartseries aanwezig in de Haaff-Bibliotheek. Wageningen. PUDOC.

Stroming, 1990.

Arnhems Heerlijkheid. Uiterwaardpark Meinerswijk. Laag Keppel. Bureau Stroming.

Sykora, K.V. en C.I.J.M. Liebrand, 1987.

Natuurtechnische en civieltechnische aspecten van rivierdijkvegetaties. Wageningen. LU. Vakgroep Vegetatiekunde.

Teunissen, D., 1980.

Enkele gebeurtenissen uit het leven van de Romeinse veldheer Drusus in het licht van enige geologische gegevens uit oostelijk Gelderland. Westerheem XXIX, 5: 321-334.

Teunissen, D., 1981.

Nogmaals Drusus Westerheem XXX, 5: 167-168.

Teunissen, D., 1984.

Palynologisch onderzoek aan enkele restbeddingen in de Over-Betuwe. Mededeling 13, Afd. Biogeologie van de Sectie Biologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

- Teunissen, D., 1986.**
Palynological Investigation of Some Residual Gullies in the Upper Betuwe (the Netherlands). Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Jaargang 36.
- Thijssen, J. (red.), 1991.**
Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen, 1375 - 1850. Nijmegen.
- Ven, G.P. van de, 1993.**
Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland. Uitgeverij Matrijs.
- Ven, G.P. van de, A.M.A.J. Driessen, W. Wolters en J. Wasser. 1995**
Niets is bestendig... De geschiedenis van rivieroverstromingen in Nederland. Utrecht. Uitgeverij Matrijs.
- Verbraeck, A., 1975.**
Ice-pushed ridges in the eastern part of the Netherlands river area. Geologie en Mijnbouw 54 nr. 1 2: 82-84.
- Verbraeck, A. en E.A. van der Meene, 1975.**
Onderzoek Gelderse Poort. Haarlem. Rijks Geologische Dienst. Dienstrapport 1354.
- Verbraeck, A., 1990.**
De Rijn aan het einde van de laatste ijstijd: de vorming van de jongste afzettingen van de Formatie van Kreftenheye. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift XXIII, 4:328-340.
- Verdam, J., 1932.**
Middelnederlandsch handwoordenboek. 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff.
- Verhoeff, J.M., 1982.**
De oude Nederlandse maten en gewichten. Amsterdam.
- Vierlingh, A., 1576-1579.**
Tractaet van Dyckagie.
- Vlam, A.W., 1950.**
Dwarsdijken en binnendijken in de Betuwe. In: H. Egberts, de bodemgesteldheid van de Betuwe. Verslagen landbouwkundige onderzoekingen 56.19.
- Wessel-Jansen, J., 1995.**
Lent-Oosterhout-Elst-Elden-Arnhem. Een tochtje langs de Grift, een voormalige waterweg in de Over-Betuwe. In: Kijken langs de dijken. Routes door de Betuwe 2. Uitgave: Stichting Tabula Batavorum.
- Westermann, J.C., 1939.**
De rekeningen van de landsheerlijke riviertollen in Gelderland 1394/1395. Arnhem. S. Gouda Quint.
- Wientjes, R.C.M., 1995.**
Een heerlijkheid in de bocht: kaartboek van de polder Meinerswijk bij Arnhem.
- Willems, W.J.H., 1980.**
Arnhem-Meinerswijk: een nieuw castellum aan de Rijn. Westerheem 29,5: 334-348.
- Willems, W.J.H., 1981.**
Over een fossa, een castra en een tabula. Westerheem 30,6/7: 168-171.
- Willems, W.J.H., 1986.**
Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Area. Amsterdam, Academisch Proefschrift.
- Zegers, H.J.M., 1958.**
De bodemgesteldheid van de Over-Betuwe. Noordelijk deel. Wageningen. Stichting voor Bodemkartering. Rapport 484.
- Zellem, J. van, 2001.**
Nooyt gehoorde hoge waeteren. Een onderzoek naar de bestuurlijke, technische en sociale aspecten, in het bijzonder de hulpverlening, van de overstromingsramp in de Over-Betuwe in 1740-1741. Scriptie Open Universiteit Nederland. Algemene cultuurwetenschappen.

Geraadpleegde oude kaarten

- Topografische kaart van 1910, verkend in 1886.
- Gemeente-atlas van Gelderland van J.Kuyper 1865-1872
- Manuscript van de Topografische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden. Blad 39 IV en 40 III. Ca. 1850. Vergroting op schaal 1 : 25 000 van het origineel op de schaal 1 : 50 000;
- Kaart 'von der situation des Rheinstroms unweit Huissen etc.' uit 1800. Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2402.
- De Rijn van de Loowaard tot het Malburgsche veer en de Rijn van Geldersoord tot dat veer etc. NN. Circa 1777. Gelders Archief. College tot Beneficiëring van Nederrijn en IJssel (0011) 276.
- 'de gedaante van den Kleefsch en polder, genoemd de Pley'. D. Klinkenberg 1770. (Copie naar Frederick Beijerinck 1767)
- Kaart van de nieuwe Mond van de Rivier den IJssel met de daarbij gelegen dijcken en dammen etc. door Mart. Beijerinck uit 1756. Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2189.
- Caert figuratif in de welcke men vindt de scheiding tussen het Cleefse en Gelderse territoir boven en tegen over de stadt Arnhem in het quartier van Veluwe. W. Leenen. Circa 1755. Gelders Archief. Staten Kwartier Nijmegen (0003) K17.
- De IJsselmond, Rijn en Nederrijn. NN 1752. Gelders Archief. Kaartenverzameling (0509) 335.
- Caart van de Eldense dijk, den stads en Meijnerswyckse dammen en Banddijk met de verdere dammen soo tussen de Rijn en de Overbetuwe banddijk enz. W. Leenen 1748. Gelders Archief. Arch.Rekenkamer van Gelderland, kaart 166
- Kaart 'von der situation der Klevischen und Holländisch- Geldrische grenze an dem Niederrhein und IJsselstrom etc.' door A. Neuwertz 1741 naar een copie van J. H. Merner. Schaal circa 1:18 000. Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2223.
- Karte des Rheins von Duisburg bis Arnheim aus dem Jahre 1713 door Johann Bucker met toelichting van Erich Wisplinghoff. Heruitgave door Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv. Düsseldorf 1984.
- Caerte vertoonende de situatie van den Malburgsen dijk neffens haere cribben en packwerk, alsmede den mond van d'IJssel. G. Passavant 1707. Gelders Archief. College tot Beneficiëring van Nederrijn en IJssel (0011) 280.
- Caart van de rivieren en Neerrijn en IJssel van den Dorre Heuvel of Middelweert, den Nederrijn tot Arnhem en IJsseloort tot bij den Grooten Durck. Door G. Passavant 1696. Gelders Archief. Staten Kwartier Nijmegen (0003) K2.
- 'den IJsselstroom van IJsseloort tot voor de stadt Deventer. Isaäc van Geelkercken. Circa 1670
- De Rijn en IJsselmond bij de Pleij en IJsseloord. N. van Geelkercken 1652. Gelders Archief. Kaartenverzameling (0509) 64*.
- Kaart 'des Commanduers landerijen gelegen in de Lijmers ende Westervoort'. Nicolaas van Geelkercken. 1651.
- De Rijn ter hoogte van Huissen en Malburgen en de IJsselmond. N. van Geelkercken 1641. Gelders Archief. Gelderse Rekenkamer (0012) K28.

- Ducatus Gelria et Comitatus Zutphanae descriptio. N. van Geelkercken 1638. Gelders Archief. Bibliotheek I-41.
- Kaartboek van domeinlanderijen en tienden te Huissen 1632. Gelders Archief. Domeinadministratie Huissen en malburgen. Inv. nr. 13
- IJsseloord en omgeving met de in 1631 Kleefsch en getrokken Geldersch-Kleefsche grens over de nieuwe zand in de Rijn. N. van Geelkercken 1631. Gelders Archief. Gelderse Rekenkamer (0012) K29.
- Pertinente kaarte van de mondt des IJssel ende den Rhijn bij IJsselort . C.v. B. 1628. Gelders Archief. Kaartenverzameling (0509) 334*.
- Kaart van de Stadswaarden en de Malburgse Polder uit 1621. Gelders Archief. Archief Commanderie St. Jan, inv. nr. 298.
- Kaart met de 'Rhein und Waal zwischen Emmerich und Arnheim' van Jordanis van der Waijen uit 1619, gecopieerd door Johann Türck Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2366)
- Kaart van de Rijn tussen Malburgen en Huissen uit 1607. Gelders Archief. Domeinen Huissen. Kaart 9.
- Kaart van de Margarethapolder uit 1586. Gelders Archief. Domeinen Huissen. Kaart 9.
- Kaart met de 'Rheinstrom von grossen Geldrischen Ward bis zum Klevischen Graben unterhalb Arnheim' uit 1575. Staatsarchiv Düsseldorf. Band 5, kaartnr. 2365

Geraadpleegde recente kaarten

- Topografische kaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. Blad 40W (Arnhem);
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1 : 25 000. Blad 40C;
- Geologische kaart van Nederland uit 1935 (Opname door J.J. Pannekoek van Rheden)
- Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. Blad 40O en W (Arnhem);
- Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. Blad 40O en W (Arnhem);
- Luchtfoto's van de geallieerde luchtmacht 1944/45. LUW bibliotheek/ Jan Kopshuis. Wageningen;

Bijlage 1. Boorraai Malburgen-Holthuizen

Boring 1

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: In de Rijn
 Maaiveld: circa 9.00 m + NAP
 Profieltype: water op restbedding

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 25	water					
25 85	1Cg		1	250	3	lichtgrijsbruin grof zand
85 125	2Cr	5	20	180	3	zwart.beddingmateriaal

Boring 2

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: 9 m ten zuiden van de krib
 Maaiveld: 9.50 m + NAP
 Profieltype: grindstrand op geul; afgegraven

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 150	1Cg		1	350	3	grof zand en fijn grind
150 250	1Cr1			350	3	grof zand en fijn grind
250 300	1Cr2		1	220	3	grijs
300 400	1Cr3		1	300	3	grijsblauw

Boring 3

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: circa 25 m ten zuiden van boring 2
 Maaiveld: 9.50 m + NAP
 Profieltype: grindstrand op restbedding; afgegraven

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 160	1Cg		1	350	3	grof zand en fijn grind
160 165	2Cgr		20	350	3	roestig zavelbandje
165 200	3Cr		1	1999	3	fijn grind
200 230	4Cr1	6	27		3	donkergrijs, slap beddingklei
230 330	4Cr2	2	20		3	donkergrijs, slap
330 400	4Cr3		13		3	grijsblauw, gelaagd, slap

Boring 4

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: circa 25 m ten zuiden van boring 3
 Maaiveld: 9.55 m + NAP
 Profieltype: grindstrand op restbedding; afgegraven

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 40	1Cg1		1	350	3	grof zand en fijn grind
40 150	1Cg2		1	350	3	grof zand en fijn grind
150 180	2Cr1	6	27		3	zwart, iets slap, beddingklei
180 220	2Cr2	3	23		3	donkergrijs, slap beddingklei
220 300	2Cr3	1	20		3	grijs, grindbijmenging
300 400	2Cr4	0,2	10		3	grijs, grindrijk

Boring 5

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: circa 25 m ten zuiden van boring 4
 Maaiveld: 9.55 m + NAP
 Profieltype: grindstrand op restbedding; afgegraven

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 70	1Cg1		1	350	3	grof zand en fijn grind
70 100	2Cg	0,5	27		3	grijsbruin
100 130	3Cr		1	999	3	grof grind
130 300	4Cr	1,5	23		3	donkergrijs, slap beddingklei
300 350	5Cr		3	999	3	blauwgr, fijn grind met zand

Boring 6

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: circa 25 m ten zuiden van boring 5
 Maaiveld: 9.55 m + NAP
 Profieltype: oever op grind op bedding; afgegraven

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 60	1Cg		32			3 grijsbruin, Gendt III
60 90	2Cr		5	300	3	BS puin
90 240	3Cr	0,5	20		3	blauwgrijs, beddingklei
240 280	4Cr		4	230	3	blgrijs, beddingzand houtresten
280 390	5Cr		16		3	blauwgr, bedding met puin
390 420	5Cr		4	200	3	blauwgr, beddingzand

Boring 7

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart

Lokatie: 25 m laagte tussen 2 dijken

Maaiveld: circa 13 m + NAP

Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 50	1AC	2	10		3	dbruin, opgehoogd + puin
50 270	1Cg	1	17		3	gr opgebracht beddingmateriaal
270 380	2Cg		30		3	grijsbr, roest, gelaagd
380 450	3Cg		4	180	3	witgrijs met roest G II/III

Boring 8

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart

Lokatie: 25 m verder dan boring 7; laagte tussen 2 dijken

Maaiveld: circa 13 m + NAP

Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 20	1A	2	11		3	dbruin, opgehoogd
20 50	1Cg		1	180	3	grbr opgehoogd
50 280	2Cg		20		3	grijs, heterogeen, opgehoogd
280 390	3Cg1		30		3	grijsbr roest G III
390 410	3Cg2		23		3	grijs
410 450	3Cg3		30		3	grijsbr met roest
450 470	3Cgr		1	200	3	grijs

Boring 9

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart

Lokatie: 30 m verder dan boring 8; laagte tussen 2 dijken

Maaiveld: circa 13 m + NAP

Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 250	1A+C	1	8		3	heterogeen, opgehoogd
250 275	2Ab		20		3	dgrijsbruin, veel BS
275 300	2Cg		15		3	lbr roest + BS opgehoogd?

Boring 10

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: 30 m verder dan boring 9; laagte tussen 2 dijken
 Maaiveld: circa 13 m + NAP
 Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	orgstof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 250	1A+C	2	10		3	heterogeen, opgehoogd
250 280	2Abg		32		3	dgrbr, oude bovengrond
280 330	2Cg1		23		3	grbr, roestig
330 370	2Cg2		17		3	grijs zandlenzen roest
370 400	3Cg		3		3	grijs

Boring 11

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: afweg dijk
 Maaiveld: circa 11.00 m + NAP
 Profieltype: dijktaalud op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 15	1Ag	2	20		3	dgrbruin, opgehoogd
15 120	1Cg		27		3	grbr heterogeen dijktaalud
120 180	2Cg1		10	180	3	br, BS en grind
180 220	2Cg2		20		3	br roest BS

Boring 12

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: tegenover de Wasstraat in het middenplantsoentje
 Maaiveld: circa 10,80 m + NAP
 Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 70	1A+C	1	15		3	dbruin, opgehoogd
70 95	1Ab		17		3	dgrbr
95 190	1Cg1		15		3	grbr,
190 230	1Cg2		24		3	grbr veel roest G III
230 270	1Cg3		11		3	grbr veel roest
270 340	2Cg		3	180	3	oranjebr met roest
340 370	2Cgr		3	180	3	oranjegrijs

Boring 13

Veldwerker(s): John Mulder en Nanny Heidema

Lokatie: tegenover 'After Press'

Maaiveld: circa 10,80 m + NAP

Profieltype: opgehoogd op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 70	1A+C	1	10		3	dbruin, opgehoogd
70 100	1Cg		13	250		3 gr grindrijk; overslag
100 140	2Cg		15		3	gr
140 200	3Cg1		28		3	grbr zeer veel roest, bedding
200 250	3Cg2		32		1	zeer veel roest, bedding
250 350	3Cg3		26		3	zeer roestig
350 400	4Cr		10	220	3	blauwgrijs, gelaagd

Boring 14

Veldwerker(s): John Mulder en Nanny Heidema

Lokatie: terrein RWD noordzijde

Maaiveld: circa 11,00 m + NAP

Profieltype: overslag op kom op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 15	1Ap	2,5	20		3	dgr, opgebracht
15 80	2Cg		2	220		
80 100	3A1bg		17		3	dgr, verspoeld
100 160	3Cg1		27		3	grbr roest, G2/3
160 330	3Cg2		42		1	gr roest, kom G 1/2
330 360	3Cg3		33		3	gr roest, sloef G0
360 460	3Cr		20		3	bl, bedding
460 500	4Cr		4	220	3	bl. stroomdraad

Boring 15

Veldwerker(s): John Mulder en Nanny Heidema

Lokatie: weiland overzijde van de weg

Maaiveld: circa 11,00 m + NAP

Profieltype: afgegraven op kom op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 20	1Cg1		20		3	br, geroerd
20 80	1Cg2		24		3	br, geroerd
80 110	1Cg3		27		3	gr, roestvl, slakjes
110 170	1Cg4		40		1	grbr roest,
170 250	1Cg5		32		2	gr roest, sloef G0
250 360	1Cr		17		3	blgr roest, sloef G0
360 550	2Cr		1	230	3	blgr geulzand

Boring 16

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: bos achter woonwagenkamp
 Maaiveld: circa 10,00 m + NAP
 Profieltype: afgegraven, oever op kom op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org (%)	stof lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 60	1Cg1		22		3	br, G3
60 140	1Cg2		32		3	grbr, G2
140 200	1Cg3		55		1	gr roest, G1/2
200 230	1Cg4		33		2	gr sloef G0
230 280	1Cr		23		3	gr roest, sloef G0
280 350	2Cr		5	130	3	gr zeer fijn zand

Boring 17

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: tegen Immerloo plas
 Maaiveld: circa 10,00 m + NAP
 Profieltype: afgegraven, kom op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 140	A+C		20	200	3	geroerd
140 200	1Cg1		55		1	gr roest, G1/2
200 240	1Cg2		32		3	gr sloef G0
240 300	2Cr		3	170	3	blgr G0

Boring 18

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: grasveld achter laatste flat
 Maaiveld: circa 10,50 m + NAP
 Profieltype: oever op kom op stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 20	1AC		17		3	br, G3
20 100	1Cg1		15		3	lbr, G3
100 200	1Cg2		20		3	grbr, slakjes, G2
200 260	1Cg3		55		1	gr G1/2
260 280	1Cgr		32		3	gr sloef G0
280 350	2Cr		2	170	3	gr

Boring 19

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: grasland tussen flats
 Maaiveld: circa 10,30 m + NAP
 Profieltype: stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 50	1AC	0,5	13		3	br, G3
50 100	1Cg		17		3	br, G3
100 200	2Cg1		5	140	3	lgr, gelaagd G3
200 300	1Cg2		1	220	3	lgrbr G3

Boring 20

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: in het park naast het water
 Maaiveld: circa 10,20 m + NAP
 Profieltype: stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 20	1A1	0,5	11		3	br, G3
20 40	1Cu		11		3	br, G3
40 100	2Cg1		2	170	3	lgr, gelaagd G3
100 150	2Cg2		1	300	3	lgrbr G3

Boring 21

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: 25 vanaf de voet van de dijk
 Maaiveld: circa 10,50 m + NAP
 Profieltype: stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 100	1Cg		5		3	br, geroerd met kleibrokken
100 200	2Cg		17		3	gr veel roest, beddingmateriaal
200 300	2Cr		10		3	bl gelaagd.

Boring de Koppel

Veldwerker(s): John Mulder en Anjolein Zwart
 Lokatie: op veldje bij ingang Rijnhal
 Maaiveld: circa 11,0 m + NAP
 Profieltype: stroomrug

Diepte in cm-mv	hori- zont	org. stof (%)	lutum (%)	M50	Ca	opmerkingen
0 100	1AC	0,5	10		3	opgebracht zandig materiaal
100 130	1Cg1		23		3	br G3
130 200	2Cg2		20		3	lbr slakjes; G2/3
200 220	1Cg3		40		1	lgrbr G1/2?
220 240	1Cg4		20		3	lgrbr G1?
240 300	2Cg		2	180	3	lgrbr G1?

Bijlage 2. De kwestie van herstel en betaling van kosten van de doorgebroken dam van de Malburgschen veerpolder

Datering: medio 1845

Aan: Minister van Binnenlandsche Zaken:

Bij Uw: Ed: Excell: dispositie van den 23 mei 1845, no. 35, is in mijne handen gesteld nevensgaand request van den Heer Th. Baron de Smeth, eigenaar van het veer te Malburgen, wonende 's Gravenhage.

Daarbij wordt kennis gegeven van de schade, bij den hoogen waterstand in het voorjaar van 1845, aan den Malburgschen dam veroorzaakt; en verzocht:

- 1) dat het Zijn Majesteit behagen moge, tot herstel van 's Rijks subsidie, geevenredigd aan de vereischte uitgaven, toe te staan;
- 2) gedeeltelijke ontheffing van het bezwarend onderhoud dier waterkeering;
- 3) vergunning tot het aanleggen van eene doelmatige veerstoeop op den linker Rijnsoever tegenover het veerhuis.

Ik heb de eer Uwe Excell: te doen toekomen het op dat request ingewonnen rapport voor den Heer Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat.

Na ontvangst van hetzelfde is bij de Regtbanken te Tiel en Arnhem en ook in het Provinciaal Archief onderzoek gedaan naar de acte van verkoop van het Malburgsche veer en den veerpolder ten einde volledig bekend te worden met de verplichtingen daarbij op den adressant, als koper van die bezittingen gelegd; doch alle aangewende moeite om die acte op te sporen, is vruchteloos geweest. Zoo veel alleen is gebleken, dat genoemd veer en polder behoorden tot de Kroondomeinen, welke, ingevolge een Koninklijk besluit van 21 Augustus 1808, den 3 November van dat jaar zijn verkocht.

Welligt dat in het Archief der Kroon daaromtrent meer te vinden is.

Intusschen wordt door den adressant zelven erkend, dat hij met het onderhoud van ruim 1000 strekkende ellen van den bedoelden dam is belast, en zijn verzoek om subsidie tot goedmaking der kosten van herstel, welke daaraan thans moeten aangewend worden, is ook slechts gegrond op het groot bedrag van de kosten en het nut, dat naburige polders van dien dam als waterkeering trekken, en het algemeen van den weg, die over denzelven loopt; gelijk zijn verzoek om gedeeltelijke ontheffing van het onderhoud ook maar steunt op het bezwarende, dat er voor hem in dat onderhoud gelegen is.

In 1826 hadden de geerfden van Malburgen, die tot eenen polder behooren, eene zeer aanzienlijke herstelling te doen aan het gedeelte van dien zelfden dam, hetwelk ten hunnen laste is, en vermits hun dit te bezwarend viel, verzochten zij onderstand van 's Rijks wege, en verkregen dien, ingevolge Koninklijk besluit van 21 Januarij 1826, no. 109, ten beloope van 2/3 der kosten. De Heer de Smeth meent nu op dezelfde ondersteuning aanspraak te kunnen maken.

Mogt er gelegenheid zijn om hem thans [...] te gemoet te komen, zo zal Uw: Ecc: het wel ge[...] te bevorderen.

Dit adressants verzoek om gedeeltelijke ontheffing van het onderhoud, daarentegen, schijnt mij niet toe voor gunstige beschikking.

Terwijl volgens der Hoofd-Ingenieurs advys ook geene vergunning tot het aanleggen eener veerstoeop zal kunnen verleend worden.

Aan den Heere Staatsraad Gouverneur der Provincie Gelderland

's Gravenhage den 2 Augustus 1845

Onder dagteekening van 24 Mei 1845 N 18 heb ik de eer gehad aan U Hoog Edel Gestrenge om consideratien en advies toe te zenden een request van Poldermeesteren van Malburgen, ten einde een subsidie te erlangen voor het herstellen van den Malburgschen schaadijk.

Tot heden daarop geen antwoord bekomen hebbende zoo verzoek ik U Hoog Edel Gestrenge mij ten dien aanzien zoo spoedig mogelijk te willen berigten.

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,
De Secretaris Generaal,
[...]

Vrijdag 12 Aug 1845

N 47

Malburgsche Veerpolder

Gezien de miss. van B en W van Arnhem, d.d. 5 dezer, N 496/1158, daarbij overleggende afschrift van miss. bij H:EA²⁸⁶: van den Baron de Smeth ontvangen, houdende uitnoodiging om gemeenschappelijk met ZH[...] te overwegen, welke voorzieningen te nemen wegens de herstelling der doorbraak, van den Rijndijk langs den Malburgschen veerpolder, gevende H: Ell: te kennen, zich onverplicht te achten om die herstelling mede te bekostigen, en verzoekende G:S: dat in den geest der wet van 9 Oct: 1841 door HEGA²⁸⁷ ten de[z]e gepaste voorzieningen mogen genomen worden.

Waarop gedelibereerd zijnde, hebben G:S: besloten aan B en W voorn: te kennen te geven, dat HEGA geene termen vinden, om ten deze tusschen beide te treden en het aan H:EA: overlaten, derwege zoodanig te handelen als HEA in het belang der stedelijke eigendommen zullen vermeenen te behooren.

Voorts is besloten ten deze aan den Min: van Binnen: Z: te schrijven de miss: geins: in het reg: der dep: sub d: heden no 41/10.

En zal extr: dezes gezonden worden aan B en W voorn:

Min: Binnen: Z:

Bij den hooge rivierstand in den laatst voorgaande winter bezweek de Malburgsche dijk in de nabijheid van het veer te Malburgen, en tot dus verre zijn er nog geene voorzieningen genomen, om die dijkbreuk weder te digten.

Het betrekkelijke dijkvak maakt een gedeelte uit van den Malburgsche veerpolder, en heeft niets gemeen met den Polder van Malburgen, van welke de eerste door eene kade geheel is afgescheiden. Over denzelven is geen erkend bestuur gesteld en het onderhoud van de bedoelde waterkeering is ten allen tijde door den eigenaar, nu de Baron de Smeth van Deurne, bekostigd. Men vermeent te weten, dat daartoe werkelijk verpligting op [U...G] bestaat, doch de bewijzen van dien zijn niet onder ons oog gekomen.

De bedoelde waterkeering strekt in de eerste plaats ter beveiliging der eigendommen van bovengenoemden geerfden; doch ook der meer benedenwaarts liggende tot aan de Heerlijkheid Meinerswijk (nu Koninklijk eigendom), zijn ten [...] belanghebbende, aangezien bij het aan[...] van dien doorbraak alle die landen bij hoogen rivierstand voor overstroming openliggen.

²⁸⁶ Hoog Edel Achtbaren (= B en W der stad Arnhem)

²⁸⁷ Hoog Edel Groot Achtbaren (= Gedeputeerde Staten)

De stad Arnhem wegens eenige eigendommen ten deze [...] belanghebbend zijnde, zoo hebben zich B en W uit dien hoofde door den Hr: de Smeth voorn: aange[.]rkt ge[...], om gemeenschappelijk met de overige geerfden tot de herstelling om die doorbraak mede te [...], doch daartoe vermeenden HEA niet te mogen besluiten, en hebben, bij de afwijzing van dat voorstel, tevens goedgevonden, onze tusschenkomst ten deze te vragen, in den zin der wet van 9 Oct: 1841, Stb: no 42.

Het is ons voorgekomen, dat even deze wet van geene toepassing is op het onderwerpelijk geval, aangezien dezelve kennelijk doelt op alleen die Polders, over welke een wettig erkend bestuur bestaat, hoedanig er geen over dezen veerpolder is ingesteld.

Uit dien hoofde hebben wij dan ook aan B en W voorn: te kennen gegeven, zwaarigheid te maken, om in deze tusschen beide te treden, latende wij het aan HEA over, om derwege zoodanig te handelen, als bevinden zullen te behooren. Onze beschouwingen zijn, dat de questie door middelen regtens moet worden uitgemaakt. Dien onverminderd echter vermeenden wij de zaak ter kennis van UE: te moeten brengen, en nemen de vrijheid daartoe deze te doen strekken.

[...]

29 Augustus 1845

Aan: Heeren Burgemeester en Wethouders der stad Arnhem

Edel Achtbare Heeren !

De doorbraak van den Malburgschen Schaardam in dit voorjaar voorgevallen, en de nadeelen daardoor aan mijne eigendommen, aldaar gelegen, toegebragt, hebben mijn bijzondere aandacht tot zich moeten trekken.

Ik heb het allereerst stil gestaan bij de reeds lang gemaakte opmerking, dat deze dam, zoo als zij daar sedert vele jaren lag, en door mij werd onderhouden, niet hoofdzakelijk, veel minder uitsluitend ten behoeve van mijne eigendommen aldaar bestond en aanwezig werd gehouden, maar voornamelijk diende ter bescherming van lager gelegene gronden, en ter afwering van buitengewonen toevoer van water naar den Neder Rijn en Lek.

De papieren, onder mij berustende, bewijzen dat deze dam, tot het laatstgenoemde einde hoofdzakelijk is opgeworpen, en dat daarom ten tijde toen de grond, waarop die dam is gelegd, eigendom was van het Pruissisch Domein, door de Provincie Holland diezelfde dam is verzwaaard, en in weerbaren staat gebragt.

Bij den verkoop der gronden, thans aan mij toebehorende, is door het Domeinbestuur van het Koninkrijk Holland, als toenmalige eigenaar der zelve, de last tot het onderhouden van dien dam, op de gronden in den Malburgschen veerpolder gelegen, geenszins gelegd; maar de eigenaren der gronden van dien veerpolder hebben onverplicht jaarlijks de kosten, aan het onderhouden van den dam te besteden, vrijwillig aangewend.

In vervolg van tijd, uitsluitend eigenaar geworden van dien veerpolder, heb ik niet geweigerd daarmede voort te gaan, ofschoon die last mij meermalen toescheen, niet geevenredigd te zijn aan het belang, hetwelk ik, voor mijne daaraan gelegene eigendommen, bij het behouden van dien dam bezat.

Die last is mij evenwel nu ondragelijk geworden, eens deels omdat mij in de maanden maart en april van dit jaar bij het klimmen van het water, door den Heer Staatsraad Gouverneur der Provincie Gelderland is verboden, door het opwerpen eener noodkade op dien dam, het overloopen van het water te keeren, en ik zelfs, door dat gezag, verpligt ben geworden, de reeds daargestelde noodkeering, weder weg te ruimen; en anderdeels vermits, door het doorbreken van dien dam, een aanzienlijke en zeer diepe kolk in mijnen grond is gespoeld, en meer dan zes bunders mijner daar achter gelegene landerijen, tot eene aanmerkelijke hoogte met zand zijn overdekt.

Deze ondervinding, welke al zeerligt meer dan eens zou kunnen worden herhaald, heeft mij van dezen dam nog meer afkeerig gemaakt, en doen besluiten, den zelven geheel te verlaten en mijnen veerpolder in uiterwaarden te herscheppen, wanneer men, nu het herstellen, en voortaan het onderhouden van dezen dam, aan mij geheel zoude willen overlaten en zij, die daarbij meer belang hebben dan ik, ongenegen worden bevonden, om het hunne tot die herstelling, en tot dat onderhoud, bij te dragen.

Ik heb mij daarom, reeds in de maand mei, bij rekwest tot Z.M. den Koning gewend, en van H.D. verzocht, dat van 's Rijkswegen een aanzienlijke bijdrage, tot dat herstel en tot dat voortdurende onderhoud, moge worden toegestaan.

Op dat verzoekschrift heb ik, tot heden, nog geen antwoord ontvangen.

Inmiddels verloopt met iederen dag, het jaargetijde, geschikt om tegen den winter herstelling dezer doorbraak, zoo de zelve UEdAt verlangd te bewerkstelligen.

Ik voor mij zal daartoe alléén, en wel om de boven aangevoerde redenen, niet overgaan.

Ik acht het van mij verplicht, de besturen en eigenaren, die geacht kunnen worden daarbij belang te hebben, dit een en ander mede te deelen, ten einde zij, terwijl het nog tijd is, voor hunne belangen kunnen waken.

Willen die belanghebbenden zich met mij vereenigen, om voor gemeenschappelijke rekening, en het herstellen, en het voortdurend onderhouden van den bedoelden dam te bekostigen, dan zullen zij mij daartoe niet ongeneegd vinden, doch meenen zij het voor hun belang raadzamer te zijn, zich daarvan te onthouden, dan acht ik mij, door de tegenwoordige kennisgeving, gedekt tegen alle bezwaren, welken zij later daartegen zouden kunnen of willen inbrengen, dat ik de hand aan deze herstelling, ten mijnen koste alleen, niet sla.

Ter bevordering van nabuurlijke verstandhouding, acht ik het niet onwenschelijk, dat wij daarover nader in gemeenschappelijk overleg treden, en neem daartoe de vrijheid, die belanghebbenden, en onder dezelve ook U Ed: Achtb: uit te noodigen, om tot dat einde op Maandag den 8 September e.k. des voormiddags ten elf ure in het veerhuis te Malburgen met mij bijeen te willen komen.

Het zal mij bijzonder aangenaam zijn, in tijds van U Ed Achtb te mogen verneemen, of ik de eer zal hebben U Ed Achtb, of iemand van uwentwege op die plaats, op den tijd en tot dat einde te ontmoeten.

Ik heb de eer mij met achting te noemen

U Ed Achtb Dw Dienaar

(was get) Th. de Smeth

Bellevue bij Cleef, 29 Augustus 1845

Voor eensluidend afschrift, de secretaris der stad Arnhem, [...] Kassel.

Aan: Den Heer Officier van Justitie te Arnhem.

No. 196/1158

Arnhem, den 5 September 1845

Onderwerp: Schaardam te Malburgen

Wij hebben onder dagteekening vanden 29 Aug dezes jaars ontvangen eene missive van den Heer Th. de Smeth betrekkelijk de te herstellen Malburgschen schaardam. Wij geven om de eer en [...] een afschrift van die missive hierbij mede te deelen: uit dezelve zullen [...] de redenen ontwaren waarom de Heer de

Smeth vermeent niet voor zijne rekening alleen de kosten tot dat herstel te moeten nemen en uithoofde deze stad onder meerderen als eigenaresse van lager liggende landen belanghebbende geacht wordt bij dat herstel te zijn, de Heer de Smeth om uitgenoodigt [...] zekeren bij[...]den tijd en plaats over de onderwerpelijke zaak met [...] te raadplegen.

Wij hebben ons van die uitnoodiging verschoond omdat wij het onverantwoordelijk zouden verdeelen ons over een werk en daaraan verbonden kosten in te laten hetwelk dus verre geheel vreemd [...] onze bemoeienissen is geweest, tot hetwelk nimmer uit de stedelijke kas eenige gelden hoegenaamd zijn verstrekt onze verpligting beperkt zich tot het onderhoud eener zomerkade om onze landen welke een zeer aanzienlijk bunderstal uitmaken en tot dezelve wenden wij ieder jaar een kostbaar onderhoud aan.

Het zal bij [Uw...groota] geen betoog behoeven dat het vroeger [af]laten herstellen van de voorschreven schaaradam van de aller gewigtigden invloed zijn moet op de om en lager gelegen landen, want door de ...

Arnhem, 12 September 1845

Onder terugzending van de, ten fine van de daarbij gewilde nasporing en van berigt, op gisteren, in mijne handen gestelde missive van den Heer Staatsraad Gouverneur van Gelderland, d.d. 8 dezer (no 4943/15), onderwerp archief, heb ik de eer Uw Ed: Gestr: daarop te berigten, vooreerst, dat door [...] Ed: Gestr: in de vorige maand een dergelijk verzoek aan den President van dit Kollegie is gerigt, waarop door [...] Ed: Gestr:, na mij gehoord te hebben, in substantie moet zijn geantwoord, dat de bedoelde, in der tijd door de Pruissische regering alhier gedeponeerde stukken, grootendeels in onleesbaar schrift vervat, tot door een en zo groot in getal dat twee [wagens] dezelve ziet kunnen bevatten, in den jare 1838 door mij van mijner voorganger en door dezen reeds van den zijnen in 1825 in zeer slechten staat zijn moeten overgenomen worden, en wel in zoodanigen dat het, vooral bij ont[...]tentenis van registers, onmogelijk is in dezelve eenig nazoek te bewerkstelligen.

ten tweede: dat sedert de Heer Provinciale Archivarius, ten verzoeken van de Heer Gouverneur, zich gedurende twee dagen ter griffie niet de verlangde nasporing heeft [enledig] gehouden, doch, gelijk U Ed: reeds vooruit inzag, vruchteloos. en ten derde: dat ik zeer gaarne zoude zien, dat, op kosten van het Provinciaal Gouvernement, iemand, de lezing van het oud Hollandsch en Hoogduitsch schrift magtig, de in orde brenging van het onderwerpelijke archief ...

18 september

De Staatsraad Gouverneur van Gelderland

Gelezen eene missive van zijne excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken 18 September 1845 no. 118 3e Afd: ten geleide van een afschrift zijner dispositie van deen dag op het adres van Baron de Smeth van Deurne en Liessel woonende te 's Gravenhage, als eigenaar van het Malburgsche veer en van den daarbij gelegen veerpolder, verzoekende:

- 1) Om een rijkssubsidie voor de herstelling van den Malburgschen dam.
- 2) Om ontheffing van het onderhoud dier waterkeering enz:
- 3) Om vergunning tot het aanleggen van eenen veerstoep tegen over het veerhuis op de linker Rijnsoever.

Wordende bij die dispositie en de [...] te kennen gegeven, dat in de twee laatste nevens gemelde punten niet kan worden getreden, doch dat, wat het eerst gemelde aangaat, uithoofde van het algemeen rivierbelang, het welk erkend is te bestaan bij het op vorige hoogte van 6 ellen 46 duimen aan het Arnhemsche peil en profiel herstellen en onderhouden van den Malburgschen dam, Zijne

Majesteit genegen is, om hem de helft der kosten berekend naar eene ge[...]de begrooting op eene [...] van [...] 6840,- als subsidie uit 's Rijks kas toe te [staan] wanneer bij opneeming door den Hoofdingenieur van den Waterstaat in Gelderland zal bevonden zijn, dat de dam overeenkomstig de [gedachte] bepalingen is opgemaakt.

Heeft goedgevonden:

Den inhoud van voorschreven Ministeriele dispositie ter kennis te brengen van den Heer Hoofdingenieur van den Waterstaat in deze Provincie.

N 166

3e Afdeling

's Gravenhage, den 5 Februarij 1846

Ik heb de eer U HoogEdelGestrenge hiernevens te doen toekomen afschrift mijner dispositie van heden op het request van den Baron de Smeth van Deurne en Liessel, waarbij aan hem eene som van fl. 4250,- als de helft in de bestede kosten voor de herstelling van den doorbraak in den Malburgschen dam wordt toegestaan.

Ik verzoek U HoogEdelGestrenge om den Hoofd Ingenieur vanden Waterstaat van deze dispositie te willen informeren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, [...]

11 februari 1846

De Staatsraad Gouverneur van Gelderland

Gelezen eene missive van zijn Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 5 Februarij 1846, no. 166, 3e Afd: ten geleide van een afschrift zijner dispositie van dien dag op een request van T. Baron de Smeth van Deurne en Liessel, te 's Gravenhage, houdende verzoek:

- 1) om hem voor de de besteede herstellingskosten der doorbraak in den Malburgschen dam van 's Rijks wege een subsidie van fl. 5666,67 te doen uitbetalen; en
- 2) om hem te zijner tijd uit 's Rijks kas te doen teruggeven twee derden der reeds besteede en nog verder aan te wenden kosten tot vernieuwing van het pak- en beslagwerk tegen gemelden dam.

Wordende bij die dispositie aan den adressant te kennen gegeven dat aan zijne verzoeken, zoo als zij zijn liggende niet voldaan kan worden, doch dat hem zal worden uitbetaald een som van fl. 4250,- als subsidie uit 's Rijks kas zijnde de helft van het bedrag der besteede herstellingskosten van den doorbraak in den Malburgschen dam.

Heeft goedgevonden: den inhoud van voorschrevene ministeriële dispositie aan den Heer Hoofdingenieur van den Waterstaat in deze Provincie mede te deelen.

11 febr: 1846, 795/15

Bijlage 3. Briefwisseling van Ingenieur Fijnje en Baron de Smeth over verdeling van de kosten van de Malburgse veerdam²⁸⁸.

Kopij
no 1223

Aan H Ed Gr Achtb. Heeren Gedeputeerde Staten der Provincie Gelderland

s'Gravenhage 23 April 1855

Ik heb de eer gehad van U Ed Gr Achtb. te ontvangen, eene missive onder dagteekening van den 18en April jl. no. 27 C. inhoudende eene mededeeling, dat door Poldermeesters van Meijnerswijk, bezwaren zijn ingebracht, tegen den mingunstigen staat van den schaaldam op den linker Rijnsoever, langs den Malburgschen Veerpolder, aan mij toebehorend, met verzoek, om onverwijld orde te stellen tot herstel van dien dam, vooral uit aanmerking, dat, om de veiligheid van de benedenliggende buitenpolders, dit werk noodig en raadzaam moest worden geacht.

Deze [U]we geeerde missive beantwoordende, moet ik al dadelijk aanvangen, met U Ed Achtb: mijne bevreemding te kennen te geven, dat ik door Uwe tusschenkomst aangespoord wordt, tot het herstellen van een zoo kapitaal waterkeerend werk, ten behoeve van achterliggende polders en belanghebbende eigenaren, zonder dat van hunne zijde ooit eenige geldelijke bijdrage tot den aanleg en het onderhoud van den dam is geleverd, en zelfs nu in de benarde omstandigheden, waarin die waterkeering zich bevindt, zonder eenig aanbod te doen, om mede de aanzienlijke herstelling, of het toekomstig onderhoud te willen bekostigen.

Daar ik steeds alleen ben gelaten, wanneer het er op aankwam, om dezen schaaldam, waarbij zoovele landeigenaren belang hebben, in goede orde te brengen, zoo ben ik van meening, dat het mij ook nu vrijstaat denzelven te herstellen en op te maken, op zoodanig tijdstip, en op zoodanige wijze, als dit mij het meest geraden zal voorkomen.

Het mag toch wel eenigzints vreemd heeten, tot het maken van eene waterkeering, als de onderwerpelijke, te worden geroepen, en dat wel door belanghebbenden, die eene overstroming vreezen, maar die niets, tot het daarstellen van de vereischte veiligheidsmaatregelen bijdragen, en dus inderdaad, zich aanmatigen, om over mijn eigendom en mijne fondsen te beschikken.

Zoolang ik eigenaar ben van den Malburgschen Veerpolder, heb ik nooit eenige medewerking of hulp in het herstel of het jaarlijksche onderhoud van den meer genoemden schaaldam, van de achterliggende polders, die voor hen van even veel waarde is als voor mij, mogen ondervinden. - Ik kan niet nagaan op welke gronden, zij thans een sustenu voeren, dat dan eerst aannemelijk kan worden geacht, wanneer zij evenzeer in de kosten willen bijdragen.

Intusschen wil ik U Ed Gr Achtb. wel bekennen, dat ik, bij de bestaande ongelegenheid, volgaarne de hulp en medewerking der achterliggende polders, zouden willen inroepen, om, zoodra mogelijk, met elkander, de handen in één te slaan, om eene waterkeering te herstellen, waarbij wij allen belang hebben. - Het mag dan toch ook billijk en regtvaardig genoemd worden, dat allen in de kosten van zoodanige werken bijdragen, die daarbij maar eenigzints betrokken zijn. Het onderhoud van den schaaldam, hier bedoeld, is een dusdanig werk, waarbij vele landeigenaren belang hebben.

Welligt zoudt U Ed Gr Achtb. deze gelegenheid kunnen te baat nemen, om de geïnteresseerden daarop opmerkzaam te maken, en eene Poldervereeniging in het leven te roepen, die zich het algemeen belang dezer waterkeering wilde

²⁸⁸ Gelders Archief, Gedeputeerde Staten, inv. nr. 9027. (zie ook paragraaf 3.3.5)

aantrekken. Op die wijze, zoude het van mij alléén, niet meer afhankelijk zijn, den dam, al of niet, te behouden, of naar goedvinden te herstellen en den toestand der achterliggende eigenaars daardoor langer in den waagschaal te stellen, maar zoude met vereenigde krachten, en onder een goed beheer, deze belangrijke aangelegenheid kunnen worden geregeld, en voor de toekomst voor alle onzekerheid en gevaar worden behoed.
Ik heb de eer, mij, met verschuldigde gevoelens van onderscheiding, te teekenen.

U Ed Gr. Achtb. Dw Dienaar,
Th: de Smeth

Arnhem, den 26 April 1855

Aan: Zijne Excellentie den heere Staatsraad, Commissaris des Konings in de provincie Gelderland

Bij missive van den 25e dezer, no. 2147, 2e afdeeling, stelde Uwe Excellentie om spoedig berigt, consideratien en advies in mijne handen een adres, door den heer baron de Smeth van Deurne aan den Minister van Binnenlandsche Zaken opgezonden, om tegemoetkoming uit 's Rijkskas van 2/3e gedeelte der kosten benodigd tot het in vorigen staat herstellen van het pak- en beslagwerk in den Schaardam, gelegen langs den Malburgschen veerpolder.

De inzending van zoodanig adres heb ik voorzien, en het was om die reden, dat ik bij het slot van mijn advies van den²⁸⁹ 13en dezer, no 575, daaromtrent reeds inlichtingen aan Uwe Excellentie heb gegeven, want blijft het Rijk volharden om tot instandhouding van den Malburgschen Veerdam groote subsidien te verleen, even als in 1826 en 1845 is geschied, dan heeft ook het Rijk belang bij eene spoedige herstelling van den dam, ten einde deze op de meest hechte en en meest goedkoope wijze te kunnen bewerkstelligen.

Het is er echter verre af, dat ik aan de instandhouding van dien dam mijn zegel zoude hechten, - hij is stellig, bij de groote kronkeling van den Neder Rijn even beneden den IJsselmond, aan het Malburgsche veer (zoo als dit in mijn voormeld rapport omschreven is), een beletsel voor den geregelde afvoer van water en ijs, en dus een gebrek van de rivier op dat punt; doch dit gebrek werd in vroeger tijd en wordt nog voor de benedenrivier wenschelijk geacht, om den spoedigen afloop van water en ijs te temperen, zo lang op die benedenrivier nog belemmeringen bestaan, zoo als aan den Roodvoet²⁹⁰ en elders, - want deze laatste belemmeringen bedreigen meer belangrijke districten, en in zoo verre zoude ik mij kunnen vereenigen om dat gebrek voor alsnog te behouden en door geldelijke bijdragen van het Rijk te ondersteunen.

De lezing van de rapporten van mijne voorgangers van 25 September 1838, no 660; 16 Junij 1845, no 752, en 10 Januarij 1851, no 60, brengen deze zaak in helder daglicht, en vermeen ik Uwe Excellentie te mogen aanbevelen.

Uw Excellentie zult echter met mij instemmen, dat het een zeer teder punt bevat; want om de bovendistricten van Over-Betuwe, van de Lijmers en de mond van den IJssel in grooter gevaar te brengen, ter beneficering van den Neder Rijn en de Lek, zulks zoude aanleiding kunnen geven tot groote tegenspraak en reclamas, wanneer dit bekend mogt worden, hoezeer de toestand al sedert ruim eene eeuw alzoo heeft plaatsgevonden.

Hoewel deze beschouwingen dus aanleiding zouden geven om het adres in gunstige overweging te nemen, zoo kan ik mij echter met de motieven in dat adres voorkomende niet zoo gaaf vereenigen.

De dam is werkelijk in de vorige eeuw ten koste van de provincien Holland en West Vriesland aangelegd, om de boven aangehaalde redenen, en later door het Domein onderhouden; want adressant heeft de Malburgsche veerpolder van het

²⁸⁹ hiertussen staat een verwijzing naar een potloodkrabbel in de marge: "bij het antwoord van den Heer de Smeth [...] [...] 26 April No 1625 gs"

²⁹⁰ De bocht in de Rijn bij Rijswijk, tussen Beusichem en Maurik, werd in de tweede helft van de 19de eeuw afgesneden, zodat een dode arm ontstond, de Roodvoet. In deze bocht ligt een zeven meter diepe grindafzetting. Deze is ontstaan doordat het stromende rivierwater in deze bocht werd geremd, waardoor het meegevoerde grind naar de bodem zakke (zie http://www.natuurlichtblij.nl/project/ondergronds_rivierenland_bijzond.htm)

Domein gekocht onder de bate van het hooge veergeld aan het Malburgsche veer en onder den last van het onderhoud van den bedoelden dam. De koop prijs stond daarmede in verband, en er bestond dus geene reden om tot het gewone onderhoud door de provincie of door het Rijk bijdrage te geven; het was billijk, dat de eigenaar in het onderhoud voorzag, en het zoude onbillijk zijn, om daarmede anderen te belasten, die van die verplichting bevrijd waren.

In buitengewone omstandigheden, zoo als dit jaar weder plaats vond, heeft het Rijk subsidien tot herstel verleend, in 1826 ten bijdrage van 2/3e, en in 1845 ten bijdrage van de helft der kosten.

Naar aanleiding daarvan en uit aanmerking van de boven opgegeven redenen, zouden er als boven ook thans termen bestaan om eene subsidie te verleenen, in evenredigheid van de kosten, die door mij opgegeven zijn ongeveer fl. 16.000,- te zullen bedragen, en mogt daar toe besloten worden, dan acht ik het noodig, dat door adressant een volledig plan van de bedoelde herstelling worde ingediend, ten einde dit aan de nadere hoogere beoordeeling en goedkeuring te onderwerpen.

De Hoofd Ingenieur, [...] Fijnje

Aan Heeren Gedeputeerde Staten der Provincie Gelderland

Arnhem 11 Julij 1855

Bij besluit uwer vergadering van den 30 Mei jl., no 40 - werd mijn berigt, en consideratien gevraagd op een adres van het gecombineerd Collegie van de Lijmers, houdende bezwaren tegen het weder herstellen van den Malburgschen Veerdam enz.

Onder terugzending daarvan heb ik de eer het volgende voor te dragen:

Het gecombineerd Collegie geeft in het adres twee hoofdbezwaren op voor den waterkeerenden toestand van hun district:

- 1) De Malburgschen hoogen veerdam;
- 2) De spoorwegbrug over den IJssel

Ten einde de situatie van de rivieren met de daaraan gelegen dijken en kaden in hun onderling verband te kunnen beoordeelen, is het nevensgaande kaartje opgemaakt, en daarop de betrekkelijke hoogte aan het Arnhemsche peil van de waterkeerende werken aangeteekend.

In de eerste plaats haalt het gecombineerd Collegie de verdeeling der wateren van den onverdeelden Boven Rijn, tusschen de Waal en den Neder Rijn en den IJssel aan. De verhouding, daarvoor aangehouden, geldt echter alleen bij gewone waterstanden, doch is in buitengewone gevallen niet meer dezelfde. Het bij ijsgang dikwerf verstoppn van het Bijlandsche kanaal, ten gevolge der werking van de zijdelingsche overlaat den ouden Rijnmond, en ook dikwerf het verstoppn van de Waalmond, veroorzaken, dat alsdan de Neder Rijn al het ijs van den Boven Rijn moet afvoeren en daardoor verre boven hare krachten bezwaard wordt. Daarbij komt, dat de IJssel in zijn hoogwater-profil beperkt is, zoodat het bezwaar, uit de bovengemelde oorzaken voortspruitende, hoofdzake-lijk op den verdeelden Neder Rijn drukt.

Algemeen wordt aangenomen, dat de Neder Rijn en Lek bij hoogwater niet bezwaard mag worden, uithoofde van de naauwe stroombaan en van de beletselen benedenwaarts, als ook wegens de schromelijke gevolgen; die eene doorbraak van den Noorder Lekdijk zoude na zich sleepen; terwijl men erkent, dat de IJssel meerder water kon afvoeren. In het algemeen rapport voor de verbetering der rivieren der beide H.H. Inspecteuren van den Waterstaat van 18 Januarij 1850 wordt dit ook aangevoerd.

Het voortdurend bestaan van den ouden Rijnmond is voor den Neder Rijn en de Lek een groot bezwaar; want, behalven dat het eene overmatige toevoer van water op de Neder Rijn brengt, is hij dikwerf de oorzaak, dat het ijs zich in het Bijlandsche kanaal en ook in den mond van de Waal verstopt - want hare zijdelingsche afvoer, vermindert de stroomkracht, welke anders sterk genoeg kon zijn om het ijs in het Bijlandsche kanaal en ook op de Waal te doen doorschuiven. De klagt over het onmatige waterbezwaar op den Neder Rijn beneden Candia is van zijde van het gecombineerde Collegie dus geheel waar.

Tot vermindering van dat bezwaar wil de Lijmers ruimer afschot der hooge opperwateren op den Neder Rijn geven door het op lager peil houden van den Malburgschen dam. Wat de belangen van het distrikt de Lijmers aangaat, kan men dit toegeven, maar geenzints wat aangaat de algemeene rivierbelangen. Immers is het zeker, dat de Neder Rijn beneden Candia bij hoog opperwater bovenmatig bezwaard wordt, en alle werken, die zouden strekken ter bevordering om dat bezwaar op den Neder Rijn en Lek alleen te brengen, zouden de distrikten langs die rivier zeer benadeelen.

Wat zoude het gevolg zijn van het verlagen van den Malburgschen dam? Niets anders dan dat de opstuwing der wateren op een lager punt werd verplaatst langs den Neder Rijn en de Lek, dat de IJssel nog minder van de hooge opperwateren af te voeren zou hebben dan thans, en dat het riviervak tusschen den IJsselmond en Arnhem zoude verloomen en verzanden (welk laatste bij middelbare rivierstanden zoude strekken om den IJssel te verhoogen en den Neder Rijn te verlagen).

Het bezwaar der opstuwing van den Malburgschen dam moge voor de Lijmers bestaan; het is echter een bezwaar, dat sinds meer dan eene eeuw heeft plaatsgehad, en het is niet op te ruimen, zonder hetzelfde bezwaar over te brengen op de Neder Rijn en Lek-distrikten.

Zoolang derhalve de oude Rijnmond niet wordt gesloten, en de beletselen benedenwaarts niet meerder zijn opgeruimd, is mijne overtuiging, dat de Malburgschen dam in het algemeen rivierbelang behoort behouden te worden. Het is eene opstuwing ten einde de IJssel mede te doen deelen in den afvoer van het hooge opperwater, hoe gebrekkig die ook op dat oogenblik zij, en om min of meer in het overmatige water bezwaar op den Neder Rijn en de Lek te gemoet te komen.

Over de juiste hoogte van den Malburgschen dam wordt door het gecombineerd collegie twijfel in het midden gebracht. Ik geloof, dat deze twijfel wordt opgelost door de Missive van mijn voorganger van den 10 Januarij 1851, no 60, aan uwe vergadering. De hoogte, waarop de Malburgschen dam in 1845 is opgemaakt, is 6 el 45 Arnhemsch peil, en deze hoogte behoort mijns inziens aangehouden te worden.

Het tweede punt van bezwaar, door het gecombineerd collegie opgeworpen, bestaat in het afsluiten van de uiterwaarden langs den IJssel door den spoorweg wederzijdsch de IJsselbrug; en werkelijk zoude dit aangenomen kunnen worden voor het geval, dat men er toe kan besluiten, de IJsselmond meer geschikt te maken voor den afvoer van hoog opperwater en ijs, en tot verruiming of wijziging van de eerste opstuwingswerken op de IJsselboorden, namelijk de Westervoortsche Veerdammen, die bandijkshoogte hebben. In den tegenwoordigen toestand acht ik eene verruiming bij den spoorwegbrug onnoodig en onraadzaam, zoo als reeds meermalen door mij is opgemerkt, en de ondervinding van dezen winter aangetoond heeft.

Het is echter eene waarheid, dat bij middelbare rivierstanden de IJssel zijn evenredig deel krijgt van de wateren van den Boven Rijn, en dat bij zeer lage rivierstanden de IJssel meerder water ontvangt, ten koste van den scheepvaart op den Neder Rijn; doch omgekeerd is het evenzeer waar, dat bij zeer hooge rivierstanden de IJssel minder met water bezwaard wordt dan den Neder Rijn. De oorzaak van beiden is gelegen in de leiding van den stroom bovenwaarts het punt van scheiding. - Daar wordt bij gewone standen beheerscht door de

oeverwerken in den regter, hollen oever boven het scheidingspunt, en de leiding van den stroom bij zeer hooge standen, door den op dien oever liggende leidijk. Voor het eerste geval wordt door mij dezer dagen een ontwerp ingediend, om de stroomverdeeling beter te regelen; doch bij het laatste geval (dat hier alleen ter sprake behoeft gebragt te worden) wordt de stroom door de rigting van den leidijk AB van den IJssel afgewezen en regtstreeks op den verdeelden Neder Rijnmond gerigt; de IJssel krijgt zijn deel door zijdelingsche instrooming, en dus met mindere snelheid; de Neder Rijn krijgt teveel, de IJssel te weinig; de opstuwing te Malburgen komt hier slechts ten deele te hulp, om door de opstuwing eenige meer gelijkmatige evenredigheid daar te stellen.

Komen de rivierstanden tot uiterste hoogte, zooveel te meer behoorde de opstuwing te Malburgen tusschen beide te komen. Doch wat is het geval; de opstuwingwerken op de IJsselboorden of de veerdammen aan het Westervoortsche veer zijn hooger dan de Malburgsche opstuwing, en de laatste zal in den regel bezwijken, tot groot ongerief van den Neder Rijn en Lek.

Wat voor de afwijzing van het hoog opperwater boven den IJsselmond geldt, geldt ook, en zelfs in meerdere mate, voor de afwijzing van het ijs bij ijsgang en hoog opperwater.

De IJsselmond krijgt zijdelings het ijs, dat zich in dien mond benedenwaarts zonder aandrang beweegt; de groote massa wordt gerigt op den Neder Rijn. De IJsselmond verstopt successivelijk, en de Rijn moet uitsluitend het ijs afvoeren. Het groote gewigt der werken, die met het hoogwaterprofiel der rivieren tusschen Geldersort, Westervoort en Malburgen in betrekking staan, en die zoo zeer van invloed zijn op de belangrijker rivierdistrikten langs den Neder Rijn en de Lek, is hieruit duidelijk op te maken.

Bij het blijven bestaan van den Ouden Rijnmond komt het zoo goed mogelijk onzijdig maken van het daaruit voortspruitende groote bezwaar van overmatige aanvoer van water en ijs, in de eerste plaats in aanmerking.

Bij die gevallen kan men steeds rekenen met uitersten te kampen te hebben. En wat is nu de door de werken aangewezen weg? Door de opstuwingsen is die weg voor den IJssel afgebaakt tusschen de landhoofden van de Westervoortsche Schipbrug, en voor den Neder Rijn en de Lek, tusschen het Malburgsche veerhuis en de Arnhemmer Broekdijk. De eerstgenoemde opstuwing is het hoogste en sterkste, de tweede genoemde opstuwing, de Malburgsche Veerdam, is het zwakste en heeft daarbij, met ijsgang, de geheele aanval van ijs te verduren. Deze toestand is dus het omgekeerde van hetgeen, blijkens het aangehaalde uit het rapport der Heeren Inspecteurs, door bijna alle rivierkundigen voor het meest wenschelijke wordt geoordeeld, namelijk ten voordeele van den IJssel, en ten nadeele van den Neder Rijn en de Lek.

Het gecombineerde collegie zoekt hulp in het verlagen van den Malburgschen dam, om daardoor meer geleidelijk het water op den Neder Rijn te doen wegvloeijen.

Ik ben echter van een tegenovergesteld gevoelen, dat is, om het water meer gelijdelijk op den IJssel te doen brengen, omdat, als boven meermalen opgemerkt is, de Neder Rijn te veel, en de IJssel te weinig af te voeren heeft, en het dus zaak is, bij verandering in den werkelijken staat van zaken, niet deezzen nog meer te benadeelen en den ander nog meer te bevoordeelen, maar om de afvoer meer te doen zijn overeenkomstig het vermogen der beide rivierarmen. Boven is reeds gezegd, dat de Malburgsche dam als opstuwing slechts gebrekkig aan het doel beantwoordt; de reden daarvan is gelegen, omdat deze moet onderdoen voor de IJsselopstuwing te Westervoort. Wil men werkelijk de Malburgsche dam in het algemeen belang nuttig doen zijn voor den Neder Rijn en de Lek, dan behoort de IJsselopstuwing te Westervoort gewijzigd te worden. Mijns inziens is dit te bereiken:

1) door den regter leidijk van A tot C terug te leggen, zoo als in het rood in aangeduid op de kaart; hierdoor maakt men den IJsselmond bij hoog water meer scheppende en geschikt, een gedeelte van het ijs af te voeren, dat thans uitsluitend op den Neder Rijn wordt gerigt.

2) Zoude ook in aanmerking kunnen komen om eene kapitale doorlaatbrug van 200 ellen opening in den Westervoortschen veerdam, en eene overeenkomstige doorlaatbrug in den spoorbrug te maken, op de tekening met de letters ab en a'b' aangeduid, waarbij in overweging kan komen, om de bekading van den Kleefschen waard 0,30 el te verlagen.

De reden voor het werk sub no 1 voorgesteld, is te duidelijk, om dit nog nader toe te lichten.

De merken sub 2 opgegeven, moeten dienen om als de waterstand tot 6,00 el Arnheemsch peil is gekomen, de opstuwing te Malburgen werkelijk effect kunne doen, hetgeen alleen dan het geval is, als het opgestuwde water een ruimeren afvoer kan bekomen, niet op den Neder Rijn (want wat betekent dan de opstuwing), maar op den IJssel, die daarvoor meerder bekwaam is, en nu evenreding te weinig ontvangt.

De reden, waarom de plaats der bruggen juist op de aangewezen punten is gelegen, blijkt min of meer uit de gesteldheid van het geheele lokaal; wel is waar, dat deze afleiding het vastzetten van het ijs bevordert bij de spoorwegbrug, doch het geeft ook gelegenheid tot afvoer van hoog water en het losmaken van het ijs beneden de brug, en kan alzoo voordeelig werken, - vooral wanneer de verbetering meer benedenwaarts op den Rijn wordt uitgebreid. Alle bovenstaande beschouwingen zijn gegrond op den werkelijken toestand, dat is: bij een open Ouden Rijnmond. De hooge Malburgsche veerdam is dan in het algemeen belang noodig; zijn deel wordt echter slechts zeer gebrekkig, en in zeer geringe mate bereikt; de voorgestelde werken dienen om dat doel meer volkomen te bereiken, tot ontzet van de Neder Rhijn en Lek, en zonder overgroot bezwaar voor de IJsseldistrikten. De Lijmers krijgt door die werken dan ook ontzet van overmatige opstuwing boven den IJsselmond, al is het dan ook op andere wijze, als het gecombineerd collegie dit, ten bezware van anderen, wenschte uitgevoerd te zien.

Ten slotte zijn de werken sub 1 en 2 genoemd niet volstrekt in verband met elkander; de uitvoering van één van beiden helpt slechts ten halve, doch helpt toch altijd.

Bij de eventueele sluiting van den Ouden Rijnmond wordt het gewigt van den Malburgschen veerdam als opstuwing en tot ontzet van den Neder Rijn en de Lek, minder, omdat dan de overmatige aanvoer van water en ijs op den Neder Rijn ophoudt te bestaan. In dat geval acht ik dan zelfs, in het belang van de rivier voor afvoer van water en ijs en voor de scheepvaart het bestaan van dien dam schadelijk, en zoude het mijns inziens hoogst nuttig zijn, de met gestippelde lijnen aangeduide rivierafsnijding daar te stellen.

De bij deze voorgedragen werken, vooral de sub 1 genoemde afsnijding A.C. van den regter IJssel-leidijk behouden evenwel ook hun nut.

Het ongewisse van het tijdstip, waarop eenmaal de Oude Rijnmond finaal zal afgesloten worden, maken het raadzaam, de voorgedragen werken in ernstige overweging te nemen; terwijl ik van gevoelen ben, dat het algemeen belang hunne uitvoering dringend noodzakelijk doet zijn.

Ik veroorlove mij dan ook de vrijheid als mijn advies op het adres van het gecombineerd collegie te onderwerpen.

Dat, aangezien de Malburgsche veerdam van hoog belang is voor de beneden liggende rivierdistrikten langs den Neder Rijn en de Lek, er alsnog geene termen zijn, om, ten gerieve van de Lijmers, dien dam niet tot hetzelfde peil te doen opwerken als ze vóór de doorbraak en afloop gedurende den jongsten ijsgang is geweest, maar dat veeleer in ernstige overweging zullen genomen worden die

werken, waarbij de Malburgsche dam, in het algemeen belang, aan zijne bestemming meer zal komen te beantwoorden, en waarbij ook de opstuwing van den Neder Rijn boven den IJsselmond zal komen te verminderen.

De Hoofd Ingenieur,
(get:) H.F. Fijnje

Kopij
Ministerie van Binnenlandsche Zaken

30 Julij 1855
no 180

3e Afdeling A

Aan: den adressant (Staatsraad Comm. des Konings Gelderland)

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Gezien het adres van Theodore Baron de Smeth van Deurne en Liessel, wonende te 's-Gravenhage, verzoekende te gemoetkoming uit 's Rijks kas in de kosten benoodigd tot het in vorigen staat herstellen van het pak- en beslagwerk van den Malburgschen dam;

Gezien het bericht van den Staatsraad Commissaris des Konings in Gelderland van den 30 April jl. no 2238/26 en het rapport van den Inspecteur van den Waterstaat in de 1e inspectie.

Gelet op het advies van Gedeputeerde Staten van Gelderland van den 19 Julij jl. No 58/20;

Gelet op de Koninklijke Kabinet beschikking van den 26 Julij 1855 no 66;
Geeft aan den adressant te kennen, dat van wege het Rijk hulp zal worden verleend tot de helft van de kosten van herstel, voor zooveel de wet regelende de Staatsbegrooting dit zal toelaten, onder voorwaarde, dat het werk, na de goedkeuring van het op te maken bestek, in het openbaar worde aanbesteed, en dat de uitvoering zoo spoedig mogelijk plaats hebbe onder toezigt van den hoofd ingenieur van den Waterstaat in Gelderland, tevens belast met de eindopneming van het werk;

Geeft hiervan bij afschrift, kennis aan den Inspecteur van den Waterstaat in de 1e inspectie.

's-Gravenhage den 30 Julij 1855

Namens den Minister, de Secretaris Generaal, [...] ²⁹¹

²⁹¹ Fijnje van Salverda, H.F., 1796-1889